Government of Karnataka

[illegible]

इयत्ता सहावी

6

Sixth Standard
Marathi First Language

©KTBS
Not to be republished

Karnataka Text Book Society (R.)
100 Feet Ring Road, Banashankari
3rd Stage, Bengaluru - 85

Preface

The Textbook Society, Karnataka has been engaged in producing new textbooks according to the new syllabi which in turn are designed on NCF – 2005 since June 2010. Textbooks are prepared in 12 languages; seven of them serve as the media of instruction. From standard 1 to 4 there is the EVS, mathematics and 5th to 10th there are three core subjects namely mathematics, science and social science.

NCF – 2005 has a number of special features and they are:

- Connecting knowledge to life activities
- Learning to shift from rote methods
- Enriching the curriculum beyond textbooks
- Learning experiences for the construction of knowledge
- Making examinations flexible and integrating them with classroom experiences
- Caring concerns within the democratic policy of the country
- Make education relevant to the present and future needs.
- Softening the subject boundaries, integrated knowledge and the joy of learning.
- The child is the constructor of knowledge

The new books are produced based on three fundamental approaches namely. Constructive approach, Spiral Approach and Integrated approach

The learner is encouraged to think, engage in activities, masters skills and competencies. The materials presented in these books are integrated with values. The new books are not examination oriented in their nature. On the other hand they help the learner in the total development of his/her personality, thus help him/her become a healthy member of a healthy society and a productive citizen of this great country, India.

Language textbooks are designed to help learners master communicative competencies, excellent comprehension, meaningful expression and efficient reference skills.

English is studied by most students as the second language. Teachers have to keep in mind the three fundamental approaches based on which the readers have been designed and adapt their teaching methods and help learners master language skills and competencies and help them become excellent users of English.

Schools in Karnataka offer seven languages as media of instruction and eight as first languages and ten languages are offered as third language. The objective is to help the learners to use these languages efficiently at the communicative level. It is hoped that at least a cross section of learners achieve competencies to use these languages at the creative level.

Teachers are expected to adapt their teaching methods not to make these textbooks just feed materials for examinations, but help learners master language competencies such as communication, comprehension, expression in writing and necessary reference skills.

The Textbook Society expresses grateful thanks to the chairpersons, writers, scrutinisers, artists, staff of DIETs and CTEs and the members of the Editorial Board and printers in helping the Text Book Society in producing these textbooks.

G S Mudambadithaya
Coordinator
Curriculum Revision and
Textbook Preparation
Karnataka Textbook Society®
Bengaluru, Karnataka

Sri. Nagendra Kumar
Managing Director
Karnataka Textbook Society®
Bengaluru, Karnataka

© KTBS Not to be republished

©KTBS
Not to be republished

©KTBS
Not to be republished

Text Book Committee

Chairman :

1) **Sri P.K. Muchandikar,** A.M., Govt. Marathi Higher Primary School Konewadi, Belagavi.

Members :

1) **Sri S.D. Pakhare,** A.M., Govt. Marathi Higher Pry. School Kadoli, Belagavi
2) **Sri J.S. Mali,** H.M., Govt. Marathi Higher Pry. School, Kurli Chikodi Dist., Belagavi.
3) **Sri A.S. Buvaji,** A.M., Govt. Marathi Lower Pry. School, Jainkop, Khanapur Dist. Belagavi
4) **Sri I.S. Patil,** A.M., Govt. Marathi Higher Pry. School Tarihal, Belagavi
5) **Smt. Sangeeta Deshpande,** A.M., V.M. Shanbhag Marathi School Bhagyanagar, Tilakwadi, Belagavi.

Artist :

6) **Sri Tharakesh,** Govt. High School, Bannitalpur, Gundlupete, Dist-Chamarajanagar.

Scrutinizer :

7) **Sri Madhav Kunte,** A.M., Smt. Ushatai, Gogate Girls High School, Belagavi

Chief Co-ordinator :

Prof. G.S. Mudambadithaya, Co-ordinator, Curriculum Revision and Text Preparation, Karnataka Textbook Society® Bengaluru.

Chief Advisers :

Sri Narasimaiah, Managing Director, KTBS, Bengaluru.

Sri C. Nagamani, Deputy Director, KTBS, Bengaluru.

Programme Co-ordinator:

Smt. Asharani. N, Assistant Director, KTBS, Bengaluru.

©KTBS Not to be republished

ಪರಿಷ್ಕರಣೆ ಕುರಿತು

ಒಂದರಿಂದ ಹತ್ತನೇ ತರಗತಿಯ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಕಟಗೊಂಡ ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಮಾನ್ಯ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿಯವರೂ ಅರ್ಥಸಚಿವರೂ ಆಗಿರುವ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ದರಾಮಯ್ಯನವರು ತಮ್ಮ 2014–15 ರ ಬಜೆಟ್‌ನಲ್ಲಿ ತಜ್ಞರ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ರಚಿಸುವ ಘೋಷಣೆ ಮಾಡಿದರು. ತಜ್ಞರು ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಮೂಲ ಆಶಯವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರು: "ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯ, ನೈತಿಕಮೌಲ್ಯಗಳು, ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವಿಕಸನ, ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ಮತ್ತು ವೈಚಾರಿಕ ಮನೋಭಾವ, ಜಾತ್ಯತೀತತೆ ಮತ್ತು ರಾಷ್ಟ್ರಿಯ ಬದ್ಧತೆಗಳಿಗೆ ಅನುವಾಗುವಂತೆ ತಜ್ಞರ ಸಮಿತಿಯನ್ನು ಪುನರ್ ರಚಿಸಲಾಗುವುದು" – ಇದು ಬಜೆಟ್ ಭಾಷಣದಲ್ಲಿ ಸಾದರಪಡಿಸಿದ ಆಶಯ.

ಆನಂತರ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆಯು ಒಂದರಿಂದ ಹತ್ತನೇ ತರಗತಿಯವರೆಗಿನ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಪರಿಷ್ಕರಣೆಗಾಗಿ 27 ಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ದಿನಾಂಕ: 24.11.2014 ರಂದು ಆದೇಶಹೊರಡಿಸಿತು. ಈ ಸಮಿತಿಗಳು ವಿಷಯವಾರು ಮತ್ತು ತರಗತಿವಾರು ಮಾನದಂಡಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ರಚಿತವಾದವು. ವಿವಿಧ ಪಠ್ಯವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ತಜ್ಞರು, ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಈ ಸಮಿತಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಈಗಾಗಲೇ ಲಿಖಿತವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಅನೇಕ ಆಕ್ಷೇಪಗಳು ಮತ್ತು ವಿಶ್ಲೇಷಣೆಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ, ತಪ್ಪು ಒಪ್ಪುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವ ಹೊಣೆಹೊತ್ತ ಈ ಸಮಿತಿಗಳಿಗೆ 'ಅಗತ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪಠ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸಿ ನಂತರ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವ' ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು 24.11.2014ರ ಆದೇಶದಲ್ಲೇ ನೀಡಲಾಗಿತ್ತು. ಆನಂತರ 19.09.2015 ರಂದು ಹೊಸ ಆದೇಶ ಹೊರಡಿಸಿ 'ಅಗತ್ಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪುನರ್ ರಚಿಸುವ' ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ನೀಡಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಸಮಗ್ರ ಪರಿಷ್ಕರಣೆಗೊಂಡ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು 2016–17 ರ ಬದಲು 2017–18ನೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಜಾರಿಗೊಳಿಸಲಾಗುವುದೆಂದು ಇದೇ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಯಿತು.

ಅನೇಕ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ ಸಂಘಟನೆಗಳೂ ಸ್ವಯಂಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಮಾಹಿತಿದೋಷ, ಆಶಯದೋಷಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಚಿವರಿಗೆ, ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಂಘಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರು. ಅವುಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಸಮಿತಿಗಳಾಚೆಗೆ ಅನೇಕ ಸಂವಾದಗಳನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ವಿಚಾರ ವಿನಿಮಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದೇವೆ. ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಾಲಾ ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಸಂಘಗಳ ಜೊತೆ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಶ್ನಾವಳಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅಧ್ಯಾಪಕರಿಗೆ ಕಳಿಸಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅಧ್ಯಾಪಕರು, ವಿಷಯಪರಿವೀಕ್ಷಕರು ಮತ್ತು ಡಯಟ್ ಪ್ರಾಂಶುಪಾಲರ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಭೆಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ವಿಶ್ಲೇಷಣಾತ್ಮಕ ಅಭಿಮತಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಗಿದೆ. ವಿಜ್ಞಾನ, ಸಮಾಜವಿಜ್ಞಾನ, ಗಣಿತ, ಭಾಷೆ ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ತಜ್ಞರಿಗೆ ಮೊದಲೇ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಆನಂತರ ಸಭೆ ನಡೆಸಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಹಿಳಾ ಸಂಘಟನೆ ಹಾಗೂ ವಿಜ್ಞಾನ ಸಂಬಂಧಿ ಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ ಚಿಂತನೆ ನಡೆಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಮೂಲಗಳಿಂದ ಪಡೆದ ಅರಿವಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಅಗತ್ಯವಿದ್ದಕಡೆ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

©KTBS Not to be republished

ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಕೇಂದ್ರೀಯ ಶಾಲಾ (N.C.E.R.T) ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಜೊತೆ ರಾಜ್ಯದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ತೌಲನಿಕವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ನೀಡಲು ವಿಜ್ಞಾನ, ಗಣಿತ ಮತ್ತು ಸಮಾಜವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ತಜ್ಞರ ಮೂರು ಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಸಮಿತಿಗಳು ನೀಡಿದ ತೌಲನಿಕ ವಿಶ್ಲೇಷಣೆ ಮತ್ತು ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ರಾಜ್ಯ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಗುಣಮಟ್ಟವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೇಂದ್ರೀಯ ಶಾಲಾ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳಿಗಿಂತ ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಗುಣಮಟ್ಟ ಕಡಿಮೆಯಾಗದಂತೆ ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಜೊತೆಗೆ ಆಂಧ್ರ, ತಮಿಳುನಾಡು, ಮಹಾರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಜೊತೆ ನಮ್ಮ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಪಷ್ಟನೆಯನ್ನು ನೀಡಲು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ. ನಮ್ಮ ಸಮಿತಿಗಳು ಮಾಡಿರುವುದು ಪರಿಷ್ಕರಣೆಯೇ ಹೊರತು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಮಗ್ರ ರಚನೆಯಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಾಗಲೇ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಧಕ್ಕೆಯುಂಟುಮಾಡಿಲ್ಲ. ಲಿಂಗತ್ವ ಸಮಾನತೆ, ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಪ್ರಾತಿನಿಧ್ಯ, ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಸಮಗ್ರತೆ, ಸಮಾನತೆ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಸಾಮರಸ್ಯಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪರಿಷ್ಕರಣೆಗಳು ನಡೆದಿವೆ. ಹೀಗೆ ಪರಿಷ್ಕರಿಸುವಾಗ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಪಠ್ಯಕ್ರಮ ಚೌಕಟ್ಟು ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯ ಪಠ್ಯಕ್ರಮ ಚೌಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಮೀರಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಬಯಸುತ್ತೇನೆ. ಜೊತೆಗೆ ನಮ್ಮ ಸಂವಿಧಾನದ ಆಶಯಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಿತಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಪರಿಷ್ಕರಣೆಯನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಪರಿಶೀಲಿಸಲು ವಿಷಯವಾರು ಉನ್ನತ ಪರಿಶೀಲನ ಸಮಿತಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡೆದು ಅಳವಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ನಡೆದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ತಮ್ಮನ್ನು ತಾವು ಸಂಪೂರ್ಣ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ 27 ಸಮಿತಿಗಳ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು ಮತ್ತು ಸದಸ್ಯರನ್ನು ಹಾಗೂ ಉನ್ನತ ಪರಿಶೀಲನಾ ಸಮಿತಿಯ ಸಮಸ್ತರನ್ನು ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ನೆನೆಯುತ್ತೇವೆ. ಅಂತೆಯೇ ಸಮಿತಿಗಳ ಕೆಲಸ ಸುಗಮವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಲು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಿ ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ದುಡಿದ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಂಘದ ಎಲ್ಲಾ ಅಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ನೆನೆಯುತ್ತೇವೆ. ಸಹಕರಿಸಿದ ಸಿಬ್ಬಂದಿಗೂ ನಮ್ಮ ವಂದನೆಗಳು. ಅಭಿಪ್ರಾಯ ನೀಡಿ ಸಹಕರಿಸಿದ ಸರ್ವ ಸಂಘಟನೆಗಳು ಮತ್ತು ತಜ್ಞರಿಗೆ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

(ನರಸಿಂಹಯ್ಯ)
ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ನಿರ್ದೇಶಕರು
ಕರ್ನಾಟಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಂಘ (ರಿ)
ಬೆಂಗಳೂರು–85

(ಪ್ರೊ. ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ)
ಸರ್ವಾಧ್ಯಕ್ಷರು
ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಸಮಿತಿ
ಕರ್ನಾಟಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಂಘ (ರಿ)
ಬೆಂಗಳೂರು–85

©KTBS Not to be republished

ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಸಮಿತಿಗಳ ವಿವರ

ಸರ್ವಾಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪ್ರೊ. ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ : ರಾಜ್ಯ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಪರಿಷ್ಕರಣ ಸಮಿತಿ, ಕರ್ನಾಟಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಂಘ(ರಿ), ಬೆಂಗಳೂರು.

ಪರಿಷ್ಕರಣ ಸಮಿತಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಶ್ರೀಮತಿ ಎಸ್.ವಿ. ದೇಶಪಾಂಡೆ : ಸಹಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಆರ್.ಪಿ.ಡಿ ಕಾಲೇಜ್, ಬೆಳಗಾವಿ.

ಸದಸ್ಯರು

ಶ್ರೀಮತಿ ಕಿಶೋರಿ ಡಿ. ಜೋಷಿ : ನಿವೃತ್ತ ಸಹಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಮರಾಠಿ ವಿಭಾಗ, G I ಬಾಗೇವಾಡಿ ಕಾಲೇಜು, ನಿಪ್ಪಾಣಿ.

ಪ್ರೊ.ಎಸ್.ಎಸ್. ಚೌಹಾನ್ : ಸಹಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು ಮರಾಠಿ ವಿಭಾಗ, ಮರಾಠಿ ಮಂಡಲ ಕಾಲೇಜು, ಬೆಳಗಾವಿ.

ಶ್ರೀಮತಿ. ಅಲಕಾ ಮುತ್ತೇಕರ್ : ಸಹಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಮರಾಠ ಮಂಡಳ ಕಾಲೇಜು.

ಡಾ.ಎಸ್.ಎಂ ರಾಯಮಾನೆ : ಸಹಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಕೆ.ಎಲ್.ಇ, ಬಿ.ಕೆ ಕಾಲೇಜು, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ.

ಶ್ರೀ.ಪ್ರಕಾಶ್ ಬಿ.ನಾಗಲ್ಲೆ : ನಿವೃತ್ತ ಶಿಕ್ಷಕರು, ಮುನಿಸಿಪಲ್ ಪ್ರೌಢಶಾಲೆ, ನಿಪ್ಪಾಣಿ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ.

ಉನ್ನತ ಪರಿಶೀಲನ ಸಮಿತಿ

ಶ್ರೀ ಸರಜು ಕಾಟ್ಕರ್ : ಮಹಾಂತೇಶ್ ನಗರ, ಬೆಳಗಾವಿ.

ಶ್ರೀ ರಾಮಕೃಷ್ಣ ಮಾರುತಿ ಮರಾಠೆ : ಶ್ರೀಕಲ್ಪ , ಶಾಂತಿ ನಿಕೇತನ, ಟೀಚರ್ಸ್ ಕಾಲೋನಿ, ಬೆಳಗಾವಿ.

ಡಾ. ಗೋಪಾಲ್.ಎಸ್.ಮಹಾಮುನಿ ಅಲಿಯಾಸ್ ಸುತಾರ್ : ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಶಾಂತಿನಗರ, ಚಿಕ್ಕೋಡಿ ತಾ. ಬೆಳಗಾವಿ ಜಿಲ್ಲೆ.

ಸಲಹೆ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ:

ಶ್ರೀ ನರಸಿಂಹಯ್ಯ : ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಕರ್ನಾಟಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಂಘ(ರಿ), ಬನಶಂಕರಿ 3ನೇಹಂತ ಬೆಂಗಳೂರು–85.

ಶ್ರೀಮತಿ ಸಿ.ನಾಗಮಣಿ : ಉಪನಿರ್ದೇಶಕರು, ಕರ್ನಾಟಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಂಘ(ರಿ), ಬನಶಂಕರಿ 3ನೇ ಹಂತ ಬೆಂಗಳೂರು–85.

ಕಾರ್ಯಕ್ರಮ ಸಂಯೋಜಕರು:

ಶ್ರೀಮತಿ ಆಶಾರಾಣಿ. ಎನ್. : ಸಹಾಯಕ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಕರ್ನಾಟಕ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಸಂಘ(ರಿ), ಬನಶಂಕರಿ 3ನೇ ಹಂತ ಬೆಂಗಳೂರು–85.

©KTBS Not to be republished

[illegible] सत्र

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
1.	[illegible] ★	[illegible]	[illegible]	1
2.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
3.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	15
4.	[illegible] ★	[illegible]	[illegible]	2[illegible]
5.	[illegible]	-	[illegible]	2[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	4[illegible]
7.	[illegible] ★	[illegible]	[illegible]	47
[illegible]	[illegible]	-	[illegible]	5[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
1[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	7[illegible]
	✻ [illegible]			72

✻ [illegible]

©KTBS Not to be republished

[illegible]सरे सत्र

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
11	[illegible] ✻	[illegible]	[illegible]	74
12	[illegible]	[illegible]	[illegible]	77
13	[illegible]		[illegible]	[illegible]
14	[illegible] ✻	[illegible]	[illegible]	[illegible]
15	[illegible]	-	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
17	[illegible]	-	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	-	[illegible]	123
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
21	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
22	[illegible] ✻	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	✻ [illegible]	-	-	152

✻ [illegible]

©KTBS
Not to be republished

पहिले सत्र

1. देह मंदिर, चित्त मंदिर

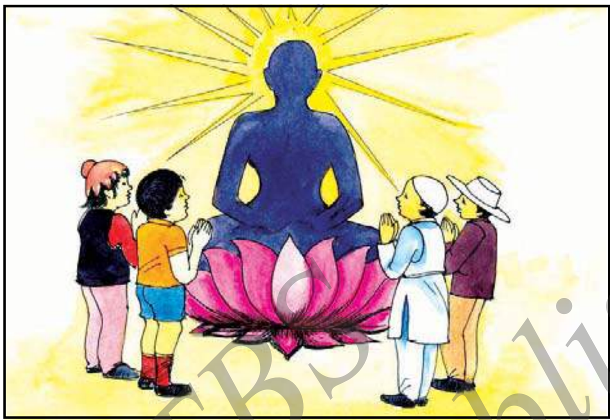

देह मंदिर, चित्त मंदिर, एक तेथे प्रार्थना
सत्य-सुंदर-मंगलाची नित्य हो आराधना ।।धृ ।।

दुःखितांचे दुःख जावो ही मनाची कामना
वेदना जाणावयाला जागवू संवेदना
दुर्बलांच्या रक्षणाला पौरूषाची साधना
सत्य-सुंदर-मंगलाची नित्य हो आराधना ।।1 ।।

जीवनी नवतेज राहो, अंतरंगी भावना
सुंदराचा वेध लागो मानवाच्या जीवना
शौर्य लाभो, धैर्य लाभो सत्यता संशोधना
सत्य-सुंदर-मंगलाची नित्य हो आराधना ।।2 ।।

भेद सारे मावळू द्या, वैर साऱ्या वासना
मानवाच्या एकतेची पूर्ण होवो कल्पना
मुक्त आम्ही फक्त मानू बंधूतेच्या बंधना
सत्य-सुंदर-मंगलाची नित्य हो आराधना ।।3 ।।

कवी-वसंत बापट

© KTBS Not to be republished

नवीन शब्दार्थ.

देह - शरीर, काया

चित्त - मन

नित्य - दररोज, नेहमी

कामना - इच्छा

दुर्बल - अशक्त

सद्‌भावना - चांगली भावना

आराधना - पूजा

©KTBS Not to be republished

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. नित्य कोणती आराधना झाली पाहिजे ?
2. दु:ख कोणाचे जावो असे कविला वाटते ?
3. वेदना जाणावयाला काय केले पाहिजे ?
4. मानवाच्या जीवनाला कशाचा वेध लागला पाहिजे ?
5. एकतेची कल्पना पूर्ण होण्यास काय विसरले पाहिजे ?

आ. खालील कवितेच्या ओळी पूर्ण कर.

1. दु:खितांचे ____________________

____

____

____________________ आराधना

2. भेद सारे ______________________________

____

____

______________________________ आराधना

इ. खालील प्रश्नांची दोन तीन वाक्यात उत्तरे लिही.

1. दु:खितांच्या वेदना दूर करण्यास काय काय केले पाहिजे असे कवी म्हणतो ?
2. मानवाचा जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन कसा असला पाहिजे ?
3. बंधुत्वाची भावना दृढ करण्यास काय केले पाहिजे ?
4. एखादा गरीब विद्यार्थी तुझ्या वर्गात असल्यास तू त्याला कशाप्रकारे मदत करशील ?

ई. खालील शब्दांचे समानार्थी शब्द लिही.

1. मंदिर -
2. शौर्य -
3. कामना -
4. वैर -
5. नित्य -

©KTBS Not to be republished

उ. खालील शब्दांचे विरूद्धार्थी शब्द लिही.

1. नित्य ×

2. सुंदर ×

3. मंगल ×

4. अंतरंग ×

5. मुक्त ×

6. दुर्बल ×

ऊ. वर्गात/शाळेत एकात्मता साधण्यासाठी तू कोणते प्रयत्न करशील? मित्रांशी चर्चा कर व लिही.

1.

2.

3.

4.

©KTBS Not to be republished

ए. खालील चक्र कवितेतील शब्दांचा वापर करून पूर्ण कर.

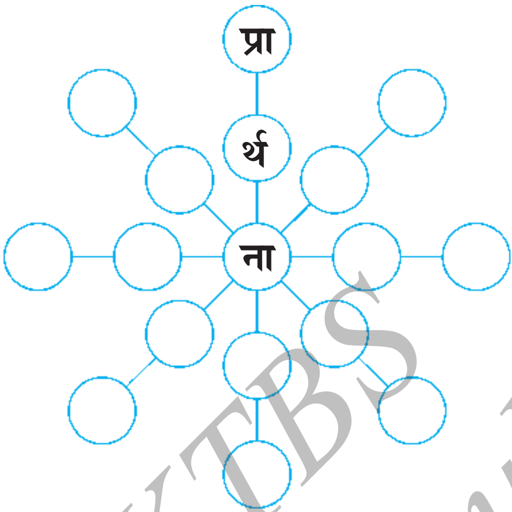

1. प्रार्थना
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.

ऐ. वेगवेगळी वेषभूषा करून हे गीत सांस्कृतिक कार्यक्रमात सादर करा.

✻ **उपक्रम** - साने गुरूजींची 'खरा तो एकची धर्म' कविता मिळवून वाच.

✻ **हे असेच लिही** - ओम्‌कार, घनशाम, मन:कामना, अदिती.

©KTBS Not to be republished

2. वीर राणी चन्नम्मा

उमद्या अरबी घोड्यावर मांड ठोकलेली आहे. हातात तलवार धरलेली आहे. युद्धाच्या अशा पवित्र्यात असलेला चन्नम्माचा पुतळा पाहिला की ऊर अभिमानाने भरून येतो.

1778 साली बेळगावी जिल्ह्यातील काकती येथील देसायांच्या घरी चन्नम्माचा जन्म झाला. वडिलांच्या देखरेखीखाली चन्नम्माने मराठी, कन्नड, उर्दू भाषांचा अभ्यास केला. रामायण, महाभारत, बसवपुराणासारखे पौराणिक ग्रंथ तिने वाचले होते. राज्यकारभाराचे ज्ञानही तिला मिळाले होते.

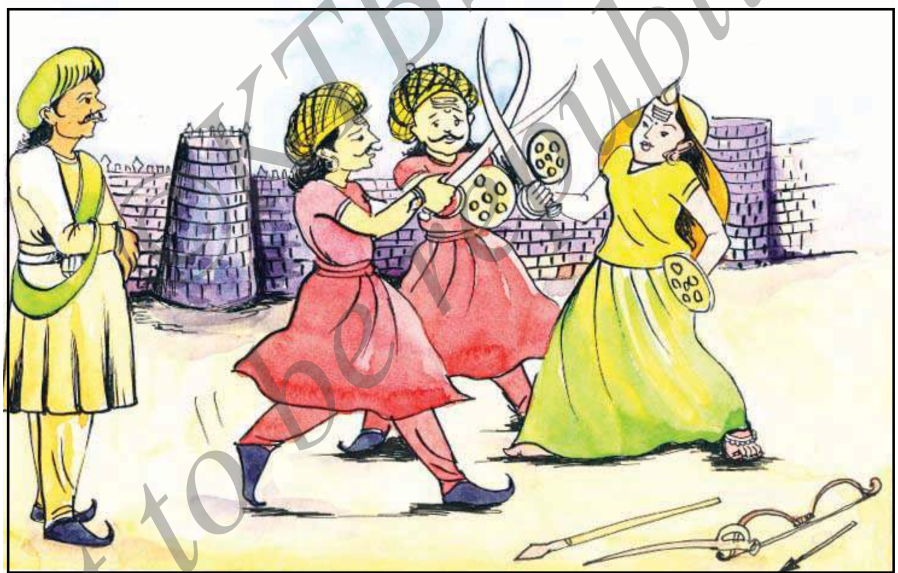

याखेरीज घोडयावर बसणे, पोहणे, भाला फेकणे, दांडपट्टा फिरविणे या कलेत लहानपणीच तरबेज झाली होती. सुंदर आणि गुणसंपन्न चन्नम्माचे लग्न कित्तूर संस्थानचा राजा मल्लसर्ज यांच्याशी झाले. मल्लसर्जाने आपल्या उत्तम गुणांनी कित्तूरच्या प्रजेचे प्रेम मिळविले होते. त्याने लोकांच्या हितासाठी तळी, कालवे, विहीरी, रस्ते बांधले होते.

© KTBS Not to be republished

इ.स. 1816 मध्ये राजा मल्लसर्ज एकाएकी निधन पावला. त्यानंतर चन्नम्माला अनेक संकटाना तोंड द्यावे लागले. आता राज्याचा राजकारभार चन्नम्माच पाहत होती. राज्यकारभारासाठी राणीने एका मुलाला दत्तक घेतल्याचे थॅकरेला समजले. थॅकरे हा त्यावेळी धारवाडचा कलेक्टर होता. इंग्रज सरकारच्या वतीने तो संस्थानच्या राज्यकारभारावर लक्ष ठेवीत असे. कित्तूरच्या खजिन्यावर त्याची दृष्टी होती. मोठे सैन्य घेऊन थॅकरे कित्तूरजवळ ठाण मांडून बसला. राणी चन्नम्माला हे रूचले नाही. तिच्या सरदाराना चीड आली. थॅकरेच्या पत्राला राणीने उत्तरच पाठविले नाही.

थॅकरेला राग आला. कित्तूरच्या किल्ल्यातील सर्व हालचालींची माहिती मिळविण्यासाठी त्याने गुप्तहेर नेमले. किल्ल्यावर हल्ला करण्याची त्याने तयारी केली. राणीला ही बातमी कळताच किल्ल्याच्या रक्षणाची तिने सर्व तयारी केली.

राणीने आपल्या प्रजेची व सैनिकांची सभा घेतली. ''कोणत्याही परिस्थितीस

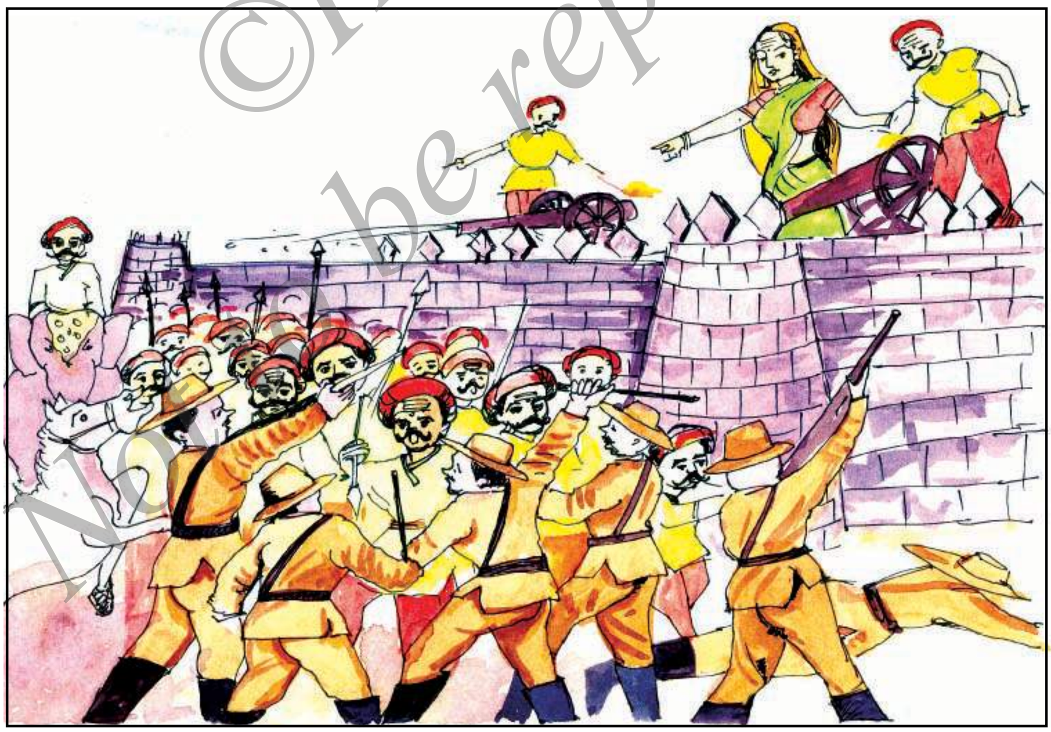

©KTBS Not to be republished

तोंड देण्यास तयार रहा'' असा तिने सर्वांना हुकुम दिला. चन्नम्मा ही सर्व प्रजेला प्रिय होती. कित्तूर संस्थान स्वतंत्र ठेवण्याचा सर्वांनी निश्चय केला.

ही बातमी समजताच थॅकरेच्या सैन्याने किल्ल्याचे दरवाजे मोडून आत प्रवेश केला. लढाईला तोंड फुटले. राणी चन्नम्मा किल्ल्याच्या तटावर उभे राहून हुकूम देत होती. राणीच्या करारी बाण्यामुळे सैन्याला चेव व स्फूर्ती आली. तिच्या बाजूला अंगरक्षक सय्यद बाळासाहेब उभा होता. ''हर हर महादेव'' च्या गर्जनेने व ढोल नगाऱ्यांच्या आवाजाने सर्व दिशा दुमदुमू लागल्या.

राणीचे सैन्य मोठ्या निकराने लढले. इंग्रजांचा सेनापती व इतर अधिकारी मारले गेले. हे पाहून थॅकरेच्या सैन्याने माघार घेतली. इंग्रज अधिकाऱ्यांना राणीने कैद केले. हे समजताच थॅकरे स्वतः घोड्यावर बसून राणीच्या सैन्यावर तूटून पडला. थॅकरेला पाहताच चन्नम्माने आपला रक्षक बाळासाहेब यास थॅकरेवर गोळी झाडण्याचा हुकूम दिला, व क्षणात थॅकरे जमीनीवर कोसळला. त्याचे शीर भाल्याच्या टोकावर ठेऊन किल्ल्याभोवती फिरविले. पुष्कळ इंग्रज अधिकारी कैदी झाले, पण त्या सर्वांना चन्नम्माने चांगली वागणूक दिली. चन्नम्माच्या साहसाची कित्तूरच्या प्रजेने फारच स्तुती केली.

थॅकरेच्या मरणाची बातमी मुंबईच्या इंग्रज अधिकाऱ्यांना कळताच पराभवाचा सूड घेण्याचा त्यांनी निश्चय केला. मोठे सैन्य त्यांनी कित्तूरला पाठविले. ही बातमी चन्नम्माला कळाली. काही झाले तरी इंग्रजाना शरण जायचे नाही असे ठरवून तिने युद्धाची तयारी केली. पण इंग्रजांचे सैन्य मोठे होते. तरी पण ती डगमगली नाही. तिने व तिच्या सैन्याने लढण्याची पराकाष्ठा केली. पण शेवटी इंग्रजांनी किल्ला सर केला.

राणीसह तिच्या सेनापतीस व इतर लोकास कैद केले. तिचा सेनापती गुरू सिद्धप्पास त्यानी फाशी दिले. राणी व तिच्या परिवारास कैद करून बैलहोंगल येथे वर्षासन देऊन नजर कैदेत ठेवले. त्यानंतर राणीने आपला शूर सरदार संगोळी रायण्णा याच्या मदतीने तेथून सुटून जाण्याचा दोनदा प्रयत्न केला. पण त्यात यश

©KTBS Not to be republished

आले नाही. फितूरीने सेनापती रायण्णाही पकडला गेला. शेवटी त्यालाही नंदगड येथे फाशी देण्यात आली. कैदेतून सुटण्याची राणीची आशा मावळली. त्यानंतर तिच्यावर इंग्रजांनी अतिशय कडक नजर ठेवली. तिने आपले शेवटचे दिवस एकांतात घालविले.

स्वातंत्र्यासाठी इंग्रजाविरुद्ध लढणारी कर्नाटकाची वीर महिला म्हणून चन्नम्मा प्रसिद्धीस आली. आपल्या देशाच्या इतिहासात तिचे नाव चिरस्मरणीय झाले आहे.

नवीन शब्दार्थ

उमदा - देखणा

मांड - घट्टबैठक

तरबेज - प्रवीण

कलेक्टर - उच्च अधिकारी

गुप्तहेर - नकळत बातम्या काढणारा

वर्षाव - वृष्टि

सूड - मनातला राग

चिरस्मरणीय - सतत आठवणीत राहणारे

रक्षक - रक्षण करणार

शरण - हार पत्करणे

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिही.

1. राणी चन्नम्माचा जन्म केव्हा व कोठे झाला ?
2. चन्नम्मा कोणकोणत्या विद्येत निपुण होती ?
3. राजा मल्लसर्जाचे निधन केव्हा झाले ?

©KTBS Not to be republished

4. धारवाडचा कलेक्टर कोण होता?

5. राणीने थॅकरेच्या पत्राला उत्तर का पाठविले नाही?

6. राणी चन्नम्माचा अंगरक्षक कोण होता?

7. गुरूसिद्धप्पास कोणती शिक्षा दिली?

8. राणीने आपले शेवटचे दिवस कसे घालविले?

आ. अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग कर.

1. हित जोपासणे.

2. ठाण मांडणे.

3. तोंड देणे.

4. चेव चढणे.

5. माघार घेणे.

6. ऊर भरून येणे.

इ. रिकाम्या जागी योग्य शब्द भर.

1. चन्नम्मा ______________ आणि ______________ होती.

2. थॅकरेच्या पत्राला राणीने ______________ पाठविले नाही.

3. मल्लसर्जाने आपल्या उत्तम ______________ कित्तूरच्या प्रजेचे प्रेम मिळविले.

©KTBS Not to be republished

4. राणीच्या करारी बाण्यामुळे सैन्याला चेव व ______________ आली.

5. चन्नम्माला ______________ येथे कैदेत ठेवले.

ई. योग्य जोड्या जुळव.

	अ	ब
1.	संगोळी रायण्णा	राजा
2.	चन्नम्मा	सरदार
3.	थॅकरे	कलेक्टर
4.	सय्यद बाळासाहेब	राणी
5.	मल्लसर्ज	अंगरक्षक

उ. विरुद्धार्थी शब्द लिही.

1. प्रिय ×
2. सुप्रसिद्ध ×
3. विस्मरण ×
4. स्तूती ×

ऊ. कोणी, कोणास म्हटले ते सांग.

1. "कोणत्याही परिस्थितीस तोंड देण्यास तयार रहा."

©KTBS Not to be republished

ए. दोन तीन वाक्यात उत्तरे लिही.

1. राजा मल्लसर्ज प्रजेला का प्रिय वाटत असे ?
2. थॅकरेचा मुख्य हेतू काय होता ?
3. सैन्याला लढण्याची स्फूर्ती राणी कशी देत होती ?
4. राणीचे साहस कोणत्या प्रसंगातून दिसून येते ?
5. राणी व सैन्यास कोणकोणती शिक्षा झाली ?

ऐ. झाशीची राणी लक्ष्मीबाई यांची कथा वाच व शिक्षकांकडून समजून घे.

ओ. शूरवीर महिला योध्यांची चरित्रे शिक्षकांच्याकडून मिळवून वाच.

औ. इंग्रजाविरूद्ध आणखी कोण कोण लढले ते शिक्षक/पालकांच्याकडून समजून घे.

©KTBS Not to be republished

उपक्रम

* धाडसी या शब्दाचा समानार्थी शब्द.

* राजा या शब्दाचे लिंग बदला.

* कर्नाटकातील स्वातंत्र्यवीर महिला

* वरील शब्द एकत्र करून तयार होणारे पाठाचे शीर्षक शोध व लिही.

हे असेच लिही-

अधीन, तत्त्व, दासत्व, दुरवस्था, सूचना

व्याकरण

वर्ण

आपण भाषा शिकताना खालील प्रमाणे मुळाक्षरे आधी शिकलो. त्यांचा आपण सविस्तर अभ्यास करू.

स्वर

अ आ इ ई उ ऊ ऋ लृ ए ऐ ओ औ अं अः

व्यंजन

क ख ग घ ङ   च छ ज झ ञ
ट ठ ड ढ ण   त थ द ध न
प फ ब भ म   य र ल व श
ष स ह ळ क्ष ज्ञ

स्वर 12 आहेत

स्वरांचे तीन प्रकार आहेत.

1) ऱ्हस्व स्वर   2) दीर्घ स्वर   3) संयुक्त स्वर

→ अ, इ, उ, ऋ, लृ हे ऱ्हस्व स्वर आहेत.

→ आ, ई, ऊ हे दीर्घ स्वर आहेत.

→ ए, ऐ, ओ, औ हे संयुक्त स्वर आहेत.

→ अं व अः याना स्वरादी म्हणतात.

©KTBS Not to be republished

खाली दिलेल्या संयुक्त स्वरांच्या उत्पत्ती बद्दल जाणून घे.

अ+इ=ए	अ+ई=ए
आ+इ=ऐ	आ+ई=ऐ
अ+उ=ओ	अ+ऊ=ओ
आ+उ=औ	आ+ऊ=औ

दोन स्वर एकत्र आल्याने बनणाऱ्या तिसऱ्या स्वराला संयुक्त स्वर म्हणतात.

© MTBS Not to be republished

3. निसर्गातील चमत्कार : वीज

ग्रिष्मातल्या लाही लाही करणाऱ्या एखाद्या दुपारीच सगळं आकाश काळ्याभोर, जडशीळ ढगांनी भरून जातं. सगळीकडे अंधारून येतं, व बघता बघता पावसाच्या टपोऱ्या थेंबांचा ताशा वाजायला सुरूवात होते.

आकाशात लखलखीत नागमोडी ट्यूबलाईट क्षणभर चमकते आणि प्रचंड आवाज होतो. गारांचा पांढरा शुभ्र सडा पडायला लागतो. कशाचा बरं असतो हा लखलखाट! कशी निर्माण होते बरं ही वीज. चला तर मग आज या विजेबद्दल अधिक माहिती मिळवूया.

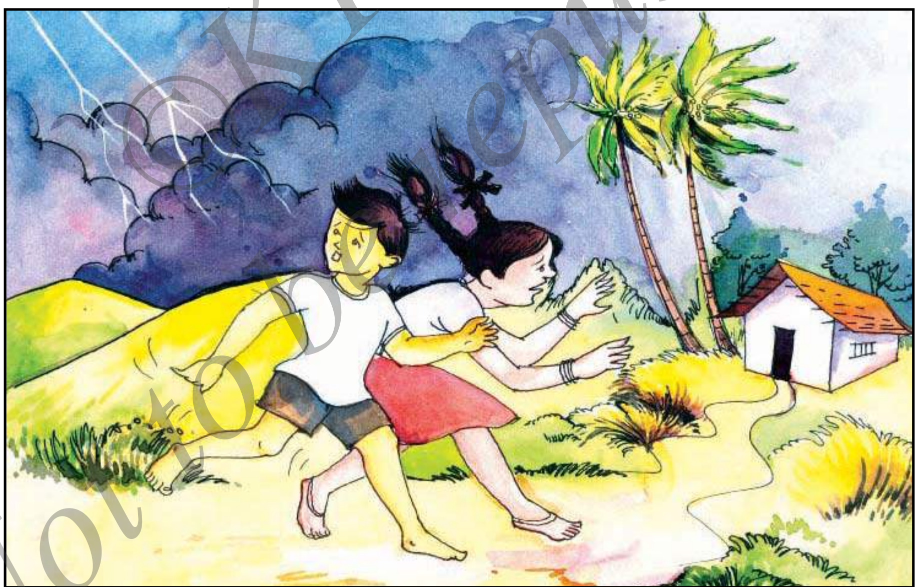

पावसाच्या तांडव नृत्यातूनच ढगांचा प्रचंड कडकडाट होतो. त्याच्या अगोदर काही सेकंद आकाश लखलखत्या प्रकाशाने भरून जातं. प्रकाशाच्या लखलखीत नागमोडी रेखा काही सेकंदभर डोळ्यासमोर चमकून नाहीशा होतात.

© KTBS Not to be republished

निसर्गातील ही वीज निर्माण होताना सर्वप्रथम वाफेपासून तयार झालेले ढग जसजसे आकाराने व वजनाने वाढू लागतात, तसतसा त्यांच्यावर विद्युतभार जमायला लागतो. पृथ्वीवर देखील विद्युतभार असतोच. मात्र हा विद्युतभार ढगावर असलेल्या विद्युतभाराच्या बरोबर उलट असतो. विरुद्ध जातीच्या विद्युत भारात आकर्षण होते. आणि वीज निर्माण होते. त्यामुळे प्रकाश, ध्वनी व प्रचंड उष्णता निर्माण होते.

पावसाळ्यात मोठ्या संख्येने, मोठ्या प्रमाणात ढग तयार होत असतात. त्यामुळे या ढगावरील विद्युतभारही मोठ्या प्रमाणात वाढत जातो. या वेळेस ढगांच्या वरच्या भागावर धन विद्युतभार (पॉझीटीव्ह) तर खालच्या भागावर ऋण विद्युतभार (निगेटीव्ह) आजूबाजूच्या वातावरणात फेकला जातो. त्यामुळे ढगावरच्या विद्युत भारात व पृथ्वीवरच्या विद्युतभारात अंतर पडायला लागते. धन आणि ऋण विद्युतभार नेहमीच एकमेकाकडे आकर्षित होत असतात. परंतू या ठिकाणी या दोन्ही भारामध्ये अंतर पडल्यामुळे त्यांची एकमेकाजवळ जाण्याची धडपड वाढायला लागते.

या धडपडीमधूनच एक वेळ अशी येते की विद्युत भारामधील अंतर वाढलं की, ढगामधून इलेक्ट्रॉन्सचा एक प्रवाह वाहू लागतो. हा प्रवाह साधारणपणे 1 ते 4 इंच रूंद व 100 ते 150 फूट लांब अशाप्रकारचा एक विद्युतरस्ता तयार करतो. याच्यातच पुढे-पुढे याला सारखेच अनेक प्रवाह मिसळतात. हे एकात एक मिसळलेले प्रवाह ढगापासून पृथ्वीपर्यंत एक लांबच लांब असा विद्युतरस्ता तयार करतात.

हा विद्युतरस्ता नागमोडी असतो. अशा या रस्त्यामध्ये पृथ्वी व ढग ही दोन्ही टोकं धरली आणि या दोन टोकामधील विद्युत भारामध्ये शंभर दशलक्ष व्होल्टस् इतका फरक झाला की आकाशात आपण पावसाळ्यात नेहमी बघतो ती वीज चमकते.

आपल्या लवलवत्या अंगकाठीने आकाशभर नृत्य करणारी ही वीज फक्त $\frac{1}{500}$

©KTBS Not to be republished

ते $\frac{1}{100}$ सेकंद एवढ्या कमी वेळात निर्माण होऊन नाहीशीही होते. पापणी लवायच्या आत ही तेजोलता आकाश झळाळून लुप्त होऊन जाते. म्हणूनच संस्कृत भाषेत वीजेला चंचला, चपला असे संबोधतात.

जेव्हा वीजा कडाडत, चमकत असतात, तेव्हा त्या निरनिराळ्या आकारात, प्रकारात, दिसत असतात. यावरून विजेचे वेगवेगळे प्रकार पडतात. ते असे, पहिला प्रकार म्हणजे 'फीत विद्युत' यालाच इंग्लीश मध्ये रिबन लाईटनिंग असे म्हणतात. दुसरा प्रकार ''फोर्कड लाईटनिंग'', तिसरा प्रकार ''टुलई विद्युत'' किंवा कार्पेट लाईटनिंग, चौथा प्रकार 'गोल विद्युत' किंवा बॉल लाईटनिंग, पाचवा प्रकार 'सेंट एल्मोची आग.'

आकाशीच्या या विजेचे नेहमी दिसणारे पण थोडेसे वेगळे प्रकार म्हणजे 'रेखा-विद्युत, रिबाऊंड लाईटनिंग, मणी विद्युत हे होत.

आपण आकाशात पांढऱ्याशुभ्र रंगाची वीज चमकताना पाहतो. पण तांबड्या, हिरव्या, पोपटी, पिवळ्या, निळ्या अशा वेगवेगळ्या वीजा अनेकांनी बघितल्या आहेत. इंग्लडमध्ये तर अनेकवेळा निळी वीज चमकते. विजा रंगीत दिसण्याचे कारण म्हणजे वातावरणात अनेक वायू असतात. या वायूमध्ये विद्युतप्रवाहाचं विसर्जन झाल्यामुळे त्या त्या वायूच्या गुणधर्माप्रमाणे त्यांचे अणू चमकायला लागतात आणि आपल्याला रंगीत वीजा दिसतात.

म्हणजेच नायट्रोजन वायूमध्ये वीज चमकल्यास ती तेजस्वी शुभ्र दिसते. ऑक्सीजन वा ओझोन मध्ये चमकल्यास निळ्या रंगाची दिसते. हैड्रोजन वायूत वीज चमकल्यास ती लालभडक किंवा गुलाबी रंगाची दिसते. वातावरणात धूळ जास्त असल्यास पिवळ्या किंवा नारंगी रंगाच्या विजा चमकतात.

©KTBS Not to be republished

विजेचे विद्युत-पट्ट्यामध्ये वहन होत असते. हे वहन होत असताना वीज प्रथम ज्या गोष्टी विजेच्या सुवाहक आहेत, तिथेच खेचली जाते आणि त्याचा परिणाम म्हणजे या मार्गात आडव्या येणाऱ्या ज्या गोष्टी त्याना तडाखे बसण्यात होतो. या मार्गाबाहेर ज्या वस्तू आहेत त्याना अजिबात धक्का पोहचत नाही.

विजेचा फटका तलावात पोहणारी माणसं, गोल्फ खेळणारे खेळाडू याना फार लवकर बसतो. कारण वीज पाणी, सर्वात उंच वस्तू, धातूची वस्तू याकडे आकर्षिली जाते. तसेच ज्या गोष्टी जमीनीचा पृष्ठभाग खूप मोठ्या प्रमाणात व्यापतात त्याकडे वीज उंच वस्तू पेक्षाही लवकर आकर्षिते. तसेच काळ्या किंवा भडक रंगाकडेही वीज आकर्षिली जाते.

विजेबद्दलच्या काही गैरसमजूती आहेत, त्या म्हणजे वीज फक्त पावसाळ्यातच चमकते, वीज आकाशातुनच खाली येते, वाळवंटात वीज पडत नाही, एकाच ठिकाणी वीज पुन्हा पुन्हा पडत नाही, विजेचा तडाखा बसल्यानंतर कोणी जिवंत रहात नाही.

आकाशातल्या विजेच्या चमत्कारांची माहिती आपण समजून घेतली म्हणजे या वेळच्या पावसाळ्यात जेव्हा तुमची आणि विजेची भेट होईल (अर्थात लांबूनच) तेव्हा ही वीज तुम्हाला खूपच जवळची वाटेल, हो ना?

निसर्गातील या विजेचा वापर अद्याप मानवाने करून घेतला नाही, पण कृत्रीम विजेचा शोध लावला आहे. या कृत्रीम विजेलाच 'विद्युत उर्जा' असेही म्हणतात. ही विद्युत उर्जा पाण्यापासून, वाऱ्यापासून, इंधनापासून मिळविली जाते. सूर्यापासून मिळणाऱ्या उर्जेला सौर उर्जा असे म्हणतात. मानवाने विद्युत व सौर उर्जेचा उपयोग आपल्या भौतिक विकासासाठी केला आहे.

©KTBS Not to be republished

नवीन शब्दार्थ-

ताशा	-	एक वाद्य	विद्युत	-	वीज
नृत्य	-	नाच	लुप्त होणे	-	नाहीशी होणे
नागमोडी	-	वेडीवाकडी			

वाच व समजून घे.

1. **रिबन लाईटनिंग (फीत विद्युत) →**

वीज चमकत असताना जर वाऱ्यामुळे ढग हलला, तर हा विद्युत पथही हलायला लागतो. हा विद्युत पथ एखाद्या रिबीनीच्या फितीसारखा जाड दिसतो. म्हणून अशा विजेला **रिबन लाईटनिंग** (फीत विद्युत) असे म्हणतात.

2. **फोर्कड् लाईटनिंग →**

जेव्हा मूळ विद्युत मार्गाला एक दोन शाखा फुटतात. तेव्हा अशा विजेला **फोर्कड् लाईटनिंग** असे म्हणतात.

3. **कार्पेट लाईटनिंग →**

साधारणपणे 5% ढगावर नेहमीपेक्षा उलट विद्युतभार तयार होतो. वाऱ्याच्या झोतामुळे असे ढग जर आकाशातून इकडून तिकडे फिरायला लागले आणि त्याच वेळेस जर त्यांच्यावरचा विद्युतभार नाहीसा होऊन वीज चमकली तर सगळाच्या सगळा ढग प्रकाशाने झगमगून उठतो. काही सेकंदात रात्रीच्या काळोखात सुद्धा लख्ख प्रकाश पडून जातो. त्यावेळी आकाशाने एखादी तेजस्वी दुलई पांघरली की काय असे वाटते म्हणून विजेच्या या प्रकाराला **कार्पेट लाईटनिंग** (दुलई-विद्युत) असे म्हणतात.

Not to be republished ©KTBS

4. बॉल लाईटनिंग →

या प्रकारात 2 इंच व्यासाइतके छोटे छोटे विद्युतभारीत गोल निर्माण होतात. कधी कधी तर हे गोल तीस चाळीस फूट व्यासा इतके भल्या मोठ्या आकाराचे असतात. विजेचा चमचमाट झाला की त्यानंतर ते जरा वेळाने वातावरणात घसरून येतात हे गोल सोनेरी, निळे, हिरवे, जांभळे, लाल, पिवळे, पांढऱ्याशुभ्र रंगाचे असतात. हे गोल खूप वेळ वातावरणात रहात नाहीत. बऱ्याच वेळा त्यांचा स्फोट होऊन हवेत गंधकासारखा वास दरवळतो.

5. सेंट एल्मोची आग →

पाश्चात्य कोळ्यांची एक श्रध्दा आहे की एल्मो हा संत कोळी लोकांचा पाठीराखा आहे. हा अंधारात नावाड्याना मार्ग दाखवितो. तर वादळात त्यांचं रक्षण करतो. आणि म्हणूनच वादळात स्वत: संत एल्मो या ज्योती पेटवून कोळ्याना मार्गदर्शन करून त्यांचं रक्षण करतो.

दुसरे कारण हा विद्युत प्रकार T.V. च्या अँटीनावर, चर्च वा मंदिर यांच्या कळसावर, रेडिओच्या एरियल्सवर अर्धवट वा पूर्ण झालेल्या बांधकामाच्या तीक्ष्ण टोकावर, इमारतीवर लावलेल्या उंच विद्युत निवारकावर, डोंगरमाथा, झाडा-झुडपांचे शेंडे, बोटींच्या डोलकाठ्यावर ज्योतीच्या रूपात तेवताना दिसतो. एकेक ज्योत सुमारे पाच ते दहा मिनीटे तेवते.

गोल विद्युत सारखीच सेंट एल्मोची आग फक्त रात्रीच दिसते.

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. आकाशात चमकणारी वीज कोणत्या वळणाची असते?
2. ढग कशापासून तयार होतात?

©KTBS Not to be republished

3. नेहमी एकमेकाकडे आकर्षिले जाणारे विद्युतभार कोणते?

4. ढगामधील इलेक्ट्रॉन्सचा प्रवाह किती रूंद असतो?

आ. खालील रिकाम्या जागी योग्य शब्द भर.

1. पावसाळ्यात ढगांच्यावर ______________ विद्युतभार निर्माण होतो.

2. आकाशातील वीज ______________ ते ______________ या वेळेत निर्माण होते.

3. वीज ______________ ते ______________ फूट लांब विद्युतरस्ता तयार करते.

4. निळ्या रंगाची वीज ______________ व ______________ मध्ये चमकल्यास दिसते.

5. सुर्यापासून मिळणाऱ्या उर्जेला ______________ असे म्हणतात.

इ. खालील प्रश्नांची 2-3 वाक्यात उत्तरे लिही.

1. वीज कशी निर्माण होते?

2. विजेचे प्रकार किती व कोणते?

3. वीज कोणकोणत्या रंगात दिसते ?

4. वीज वेगवेगळ्या रंगात दिसण्याचे कारण कोणते?

5. विजेचे वहन कसे होते? त्याचा परिणाम काय होतो?

6. वीज जास्तीत जास्त कोठे आकर्षिली जाते?

7. विजेबद्दलच्या गैरसमजूती कोणत्या?

©KTBS Not to be republished

8. तुम्ही पाहिलेल्या विजेचे वर्णन कर.

9. विजेपासूनची सावधानता तुम्ही कशी बाळगाल?

ई. जरा डोके चालव.

खाली आपल्या देशातील प्रमुख अणू प्रकल्पांची गावे आणि ती असलेली राज्ये अशा जोड्या दिलेल्या आहेत. शिक्षकांच्या मदतीने ती राज्ये शोधून काढा. या अणू प्रकल्पातून आपल्याला लागणारी वीज निर्माण करतात.

	प्रकल्प	राज्य
1.	तारापूर	__ __ __ ष्ट्र
2.	लोहा	__ __ स्था __
3.	कल्पक्लम	ता __ __ __ __
4.	नरोरा	__ त्त __ __ दे __
5.	काक्रापारा	__ ज __ __
6.	कैगा	__ र्ना __ __

उ. खालील चौकोनातील रिकाम्या जागा भर.

(या रिकाम्या जागा भरण्यासाठी तक्त्याखाली दिलेल्या वाक्यांची तुला मदत होईल.)

स			ती
	चा		ती
	रा		ती
ति			ती
		य	ती

©KTBS Not to be republished

1. ही विद्येची देवता आहे.
2. म्हणजेच नको ते उद्योग.
3. सर्कशीतील विदूषक करतो त्या.
4. आंध्रप्रदेशातील हा श्रीमंत देव आहे.
5. खेळाच्या तासाला मुलांना या कराव्या लागतात.

✻ विजेच्या अधिक माहितीसाठी 'मानसी वैद्य' यांचे निसर्गातील चमत्कार : 'वीज आणि वादळ' हे पुस्तक मिळवून वाच.

✻ वीज चमकल्याचे दृष्य पहिल्यांदा दिसते, नंतर गडगडाट ऐकू येतो याचे कारण शिक्षकाकडून समजून घे.

✻ चमकणाऱ्या विजेचे चित्र रेखाट.

©KTBS
Not to be republished

✻ हे असेच लिही-

अंधकार, आवतीभोवती, निरीक्षण, भोवताली.

व्यंजने

व्यंजनांचा प्रत्येकी एक वर्ग आहे.

'क' वर्ग	क् ख् ग् घ् ङ्
'च' वर्ग	च् छ् ज् झ् ञ्
'ट' वर्ग	ट् ठ् ड् ढ् ण्
'त' वर्ग	त् थ् द् ध् न्
'प' वर्ग	प् फ् ब् भ् म्

कठोर वर्ण : क्, ख्, च्, छ्, ट्, ठ्, त्, थ्, प्, फ्, ही प्रत्येक वर्गातील पहिली दोन व्यंजने आणि श्, ष्, स् हे कठोर वर्ण म्हणून ओळखले जातात. यानाच **अघोष वर्ण** असेही म्हणतात.

मृदू वर्ण : सर्व स्वर आणि व्यंजनाच्या प्रत्येक वर्गातील शेवटची तीन व्यंजने ग्,घ्, ङ्; ज्, झ्, ञ्, ड्, ढ्, ण्, द्, ध्, न्, ब्, भ्, म् आणि य्, र्, ल्, व्, ह्, ळ् हे मृदू वर्ण म्हणून ओळखले जातात यानाच **घोष वर्ण** असेही म्हणतात.

अनुनासिक : मृदू वर्णातील ङ्, ञ्, ण्, न्, म्, ह्याना अनुनासिक वर्ण म्हणून ओळखले जाते.

अर्धस्वर : मृदू वर्णातील य्, र्, ल्, व् ह्याना अर्धस्वर किंवा अंतस्थ म्हणून ओळखले जाते.

©KTBS Not to be republished

उष्मे : कठोर वर्णातील श्, ष्, स् हे उष्मे म्हणून ओळखले जातात.

स्वतंत्र्य : मृदू वर्णातील 'ळ' हे स्वतंत्र आहे.

संयुक्त : क्ष् व ज्ञ याना संयुक्त व्यंजने म्हणतात.

✻ व्यंजनाचे पुन्हा दोन गट होतात.

अल्पप्राण व्यंजने : क्, ग्, ङ्; च्, ज्, ञ्, ट्, ड्, ण्, त्, द्, न्, प्, ब्, म्, य्, र्. ल्, व्, ळ् आणि अनुस्वार यांचा उच्चार करताना फुप्फुसातून येणाऱ्या हवेचे प्रमाण कमी असते. म्हणून त्यांना **अल्पप्राण व्यंजने** म्हणतात. ही वीस व्यंजने आहेत.

महाप्राण व्यंजने : ख्, घ्, छ्, झ्, ठ्, ढ्, थ्, ध्, फ्, भ्, स्, ष् आणि विसर्ग यांचा उच्चार करताना फुप्फुसातून येणाऱ्या हवेचे प्रमाण जास्त असते. म्हणून त्याना **महाप्राण व्यंजने** म्हणतात. ही चौदा आहेत.

©KTBS Not to be republished

4 . पाऊस

पाऊस आला सवंगड्यानो, जलधारा पडती
झिम झिम जलधारा पडती ।।ध्रु।।

दर्यावरची लुटून दौलत, ढग डौलाने जाती डोलत
फुटून खजिना वाटेवरती, ओघळले मोती ।।1।।

गवताची तरतरीत पाती, पहा ओणवी होऊन न्हाती
आणि वाहता वारा बघती, थरथरून वरती ।। 2 ।।

कौलारूच्या आड सानुल्या, चिमणाताई दडून बसल्या
डोळे मिटूनी ध्यान कुणाचे, वळचणीत करती ।।3।।

बाग बघा हा बहरून गेला, पानोपानी नवा तजेला
लेवून बसली हिरवा शेला, जणु अंगावरती ।।4।।

गुलाब कलिका गोजीरवाणी, सर्व फुलांची हि तर राणी
घेता अंगावरती पाणी, कशी फुले बघती ।।5।।

हासू खेळू नाचू या रे, भिजू पावसामध्ये सारे
फुलाप्रमाणे झेलून घेऊ, जलबिंदू हाती ।।6।।

पाऊस पडता पण कोसळुनी, कडाडता ढग जाऊ पळूनी
पंख झाडूनी जशी पाखरे, घराकडे उडती ।।7।।

-संकलित

©KTBS
Not to be republished

नवीन शब्दार्थ-

दर्या	- समुद्र	दौलत	- वैभव
ओणवी	- वाकलेली	जलबिंदू	- पाण्याचा थेंब

वळचण - घराच्या कौलांच्या आत वळलेली जागा. (जिथे चिमण्या-सारखे छोटे पक्षी सुरक्षित बसू शकतात.)

जलधारा	- पावसाच्या धारा	कलिका	- कळी

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिही.

1. दर्यावरची दौलत कोण लुटून नेत आहे ?
2. मोती केव्हा ओघळतात ?
3. गवताची पाती कशी न्हात आहेत ?
4. चिमणी कोठे दडून बसते ?
5. बाग बहरल्यामुळे काय झाले ?
6. गुलाब कलिका कुणाची राणी आहे ?

आ. असे कविने का म्हटले ते सांग.

1. फुटून खजिना वाटेवरती, ओघळले मोती.
2. गवताची तरतरीत पाती, पहा ओणवी होऊनी न्हाती.
3. डोळे मिटूनी ध्यान कुणाचे, वळचणीत करती.
4. लेवून बसली हिरवा शेला, जणू अंगावरती.

इ. समानार्थी शब्द लिही.

जल	-	ढग	-
वारा	-	पाखरे	-

©KTBS Not to be republished

ई. जोडशब्द बनव

जसे - पानोपानी

कपडा	-	जमीन	-
धन	-	भाजी	-
सोने	-	पाऊस	-

उ. खालील ओळींचा अर्थ स्पष्ट कर.

1. हासू खेळू नाचू यारे, भिजू पावसामध्ये सारे।
फुलाप्रमाणे झेलून घेऊ, जलबिंदू हाती।।

ऊ. खालील अर्थाचे कवितेत आलेले शब्द लिही

पाने	-	कळी	-
अंघोळ	-	पुष्प	-
लपणे	-	खग	-

ए. 'पावसाळा' या विषयावर 10 ते 15 ओळी निबंध लिही.

ऐ. उदाहरणार्थ दाखविल्याप्रमाणे मूळ शब्द ओळख.

दर्यावरची - दर्या

कौलारूच्या	-	वळचणीत	-
घराकडे	-	वाटेवरती	-

✻ **उपक्रम** - पावसा संबंधीच्या कविता मिळवून त्यांचा संग्रह कर.

✻ **हे असेच लिही** - अकराळ - विकराळ, सुरूवात, मुकुट, नावीन्य.

©KTBS Not to be republished

5. बुद्धिबळ

मानवाच्या जीवनात खेळाचे अनन्य साधारण महत्व आहे. खेळ हे करमणुकीचे साधन आहे. खेळामुळे सहनशिलता, एकता, सहकार्य, सांघिक भावना, निर्णय क्षमता, युक्ती हे गुण सहज वाढीस लागतात. खेळामुळेच शरीर सुदृढ बनते. मानवी विचारांना सुयोग्य पद्धतीने वाटचाल करण्याचे मार्गदर्शन खेळच करतात.

अशा या खेळांचे प्रमुख दोन प्रकार आहेत. पहिला प्रकार म्हणजे मैदानी खेळ होय. यामध्ये कबड्डी, खो-खो, क्रिकेट, हॉकी, फुटबॉल यासारखे खेळ खेळले जातात. दुसरा प्रकार म्हणजे बैठे खेळ होय. यामध्ये सारीपाट, कॅरम, बुद्धिबळ इत्यादी खेळ येतात. आज आपण बैठ्या खेळातील 'बुद्धिबळ' या खेळाविषयी अधिक माहिती मिळवूया.

बुद्धिबळ या खेळालाच 'शतरंज असे म्हणतात. 'शतरंज हा शब्द चतुरंग' या संस्कृत शब्दापासून तयार झालेला आहे. त्यामुळे हिंदुस्थान हेच या खेळाचे उगमस्थान ठरते.

बुद्धिबळाचा हा खेळ चार-पाच हजार वर्षापासून हिंदुस्थानात चालू आहे. ज्यावेळी श्रीरामचंद्रानी लंकेस आपल्या सैन्यासह वेढा दिला. त्यावेळी रावणराजाची करमणूक करण्यासाठी त्याची राणी मंदोदरी हिने हा खेळ सुरू केला अशी दंतकथा आहे.

प्राचीन तज्ञ अरब ग्रंथकर्ता मसुदी याने इ.स. 950 च्या सुमारास या खेळाचा उगम फार प्राचीनतम काळापासून आहे असे लिहिले आहे. बुद्धिबळ हा खेळ हिंदुस्थानातून पर्शियात गेला असे अरबी व पर्शियन लेखक सांगतात. तेथून पुढे हा खेळ 8 व्या शतकात अरबस्थानात गेला. 11 व्या शतकात याचा प्रसार युरोपखंडात झाला.

बुद्धिबळाच्या खेळात जी सेना उपयोगात आणली जाते ती चार प्रकारची असते. हत्ती, उंट, घोडे आणि पायदळ अशी चार अंगे या खेळात आहेत. यावरूनच या खेळास ''चतुरंग'' हे नांव मिळाले आहे.

©KTBS Not to be republished

बुद्धिबळाच्या या खेळात दोन बाजूचे दोन राजे हे खरे प्रतिपक्षी होत. प्रत्येक राजाची चतुरंग सेना ही आपल्या राजाच्या कैवाराने प्रतिपक्षाच्या सेनेशी लढवायची असे या खेळाचे स्वरूप आहे. आपल्या राजाच्या संरक्षणार्थ हत्ती, घोडा, उंट, अगर पायदळ (शिपाई) यापैकी कोणीही एकजण किंवा जरूर तर सारेही आपले बळी देऊन आपल्या राजाचे प्राण वाचवण्यास पाहतात. आणि त्याचवेळी प्रतिपक्षाच्या राजास पकडावयास पाहतात. त्याकरिता त्यांच्या ज्या ज्या हालचाली होतात त्यातूनच बुद्धिबळाचा डाव म्हणजे लुटू पुटू ची लढाई निर्माण होते. तसेच वजीराला या खेळात जादा सेनांग म्हणून घेतलेले आहे. प्रसंगी वजीर स्वतःचा बळी देऊन राजाचे रक्षण करतो.

हल्ली युरोप व अमेरिका खंडात बुद्धिबळाचे सामने चार प्रकारांनी खेळले जातात. 1. वैयक्तीक 2. नॉकाऊट 3. लीग पद्धत 4. सांघिक, यापैकी पहिले तीन प्रकार आपल्या देशात आढळून येतात. हल्ली जास्तीतजास्त लीग पद्धत कोणत्याही सामन्यात उपयोगात आणली जाते.

बुद्धिबळाचा हा खेळ स्थळाची मर्यादा, कालाची मर्यादा, व बळाची मर्यादा या तीन तत्वांना अनुसरून खेळावयाचा असतो. हा खेळ दोन व्यक्तिनी किंवा व्यक्ती समुहानी म्हणजेच दोन पक्षानी खेळावयाचा असतो. सारख्याच आकारमानाच्या 64 घरांचा एक पट खेळायला वापरतात. त्यात अनुक्रमे काळा व पांढरा असे रंग देऊन बत्तीस काळी व बत्तीस पांढरी घरे असतात.

प्रत्येक बाजूस 16 योद्धे असतात. दोन्ही बाजूच्या योध्द्याना नावे सारखीच आणि त्यांच्या गती व शक्ती सारख्याच मानल्या आहेत. प्रत्येक बाजूच्या योध्दयात राजा हा प्रमुख मानलेला असून, एक वजीर (प्रधान), दोन घोडे, दोन उंट, दोन हत्ती, व आठ प्यादी असे सर्व मिळून एकूण 16 योद्धे असतात. या योद्धयांच्या

©KTBS Not to be republished

दर्जावरून राजा, वजीर, उंट आणि घोडे या 8 योध्द्याना बुद्धिबळात मोहोरे अशी संज्ञा आहे. आणि 8 शिपायांना प्यादी अशी संज्ञा आहे.

पटावर मोहोऱ्यांची मांडणी करताना प्रत्येक खेळाडूने आपल्या उजव्या हाताच्या कोपऱ्यास पांढरे घर येईल अशा बेताने पट मांडावयाचा असतो. त्यानंतर आपल्या कडील बाजूच्या पहिल्या पट्टीवर आपले आठ मोहोरे व दुसऱ्या आडव्या पट्टीवर आठ प्यादी मांडावयाची असतात. दोन्ही पक्षांनी याप्रमाणे आपले मोहोरे व प्यादी मांडली म्हणजे दोन्ही पक्षांच्या मोहोऱ्यासमोर त्याच दर्जाचे मोहोरे मांडलेले असतात.

काळा

ह	घो	उं	व	रा	उं	घो	ह
सै	सै	सै	सै	सै	सै	सै	सै
सै	सै	सै	सै	सै	सै	सै	सै
ह	घो	उं	व	रा	उं	घो	ह

पांढरा

पहिल्या आडव्या पट्टीवर उजव्या बाजूला सर्वप्रथम हत्ती, घोडा, उंट, राजा, वजीर, उंट, घोडा, हत्ती अशी मांडणी असते. म्हणजेच एका पक्षाच्या राजासमोर प्रतिपक्षाचा राजा असतो.

©KTBS Not to be republished

या खेळात पांढऱ्या मोहोऱ्याचा खेळाडू सर्वप्रथम खेळाला सुरूवात करतो. प्रत्येक खेळाडूने एकावेळी एकाच मोहोऱ्याची हालचाल करावयाची असते.

बुद्धिबळातील खेळी

1. **प्यादे** - हे एकावेळी एक घर पुढे जाते. मात्र प्रतिपक्षाचे मोहरे मारताना त्याला एक घर तिरपी चाल घ्यावी लागते. सुरूवातीला प्याद्याला मूळ घरातून एकवार 2 घरे समोर चालण्याचा हक्क आहे. प्यादे एकदा पुढे सरकावल्यास ते मागे येऊ शकत नाही. कोणतेही प्यादे आपल्या आठव्या घरी पोहचल्यास खेळणाऱ्याच्या इच्छेनुसार त्याचे कोणत्याही मोहोऱ्यात रूपांतर करून त्याच ठिकाणी ते खेळावयास घेता येते. दोन्ही पद्धतीत राजाच्या आठव्या घरी पोहोचलेल्या प्याद्याचा राजा होऊ शकत नाही.

2. **वजीर** - हा सर्व मोहोऱ्यामध्ये श्रेष्ठ दर्जाचा मोहरा असतो कारण वजीर उभा, आडवा किंवा तिरकस कसाही व कितीही घरे जाऊ शकतो. कारण त्याच्या अंगी उंटाचे व हत्तीचे सामर्थ्य एकवटलेले असते.

3. **हत्ती** - वजीराच्या खालोखाल महत्वाचा हा मोहरा आहे. याची चाल आडवी अगर उभ्या पट्टीतून सरळ रेषेत असते. हत्तीसमोरच्या उभ्या पट्टीत स्वपक्षाचे प्यादे नसल्यास तो हत्ती मोकळ्या पट्टीवर आहे असे म्हणतात. हत्ती व वजीर यांना मोठे मोहरे (major pieces) असे म्हणतात.

4. **उंट** - उंट नेहमी तिरकस जातो. उंटाचे मूळ घर काळे असेल तर तो नेहमी काळ्या घरातूनच संचार करतो. उंटाचे मूळ घर पांढरे असल्यास तो पांढऱ्या घरातूनच संचारतो. उंट, वजीर व हत्तीला एकाचवेळी कितीही घरे जायचे स्वातंत्र्य आहे.

©KTBS Not to be republished

5. घोडा - घोड्याची गती उभ्या अथवा आडव्या पट्टीतील दोन घरे व त्यास काटकोन करून असणारे एक घर अशी अडीच घरे असते. एका घोडयाला आठ घरे ऐच्छिक असतात. अशा विलक्षण गतीमुळे घोडा मोहोऱ्याच्या किंवा प्यादृयाच्या डोकीवरून पलीकडे उडी टाकू शकतो. हा हक्क इतर कोणत्याही मोहोऱ्यास नसतो. उंट व घोडे यांना लहान मोहरे (minor pieces) असे म्हणतात.

6. राजा - हा मोहरा मागे पुढे तिरकस कसाही, मात्र एका वेळेला एकच घर जातो.

बुद्धिबळ खेळणाऱ्याने खालील गोष्टी लक्षात घ्याव्यात.

1. जरूर तेवढया प्याद्यांच्या हालचाली करून आपले मोहरे हल्ल्यास अगर बचावास योग्य अशा ठिकाणी आणणे.
2. प्याद्यांच्या निरर्थक खेळ्या न खेळणे.
3. ठराविक वेळेत योग्य खेळी खेळणे.
4. एकाच वेळेला सर्व मोहोऱ्यांच्या खेळी लक्षात ठेवणे.

नवीन शब्दार्थ-

सहनशील - सोशिक

शतरंज - बुद्धिबळ या खेळाचे नाव

प्यादी - बुद्धिबळ या खेळातील सैनिक

मोहरे - राजा व प्यादी या व्यतिरीक्त बुद्धी बळातील दळे

वजीर - बुद्धिबळ या खेळातील प्रधान

©KTBS Not to be republished

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. खेळांचे मुख्य प्रकार किती आहेत?
2. बुद्धिबळ हा कोणत्या प्रकारचा खेळ आहे?
3. बुद्धिबळ या खेळाला कोणत्या नावाने ओळखतात?
4. बुद्धिबळाची सुरूवात केव्हा झाली?
5. बुद्धिबळात किती प्रकारची सेना उपयोगात आणली जाते?
6. बुद्धिबळ या खेळाची सुरूवात कोण करतो?
7. उंटाची चाल कशी असते?
8. जागतिक स्तरावर भारताचे नाव उज्वल करणाऱ्या बुद्धिबळ खेळाडूंची नावे लिही.

आ. खालील प्रश्नांची दोन तीन वाक्यात उत्तरे लिही.

1. बुद्धिबळ खेळामुळे कोणते गुण वाढीस लागतात?
2. बैठ्या खेळांची चार उदाहरणे लिही?
3. मैदानी खेळांची चार उदाहरणे लिही?
4. बुद्धिबळ या खेळाला चतुरंग असे का म्हणतात?
5. राजाचे रक्षण कोण कोण करतात?
6. बुद्धिबळाचे सामने कोणत्या प्रकारानी खेळले जातात?
7. पटावर मोहोऱ्यांची मांडणी कशी करतात?
8. प्याद्यांची चाल कशी असते?
9. बुद्धीबळातील सर्वश्रेष्ठ मोहोरा कोणता व का ?

©KTBS Not to be republished

इ. खालील मोकळ्या जागा भर.

1. वजीराला ____________ असेही म्हणतात.
2. पटाच्या प्रत्येक बाजूला ____________ मोहोरे असतात.
3. बुद्धिबळाच्या पटावर ____________ एवढी घरे असतात.
4. राजा, वजीर, उंट, घोडे या योध्द्याना ____________ अशी संज्ञा आहे.
5. मोहोऱ्यांच्या किवा प्याद्यांच्या डोकीवरून ____________ हा मोहोरा उडी मारून जाऊ शकतो.

ई. खालील मोहरे व त्यांची चाल यांच्या जोड्या जुळव.

मोहरे	चाल
1. प्यादे (सैनिक)	I. उभा, आडवा
2. उंट	II. उभा, शत्रूला मारताना तिरकस
3. घोडा	III. उभा, आडवा, तिरकस
4. हत्ती	IV. अडीच घरांची चाल
5. प्रधान	V. फक्त तिरकस

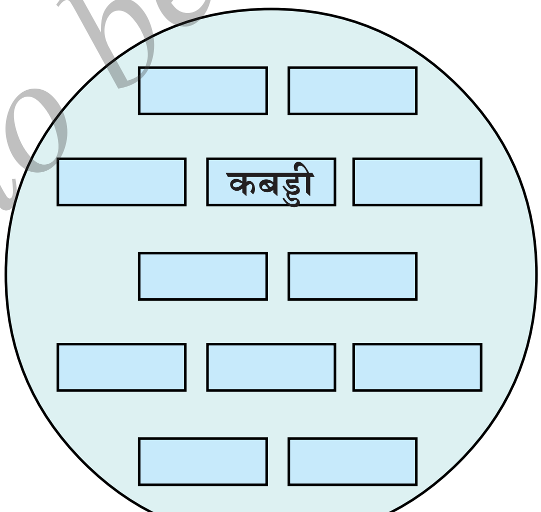

©KTBS Not to be republished

उ. खाली दिलेल्या ग्राऊंडवर तू खेळत असलेल्या मैदानी खेळांची नावे लिही.

	सारीपाट	

ऊ. खाली दिलेल्या दिवाणखाण्यात तू खेळत असलेल्या बैठया खेळांची नावे लिही.

ए. खालील वाक् प्रचारांचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग कर.

1. घोडे मारणे -
2. बेत करणे -
3. मात करणे -
4. तोंड देणे -
5. चाल करणे -

ऐ. खालील शब्दांचे समानार्थी शब्द लिही.

1. करमणूक -
2. राजा -
3. प्रधान -
4. सामर्थ्य -
5. चतुरंग -

©KTBS Not to be republished

✻ उपक्रम

1. बुद्धिबळाचे नियम जाणकाराकडून समजून घे.
2. तुम्ही तुमच्या शाळेत खेळत असलेल्या खेळांची यादी कर.
3. तुमच्या शाळेने कोणकोणत्या खेळात प्राविण्य मिळविले आहे.
4. आपल्या देशातील 4 बुद्धिबळ खेळाडूंची नांवे लिही.

✻ शिक्षकांना सूचना - तुमच्या शाळेत बुद्धिबळाच्या स्पर्धा आयोजीत करून मुलांना प्रोत्साहन द्या.

✻ हे असेच लिही - क्रीडांगण, तत्कालीन, मंत्रिमंडळ, साहाय्य.

वर्णांची उच्चारस्थाने

वर्णांचा उच्चार करताना मुखातील निरनिराळ्या भागांची मदत घ्यावी लागते. त्या भागाना स्थाने म्हणतात.

1. अ, आ, क्, ख्, ग्, घ्, ङ्, ह आणि विसर्गाचा उच्चार कंठ स्थानापासून होतो, त्यांना **कंठ्य** म्हणून ओळखतात.
2. इ, ई, च्, छ्, ज्, झ्, ञ् आणि श् यांचा उच्चार तालू स्थानापासून होतो, त्यांना **तालव्य** म्हणून ओळखतात.
3. ऋ, ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्, र्, ष्, आणि ळ् यांचा उच्चार मूर्धा स्थानापासून होतो, त्यांना **मूर्धन्य** म्हणून ओळखतात.
4. लृ, त्, थ्, द्, ध्, न्, ल्, स् यांचा उच्चार दंत स्थानापासून होतो, त्यांना **दंत्य** म्हणून आोळखतात.

©KTBS Not to be republished

1. जीभ
2. पडजीभ
3. कोमल तालू (कंठ)
4. मूर्धा
5. कठोर तालू (तालू)
6. वर्त्स (दंततालू)
7. दात
8. ओठ
9. नाक
म. तोंडाची पोकळी (मुखविवर)
न. नाकाची पोकळी (नासिकाविवर)
अ. अन्ननलिका
श्व. श्वासनलिका

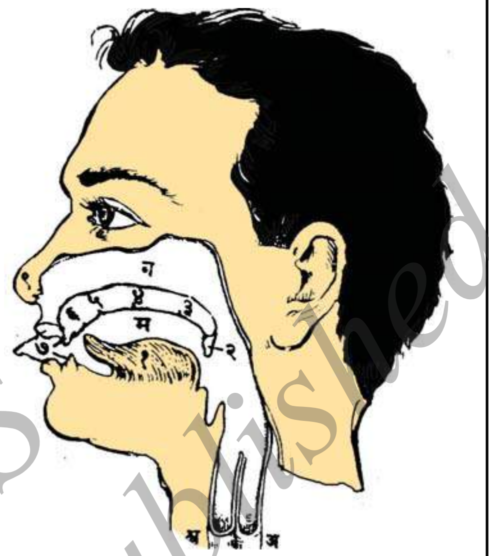

5. उ, ऊ, प्, फ्, ब्, भ्, म् यांचा उच्चार ओष्ठ स्थानापासून होतो. त्यांना **ओष्ठय** म्हणून ओळखतात.

6. ङ्, ञ्, ण्, न्, म् आणि अनुस्वार यांचा उच्चार नासिका स्थानापासून होतो, त्यांना **अनुनासिक** म्हणून ओळखतात.

7. ए, ऐ यांचा उच्चार कंठ आणि तालू या दोन्ही स्थानापासून होतो. त्यांना **कंठ तालव्य** म्हणून ओळखतात.

8. ओ, औ यांचा उच्चार कंठ आणि ओष्ठ या दोन्ही स्थानापासून होतो त्यांना **कंठोष्ठ्य** म्हणून ओळखतात.

9. 'व्' याचा उच्चार दंत आणि ओष्ठय या दोन्ही स्थानापासून होतो. त्याला **दंतोष्ठ्य** म्हणून ओळखतात.

10. च्, ज्, झ्, यांचा उच्चार दंत आणि तालू या दोन्ही स्थानापासून होतो, त्यांना **दंत-तालव्य** म्हणून ओळखतात.

©KTBS Not to be republished

- च्, ज्, झ् हे तीन वर्ण तालव्य आणि दंत तालव्य या दोन्ही गटात येतात कारण या वर्णांचे दोन-दोन उच्चार होतात.

तालव्य उच्चार	दंत तालव्य उच्चार
जय (ज्यय)	जग
जन (ज्यन)	जप
जल (ज्यल)	जावई
जग (ज्यग)	जड
जप (ज्यप)	जत्रा
जेवण (ज्येवण)	जमाव
चक्र (च्यक्र)	चाक
चंद्र (च्यंद्र)	चघळ
चरित्र (च्यरित्र)	चारा
झेल (झ्येल)	झाड
झकास (झ्यकास)	झरा

तालव्य शब्दातील उच्चार आणि दंततालव्य शब्दातील वर्णांचा उच्चार वेगळा असल्याने त्यांचा अर्थ देखिल बदलतो.

उदा. जग (ज्यग)= सृष्टी, विश्व

जग = जिवंत राहा.

जप (ज्यप)= देवाच्या नावाची किंवा एखाद्या मंत्राची पुन्हा पुन्हा केलेली आवृती.

जप = सांभाळ.

© KTBS Not to be republished

6. सत्यकाम

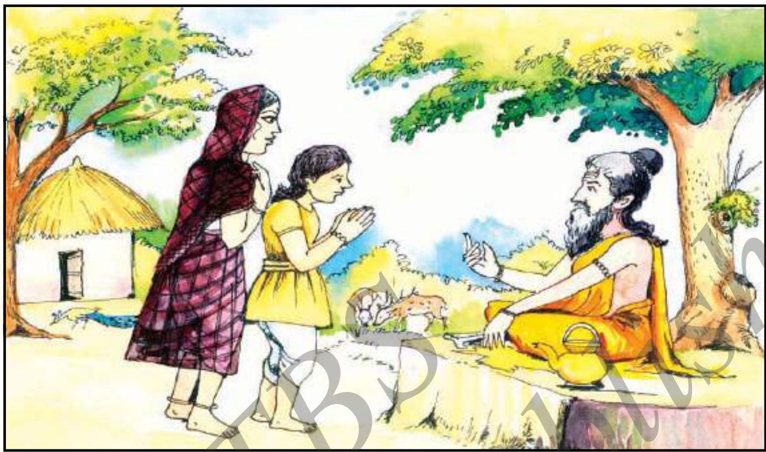

प्राचीन काळात मुलांना शिक्षणासाठी ऋषीमुनींच्या आश्रमात तपोवनात पाठविले जायचे. एकदा काय झाले की, गौतम हरीद्रुमत ऋषींच्या आश्रमात जाबाली नावाची एक दासी आपला मुलगा सत्यकाम याला घेऊन आली. व तिने गौतम ऋषींना विनंती केली की त्यांनी आपल्या मुलाचा शिष्य म्हणून स्वीकार करावा. मोठ्या मनाने गौतमऋषींनी त्या दासीपुत्राला आपला शिष्य म्हणून स्वीकार केला.

सत्यकाम हा अत्यंत नम्र व कामसूवृत्तीचा होता. विद्याभ्यासाबरोबर त्याच्याकडे गाई चारण्याचे काम दिले होते. आपली जबाबदारी तो अत्यंत

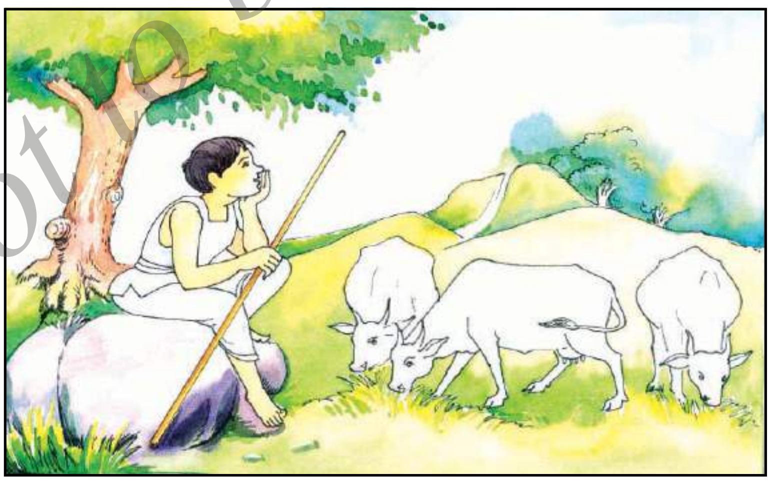

©KTBS Not to be republished

काळजीपूर्वक पार पाडायचा. सकाळी उठून विद्याभ्यास झाला की दिवसभर गाई घेऊन रानात जात असे. निसर्गाच्या सान्निध्यात घडणाऱ्या प्रत्येक घडामोडींचे बारीक सारिक गोष्टींचे अवलोकन तो करीत असे. रानात फिरताना सभोवताली दिसणाऱ्या डोंगर, दऱ्या, नदीनाले, झाडे, वेली, फुले, पांखरे, कृमी, कीटक या सर्वांचे तो बारकाईने निरीक्षण करीत असे.

बरीच वर्षे झाल्यानंतर गुरूजीना वाटले की सत्यकाम शिकला आहे. समाजात जीवन जगण्यासाठी त्याला कोणतीच अडचण येणार नाही. तेव्हा गौतम ऋषींनी त्याला घरी जाण्याची अनुमती दिली. तेव्हा इतर शिष्याना वाटले की याने तर फक्त गाई चारण्याचे ज्ञान मिळविले आहे. तेव्हा तो घरी जाऊन काय करील! पण गुरूजीना विश्वास होता.

सर्व शिष्यांसमोर सत्यकामाला 'गुरूजीनी प्रश्न विचारला की, सत्यकामा तू इतक्या वर्षात काय काय शिकलास ते सांगशिल का?

सत्यकाम बोलू लागला, गुरुवर्य आपण मला जे काम दिले होते ते मी मनापासून केले आहे. त्याच बरोबर या सभोवतालच्या निसर्गातील घटनांनी मला पोक्त बनविले. मला गाई चारताना या वृक्षानी स्वतः उन्हात राहून सावली दिली. त्यानी सहनशिलता व परोपकाराचे ज्ञान दिले. जंगलातून वाहणाऱ्या नदीने जीवनात सतत पुढे जाण्याचा मार्ग दिला. तिच्यामध्ये सर्वजण केरकचरा टाकतात. मात्र ती सर्वांना शुद्ध पाणी देण्याचा प्रयत्न करते. त्याप्रमाणे जीवनात समाजाकडून दुर्गुणांचा आघात झाला तरी सद्गुणाचे आचरण करण्यास शिकविले. इथे उभ्या असणाऱ्या डोंगरानी मला जीवनात येणाऱ्या संकटाना धैर्याने तोंड देण्यास शिकविले. वारूळातील मुंग्यानी जीवन जगण्याची दूर दृष्टी दिली. पुढे पावसाळ्याची चाहूल लागली की मुंग्या आपल्या धान्याचा साठा करतात व पावसाळ्यातील अन्नाची शिदोरी साठवून ठेवतात.

इथे फुलणारी फुले, आपल्या रंगाने, सुगंधाने चराचरांचे मन प्रफुल्लीत करतात. दुसऱ्यांना आनंद मिळावा हेच ती सुचवितात. किलबिलणारे पक्षी मुक्तपणे जीवन जगण्याचा मार्ग सुचवितात.

हे सर्व जीवन शिक्षण मी याच निसर्गाच्या सान्निध्यात राहून तुमच्या कृपाशीर्वादाने मिळविले आहे.

©KTBS Not to be republished

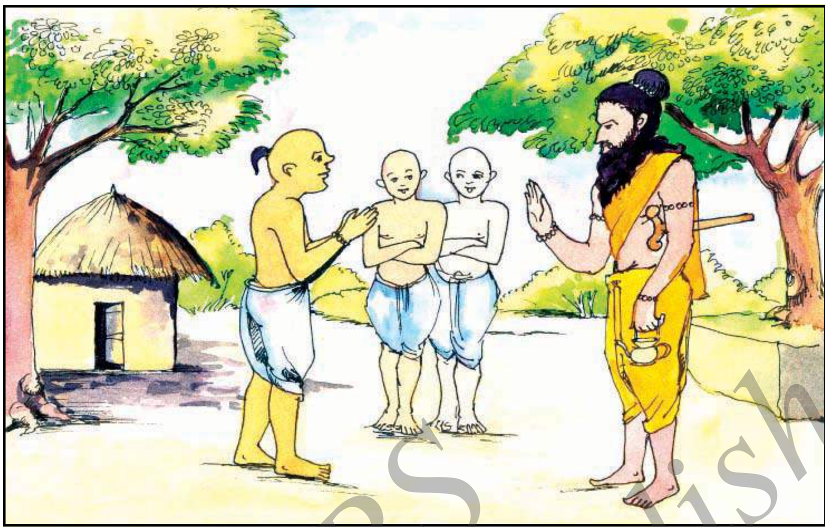

हे सर्व ऐकून फक्त श्लोक पठणात मग्न राहून विद्याभ्यास करणाऱ्या मुलांना आश्चर्य वाटले. ती खजील झाली. सत्यकाम आपल्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे हे त्यांना समजले. गुरूजींनी सत्यकामाला 'तुझे कल्याण होवो' असा आशीर्वाद दिला व घरी जाण्याची अनुमती दिली.

नवीन शब्दार्थ

अनुमती	-	परवानगी, संमती	प्रफ्फुलित	-	टवटवीत
पोक्त	-	मोठा	खजील	-	शरमणे, लजणे
दुर्गुण	-	वाईट गुण			
सद्गुण	-	चांगले गुण			
धैर्य	-	धाडस			
शिदोरी	-	अन्नाचा साठा			
चराचर	-	आवती भोवतीचा परिसर			
दूर दृष्टी	-	पुढचा विचार			

©KTBS Not to be republished

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिही.

1. सत्यकाम हा कोणाचा मुलगा होता?
2. गौतम ऋषींनी त्याच्यावर कोणते काम सोपविले होते?
3. सत्यकामाचा स्वभाव कसा होता?
4. सत्यकाम गायी राखताना काय करत असे ?
5. इतर शिष्य कोणत्या गोष्टीकडे अधिक लक्ष देत असत?

आ. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिही.

1. तू घरी करत असलेल्या कामांची यादी कर.
2. तुला माहित असलेल्या औषधी वनस्पती कोणत्या?
3. आंबटगोड फळांची नावे लिही.
4. पूर्ण गोड असलेली फळे कोणती?
5. पिवळ्या रंगाच्या फळांची नावे लिही.
6. हिरव्या रंगाच्या फळांची नावे लिही.
7. लाल रंगाची फळे कोणती?
8. तुझ्या परसात असणाऱ्या झाडांची नावे.

इ. पाठाच्या आधारे जोड्या जुळव.

	'अ'	'ब'
1.	झाडे	आनंद, सुगंध देतात.
2.	नदी	सतत क्रियाशील, दूरदृष्टीपणा ठेवते.
3.	डोंगर	स्वतः उन्हात राहून दुसऱ्यांना सावली देतात.

©KTBS
Not to be republished

4. फुले — जीवनात सतत पुढे जाण्याचा मार्ग शोधते.

5. मुंगी — संकटासमोर धैर्याने उभा राहतो.

ई. नमुन्याप्रमाणे जोडून येणारे शब्द शोधून लिही. उदा. डोंगर-दऱ्या.

नदी	-	झाडे	-
फुले	-	कृमी	-
पशू	-	ऊन	-

उ. विरुद्धार्थी शब्द लिही.

प्राचीन	×	प्रश्न	×
कामसू	×	उपकार	×
ज्ञान	×	शुद्ध	×
विश्वास	×	सुगंध	×

ऊ. उदाहरणाप्रमाणे लिही.

दुर्वांची - जुडी

फुलांची	-	फुलांचा	-
द्राक्षांचा	-	केळ्यांचा	-

ए. खालील शब्दांचा वाक्यात उपयोग कर.

विद्याभ्यास -

जबाबदारी -

निरीक्षण -

सहनशीलता -

धैर्य -

©KTBS Not to be republished

ऐ. **खालील अर्थ वाचून ''स'' चा तारा पूर्ण कर.**

अर्थ: 1. पूर्ण - सगळा
2. प्रभात - प्रात:काळ
3. पौष्टिक - सत्वयुक्त
4. चित्रांनी - शोभीवंत केलेले
5. खोल - खोलगट
6. प्रामाणिकपणा

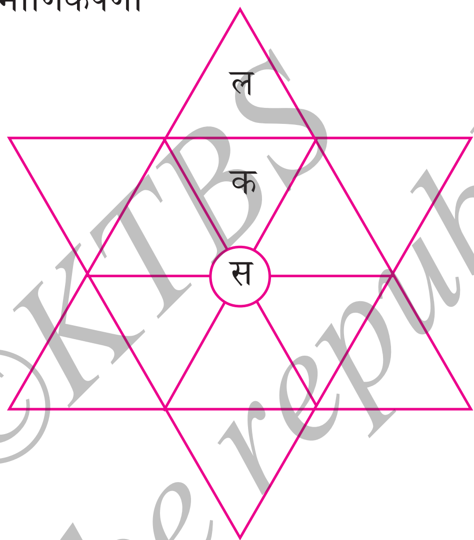

✻ **उपक्रम**

✻ तुझ्या सभोवताली निसर्गात घडणाऱ्या अद्‌भूत घटनांची यादी कर.
✻ तुला आढळणाऱ्या रंगीबेरंगी फुलांची यादी कर.
✻ तुझ्या परिसरात आढळणाऱ्या पक्ष्यांची नावे लिही.

✻ **हे असेच लिही -** परीक्षा, उत्कृष्ट, कस्तूरी, नैर्ऋत्य.

जोडाक्षरे

✻ **खाली दिलेले शब्द वाच. त्यात अधोरेखित अक्षराचे निरीक्षण कर.**

गप्पा, हत्ती, शक्कल, अद्दल, पट्टण

वरील शब्दात एकच व्यंजन दोनदा जोडले आहे, व त्यात स्वर मिळविल्यास होणाऱ्या जोडाक्षरांना **द्वित्त** असे म्हणतात.

©KTBS Not to be republished

उदा : गप्पा = प् + प् + आ = प्पा

हत्ती = त् + त् + ई = त्ती

शक्कल = क् + क् + अ = क्क

अद्दल = द् + द् + अ = द्द

पट्टण = ट् + ट् + अ = ट्ट

स्वाध्याय - द्वित्त अक्षरे असलेली जोडाक्षरे लिही.

✻ खाली दिलेले शब्द वाच त्यातील अधोरेखीत अक्षरांचे निरीक्षण कर.

आमच्या, उद्या, कुत्रा, वास्तव, उत्सव

वरील शब्दात दोन व्यंजने एकत्र जोडली आहेत आणि त्यात स्वर मिसळल्यास त्यांना **संयुक्त व्यंजन** म्हणतात.

उदा : आमच्या - च् + य् + आ = च्या

उद्या - द् + य् + आ = द्या

कुत्रा - त् + र् + आ = त्रा

वास्तव - स् + त् + अ् = स्त

उत्सव - त + स + अ = त्स

स्वाध्याय - संयुक्त व्यंजने असलेली जोडाक्षरे लिही.

✻ खालील जोडाक्षरे वाच व लिही.

आरोग्य	रक्त	प्रल्हाद	स्नान	अरण्य
क्लेश	जोड्या	हत्या	स्मरण	श्लेष
प्लेग	गोट्या	ध्यान	रूग्ण	पश्चात
आस्वाद	जेष्ठ	जन्म	अश्म	पद्म
जिव्हा	ज्वर	कष्ट	प्रश्न	व्दंव्द
ब्रम्ह	चिन्ह	कल्पना	वह्या	मनस्वी

©KTBS Not to be republished

7. जात कोणती पुसू नका

जात कोणती पुसू नका
धर्म कोणता पुसू नका
उद्यानातील फुलास त्यांचा
रंग कोणता पुसू नका ।।धृ।।

हिरवा चाफा कमळ निळे
सुखद सुमांचे गंध मळे
एकच माळी या बागेचा
भाव तयाचे पुसू नका ।।1।।

सद्धर्माचा एकच न्याय
कष्टाचा एकच अध्याय
डाव्या उजव्या करात नाही
भेद मानुनी फसू नका ।।2।।

रहिम दयाळू तसाच राम
मस्जिद मंदिर मंगल धाम
जपून शांतीचा मंत्र मुखाने
एक दुजाला डसू नका ।।3।।

जन्मा आलो मुले म्हणुनी
भारत भूच्या कुशी मधूनी
अभेद्य आम्ही अजिंक्य आम्ही।
नाव आमचे पुसू नका ।।4।।

सुपूत्र भारत मातेचे
आम्ही जवाहर देशाचे
जात कोणती धर्म कोणता
सवाल असले करू नका ।।5।।

✲ कवी-यशवंत देव

©KTBS Not to be republished

नवीन शब्दार्थ-

पुसणे	-	विचारणे
उद्यान	-	बाग
सुमांचे	-	सुमनांचे या शब्दाचे छोटे रूप
मस्जिद	-	मुसलमानांचे प्रार्थना स्थळ
दुजा	-	दुसरा, परका
डसणे	-	चावणे, दंश करणे
अभेद्य	-	भेदू न शकणारी
सवाल	-	प्रश्न
भू	-	भूमी, जमीन

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. उद्यानातील फुलाला काय विचारू नका असे कवी म्हणतो?
2. चाफा व कमळ यांच्यात कोणते साम्य आहे?
3. रहिमाप्रमाणे आणखी कोण दयाळू आहे?
4. या कवितेच्या कविचे नांव लिही?

आ. दोन किंवा तीन वाक्यात उत्तरे लिही.

1. चाफा व कमळाच्या बाबत कविने कोणते भाव व्यक्त केले आहेत?
2. आपण सर्व एक आहोत यासाठी कविने कोणती उदा. दिली आहेत?
3. नाव पुसू नका असे कवी का म्हणतो?

इ. पहिल्या दोन पदांशी संबंध ओळखून तिसऱ्या पदाशी संबंध जुळणारा शब्द लिही.

चाफा : हिरवा : : कमळ :

©KTBS Not to be republished

सध्दर्म : न्याय : : कष्ट :

रहिम : मस्जिद : : राम :

ई. 'पुसणे' हा शब्द 'विचारणे' या अर्थाने आला आहे. तसाच 'स्वच्छ करणे' या अर्थानेही येतो.

हे अर्थ होणारी दोन वेगवेगळी वाक्ये तयार कर. तसेच कर, तन, वर, रवी, फोड, दर, नाव या शब्दांची वेगवेगळ्या अर्थांची प्रत्येकी 2 वाक्ये तयार कर.

उ. या कवितेतील प्रासबद्ध शब्द शोधून लिही.

उदा :निळे - मळे

_______ _______

_______ _______

_______ _______

_______ _______

ऊ. जोड्या जुळव.

अ	ब
1. हिंदू	विहार
2. मुस्लीम	चर्च
3. शिख	मंदिर
4. ख्रिश्चन	गुरुव्दार
5. बौद्ध	मस्जिद

✻ उपक्रम -

1. 'राष्ट्रीय एकात्मता' या विषयावर आठ ते दहा ओळी लिही.
2. वेगवेगळी वेशभूषा करून राष्ट्रीय सण, सांस्कृतिक कार्यक्रमात एकात्मतेचे दर्शन घडवा.
3. आपण सर्वांनी राष्ट्रीय एकात्मता का जोपासली पाहिजे हे शिक्षकाकडून समजून घे.

✻ हे असेच लिही.

सर्वजण, वार्ताहर, दुरभिमान, गणवेश

©KTBS Not to be republished

४. माझे ध्येय

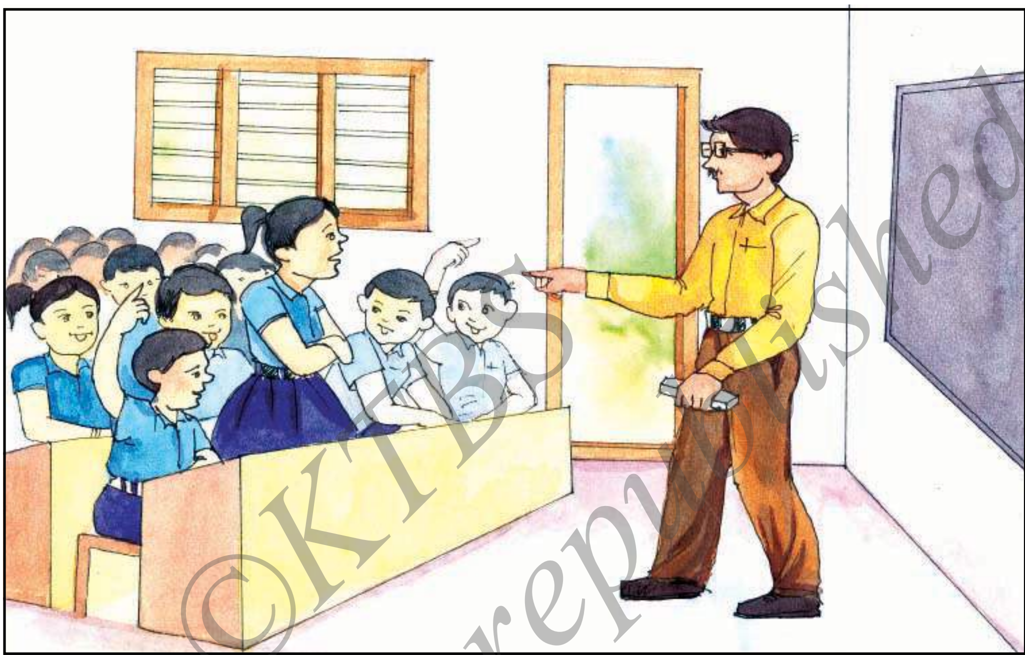

(सरानी वर्गात प्रवेश करताच विद्यार्थ्यांचे चेहरे उजळले. कारण अगोदरच्या दिवशी शिकविलेल्या 'माझे ध्येय' या विषयावर आज चर्चा होणार होती.)

सर्व विद्यार्थी : (उभे राहत) सुप्रभात गुरूजी!

शिक्षक : सुप्रभात, सर्वांनी बसावे.

रजत : सर तुम्ही काल सांगीतल्याप्रमाणे 'माझे ध्येय' या विषयावर आम्ही चर्चा करायला तयारी करून आलोय. आता चर्चेला सुरूवात करायची का?

शिक्षक : अरे हो हो, पण तुम्ही सर्वांनी आपापली ध्येये ठरवून आलाय ना?

सर्वजण : हो सर, आमच्या जीवनातील ध्येय आम्ही ठरविले आहे.

©KTBS Not to be republished

शिक्षक : वेदांत प्रथम तू सांग पाहू, तुझे ध्येय कोणते आहे?

वेदांत : सर मला माझ्या भारत देशाबद्दल फार अभिमान आहे. त्यामुळे या देशाचे संरक्षण करणारा, प्रसंगी प्राणाची आहुती देणारा सैनिक व्हावेसे वाटते.

शिक्षक : छान, पण त्यासाठी सुदृढ शरीर, चपळता, आज्ञापालन, धाडस, जिद्द हे गुण अंगी असायला हवेत.

वेदांत : हो सर, त्यासाठी मी आतापासून दररोज सकाळी भरपूर व्यायाम करीत आहे. शाळेमध्ये वेगवेगळ्या प्रकारचे खेळ खेळून मनाची एकाग्रता वाढवीन. धावणे, वजन उचलणे, उंची, छाती, अशा प्रकारची शारीरिक तंदुरुस्ती त्याबरोबरच बौद्धीक चाचणीही द्यावी लागते असे आमचा मामा म्हणत होता. ते सैनिकच आहेत. मी त्यांच्याकडून मार्गदर्शन घेईन.

शिक्षक : अरे वा! हे तर फारच छान झाले. एखादे ध्येय साध्य करण्यासाठी त्या क्षेत्रातील तज्ञ व्यक्तींचा सल्ला घेणे हे फारच उत्तम होय. श्रेया तू सांग बर, तुला काय वाटते?

श्रेया : सर, मला खेळाडू व्हावेसे वाटते. त्यासाठी भरपूर मेहनत घ्यायची माझी तयारी आहे.

शिक्षक : अगं त्यासाठी प्रथम तालुका, जिल्हा, तसेच राज्य पातळीवरील स्पर्धेत नैपुण्य मिळवावे लागेल. शिवाय शारीरिक तंदुरूस्ती राखावी लागते.

आर्यन : सर, शारीरिक तंदुरूस्ती म्हणजे काय हो?

©KTBS Not to be republished

शिक्षक : अरे, जेवणामध्ये समतोल आहार घेणे, त्याशिवाय दररोजचा शारीरिक व्यायाम केल्याने आपले शरीर सुदृढ बनते आणि खेळाडू बनण्यासाठी शरीर सुदृढ असणे फार महत्वाचे असते.

श्रेया : हो सर, मी दररोज एक ग्लास दूध पिते. शिवाय सकाळी व्यायामही करते.

शिक्षक : शाब्बास, आता मला सांग, तुझे आदर्श खेळाडू कोण आहेत?

श्रेया : पी.टी. उषा, के. मल्लेश्वरी, सानिया मिर्झा, सायना नेहवाल, अंजूम चोप्रा या सर्व भारतीय महिला खेळाडूंचा आदर्श माझ्या डोळ्यासमोर आहे.

आर्यन : सर, ही नेहमी म्हणत असते. स्त्री ही कोणत्याच क्षेत्रात पुरुषापेक्षा कमी नाही.

शिक्षक : अरे हो, अगदी बरोबर आहे तिचे. क्रीडा क्षेत्राबरोबरच इतर क्षेत्रात लता मंगेशकर, कल्पना चावला, सुनिता विल्यम्स, किरण बेदी, इंदिरा गांधी, प्रतिभाताई पाटील या भारतीय महिलांनी आपला ठसा उमटविला आहे.

आर्यन : हो सर, 'चूल आणि मूल' ही परंपरागत चालत आलेली रूढ पद्धती बदलली आहे. हो ना?

शिक्षक : अगदी योग्य बोललास. तन्वीर तुला काय वाटते?

तन्वीर : सर, मला वाटते एक छानपैकी नोकरी करावी. त्यामुळे आमच्या घरची गरिबी नाहीशी होईल. घरातील वातावरण सुधारेल. शिवाय नोकरी करत लेखन करणे किंवा वाचनाचा छंदही जोपासता येतो. तसेच ठराविक वेळेनंतर निवांत राहता येते.

©KTBS Not to be republished

शिक्षक : हो, तुला वाचनाची आवड आहे ना. ठीक, वैभव तू सांग पाहू.

वैभव : सर, मला समाज सुधारक व्हावेसे वाटते. पण मला याबद्दल अधिक माहिती नाही. तुम्ही सांगाना.

शिक्षक : समाजसुधारकाने स्वतःचे सुख पाहून चालत नाही. इतरांच्या दुःखाचा विचार करावा लागतो. स्वार्थाला त्यागून परमार्थ स्विकारावा लागतो. पण घाबरू नकोस 'केल्याने होत आहे रे आधी केलेची पाहिजे' यासाठीच म्हटले जाते.

वैभव : समाज सुधारकानीच आपल्या देशाचा इतिहास बदलला आहे. हो ना सर?

शिक्षक : हो, अगदी बरोबर, महात्मा फुले, आगरकर, राजाराम मोहनरॉय, बाबा आमटे, संत गाडगे बाबा, मदर तेरेसा यांनी समाज सुधारण्याचे ध्येय उराशी बाळगून ते पूर्ण करून समाजात क्रांती घडविली.

रजत : पण सर, त्यावेळेचा काळ वेगळा होता. आजच्या समाजाला समाज सुधारकांची खरोखरच गरज आहे का?

शिक्षक : रजत, जमाना जरी बदलला असला तरी समाज सुधारकांची गरज आजही आपल्या देशाला आहेच. 'ग्राम स्वच्छता आंदोलन' 'निर्मल ग्राम योजना' अशा योजना चालू आहेत. पण तुम्हाला माहित आहे का? कुष्ठरोग्यांची सेवा करून वयस्कर निराधाराना आधार देणारे बाबा आमटे, शेतकऱ्यांच्या हक्कासाठी लढणाऱ्या मेधा पाटकर, राळेगणसिद्धी येथील उजाड माळरानाला नंदनवनाचे रूप देणारे आण्णा हजारे, अशा अनेक समाजसुधारकांमुळेच देशाला प्रगतीच्या वाटेवर आणणे शक्य झाले आहे. तसेच प्रत्येक सर्वसामान्याने आपल्या परीने समाज सुधारकाची भूमिका पार पाडायची असते.

©KTBS Not to be republished

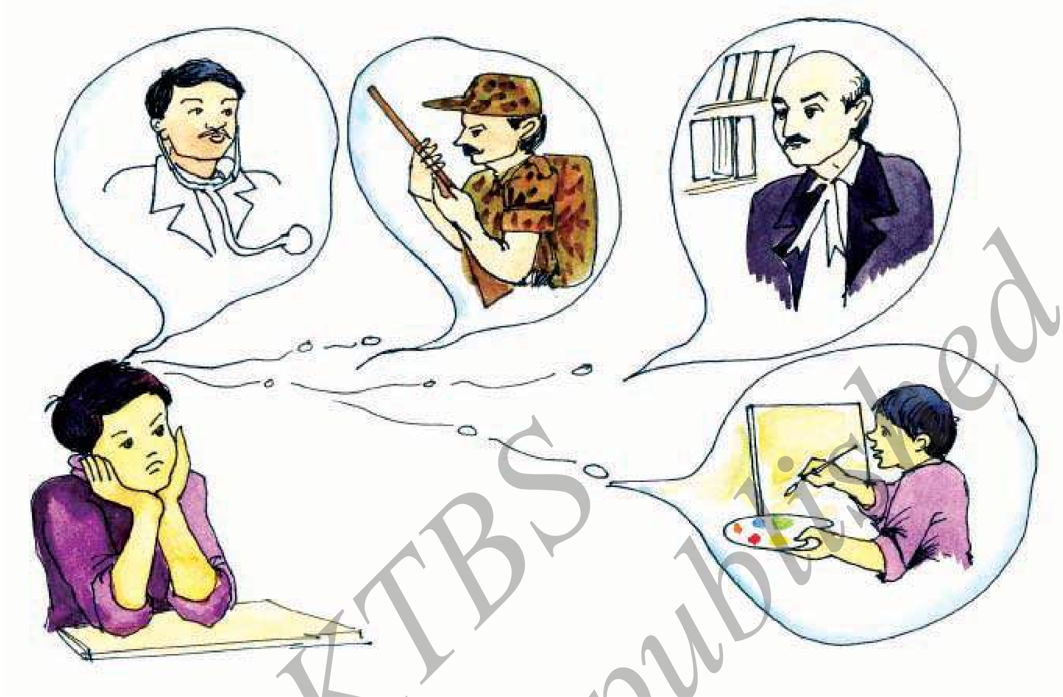

सोहेल : रजत अरे बोल ना तुला काय व्हावेसे वाटते ?

रजत : सर, मला एखादी कला जोपासावी वाटते. पण या क्षेत्रात करियर करणे सोपे आहे का ?

शिक्षक : रजत अरे, कलाक्षेत्रातच नव्हे कोणत्याही क्षेत्रात करियर करणे सोपे नाही. त्यासाठी अविरत परिश्रम, कलेवर निष्ठा, तसेच आत्मविश्वास या गोष्टींची गरज असते.

रजत : पण सर, माझे आजोबा म्हणतात, कलाक्षेत्रातून समाजप्रबोधन व्हावे. हे योग्य आहे का ?

शिक्षक : होय रजत, कलाक्षेत्रात प्राविण्य मिळवितानाच त्यातून समाज प्रबोधन केले तर आपण समाजाचे ऋण फेडल्यासारखे होते.

सोहेल : पण सर, नेमकी कला जोपासणे म्हणजे काय हो ?

©KTBS Not to be republished

शिक्षक : अरे, आपल्या आवडत्या विषयात रस घेऊन त्यामध्येच जास्तीत जास्त पारंगत होणे म्हणजे कला जोपासणे होय. तुला वाद्य वाजविण्याची आवड आहे ना?

सोहेल : हो सर.

शिक्षक : त्यातच अधिक पारंगत होत जाणे म्हणजे कला जोपासणे होय. शहनाई वादक बिस्मिल्ला खान, चित्रकार एम.एफ.हुसेन, संगीत दिग्दर्शक ए. आर. रेहमान, अभिनय क्षेत्रात दिलीप कुमार, अमिताभ बच्चन, तबला वादक झाकीर हुसेन, शास्त्रीय गायिका गंगुबाई हनगल, पं. भिमसेन जोशी इत्यादींनी कलेतूनच आपले करियर घडविले. शिवाय समाज प्रबोधन करून समाजाला नवी दिशा दिली.

रजत : सर, सर, हा आनंद म्हणतो. याला शेती व्यवसाय करायचा आहे. (सर्व - मुले हसतात.)

शिक्षक : अरे, त्याने योग्य विचार केलाय. त्यावर असे हसू नका. शाब्बास आनंद तुझे बाबा शेतकरीच आहेत ना.

आनंद : हो सर, त्यांचे बी.ए. पर्यंतचे शिक्षण पूर्ण झालेले आहे. तरीसुद्धा ते शेती व्यवसायाला कमी मानीत नाहीत.

शिक्षक : अगदी बरोबर, अरे शेतकरी आहे म्हणून संपूर्ण जनतेला अन्नधान्य खायला मिळते. शेती बरोबर काही कुटीरोद्योगही करता येतात.

आनंद : सर, आमच्या शेतामध्ये आम्ही पशुपालन करतो. मला कोंबड्यांची निगा राखायला म्हणजेच त्यांना दाना-पाणी करायला फार आवडते.

वेदांत : सर माझे वडील म्हणतात, शेतीत नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करायला हवा. नवीन तंत्रज्ञान म्हणजे काय हो सर?

©KTBS Not to be republished

शिक्षक : छान! फक्त पावसाच्या भरवशावर राहून शेती न करता आपल्या शेतात जर पाण्याची व्यवस्था केली तर शेती व्यवसाय उत्तम प्रकारे करता येतो.

आनंद : हो सर! आम्ही शेतात बोअरवेल मारणार आहोत. असे वडील म्हणत होते.

शिक्षक : कॅथरीन अगं. तु काही बोललीच नाहीस?

कॅथरीन : सर, मला तुमच्या सारखेच आदर्श शिक्षिका व्हावेसे वाटते.

शिक्षक : शाब्बास! तुझे आजोबा सुद्धा शिक्षक होते ना?

कॅथरीन : हो सर, तेच मला सांगत असतात. शिक्षक झाल्यास आजच्या युवा पिढीला घडविता येते. पुढे हीच पिढी देशाचा आधारस्तंभ बनते.

शिक्षक : अगदी बरोबर. कोणत्याही क्षेत्रात प्रगती करावयाची असल्यास गुरूशिवाय पर्याय नाही. तुमच्यासारख्या लहान मुलांना लहानपणीच योग्य शिस्त आणि शिक्षण मिळाल्यास जगात भारत देश अव्वल होईल यात शंकाच नाही.

आर्यन : सर, आम्हा सर्वांची ध्येये पूर्ण करण्यासाठी कोणत्या गोष्टींची जरूरी आहे?

शिक्षक : मुलानो, आजच्या विज्ञान युगात प्रत्येकाने प्रथम ध्येय निश्चित केले पाहिजे. त्यानंतर ते ध्येय गाठण्यासाठी आत्मविश्वास, जिद्द, चिकाटी, त्याग, एकाग्रता, श्रद्धा या गोष्टींची जरूरी आहे. ध्येयहीन माणूस हा शीड नसलेल्या जहाजासारखा समुद्रामध्ये भरकटत असतो. तुम्ही कोणतेही ध्येय निश्चित करा. पण त्यात इतकी प्रगती करा की तुमच्यासारखे तुम्हीच असाल. समाजातील सर्व घटक एकमेकावर अवलंबून असतात. त्यांच्या सहकार्यानेच प्रगती होत असते. ही प्रगती म्हणजेच देशाची प्रगती होय.

© KTBS Not to be republished

आनंद : सर, तुम्ही आमच्या जीवनाला उपयुक्त अशी माहिती दिलीत. तुम्ही केलेल्या सूचनांचे आम्ही अवश्य पालन करू.

सर्व मुले : धन्यवाद सर.

नवीन शब्दार्थ-

उजळणे - प्रकाशित होणे
आहुती - अर्पण करणे
तज्ञ - जाणकार
नैपुण्य - प्राविण्य
करिअर - भवितव्य, जीवन घडविणे
ऋण - कर्ज
तंदुरुस्त - सुदृढ

अभ्यास

अ. कोणाला काय व्हावेसे वाटते त्या प्रमाणे जोडया जुळव.

अ	ब
तन्वीर	सैनिक
रजत	खेळाडू
आनंद	नोकरी
वेदांत	समाजसुधारक
कॅथरीन	कलाक्षेत्र
श्रेया	शेती व्यवसाय
वैभव	शिक्षिका

©KTBS Not to be republished

आ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. वर्गात कोणत्या विषयावर चर्चा होणार होती ?
2. सैनिकाच्या अंगी कोणते गुण हवेत ?
3. शरीरिक तंदुरूस्ती म्हणजे काय ?
4. महिलांसाठी परंपरागत चालत आलेली पद्धत कोणती ?
5. देशाला प्रगतीच्या वाटेवर कोणी आणले आहे ?
6. नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर कोठे व्हायला हवा ?
7. तुझे ध्येय कोणते आहे ?

इ. खालील प्रश्नांची दोन तीन वाक्यात उत्तरे लिही.

1. श्रेयाच्या डोळ्यासमोर कोणत्या खेळाडूंचा आदर्श आहे ?
2. समाज सुधारक कसा असावा असे शिक्षक सांगतात ?
3. कलाक्षेत्रात करियर करण्यास कोणत्या गोष्टींची जरूरी आहे ?
4. शेतीमध्ये नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर कसा करता येईल ?
5. आपले ध्येय पूर्ण करण्यासाठी कोणत्या गोष्टींची जरूरी आहे ?
6. तुझे ध्येय पूर्ण करण्यासाठी तू काय काय करशील ?

ई. खालील वाक्ये कोणी कोणाला म्हटली आहेत ते संदर्भासह स्पष्टीकरण दे.

1. ‘‘मला माझ्या भारत देशाबद्दल फार अभिमान आहे.’’
2. ‘‘मला खेळाडू व्हावेसे वाटते.’’
3. ‘‘स्त्री ही कोणत्याच क्षेत्रात पुरूषापेक्षा कमी नाही.’’
4. ‘‘कलाक्षेत्रातून समाज प्रबोधन व्हायला हवे.’’

©KTBS Not to be republished

उ. **खालील रिकाम्या चौकोनात त्या त्या क्षेत्रातील व्यक्तिंची पाठातील नांवे लिही.**

उदा :	माजी पंतप्रधान	-	इंदिरा गांधी
	प्रसिद्ध गायिका	-	
	अंतराळवीर		
	I.P.S अधिकारी	-	
	महिला राष्ट्रपती	-	

ऊ. **खालील खेळ व खेळाडूंच्या जोड्या जुळव व लिही.**

पी.टी. उषा	वेटलिफ्टींग	________	________
टेनिस	अंजूमचोप्रा	________	________
सायना नेहवाल	धावपट्टू	________	________
क्रिकेट	के. मल्लेश्वरी	________	________
सानिया मिर्झा	बॅडमिंटन	________	________

ए. **'क्रिकेट' हा खेळ तुला खूपच आवडतो ना? खाली भारतीय क्रिकेटवीरांची नावे दिली आहेत. त्यावरून त्यांचे आडनांव शोध पाहू.**

1. सुनील गा __ __ __ __
2. रवी शा __
3. कपिल देव __ खं __
4. सचिन तें __ __ __ __

©KTBS Not to be republished

5. विरेंद्र ___ ___ ___ ग

6. महेंद्रसिंग ___ नी

7. सौरभ गां ___ ___

8. राहुल ___ वि ___

9. अनिल ___ ___ ळे

10. विराट को ___ ___

ऐ. शब्द खेळ.

खालील आकृतीतील उत्तरे 'चि' या अक्षराने सुरू होतात. चित्राखाली दिलेली वाक्ये वाच व त्यासाठी पर्यायी शब्द चित्रातील पाकळीत लिही.

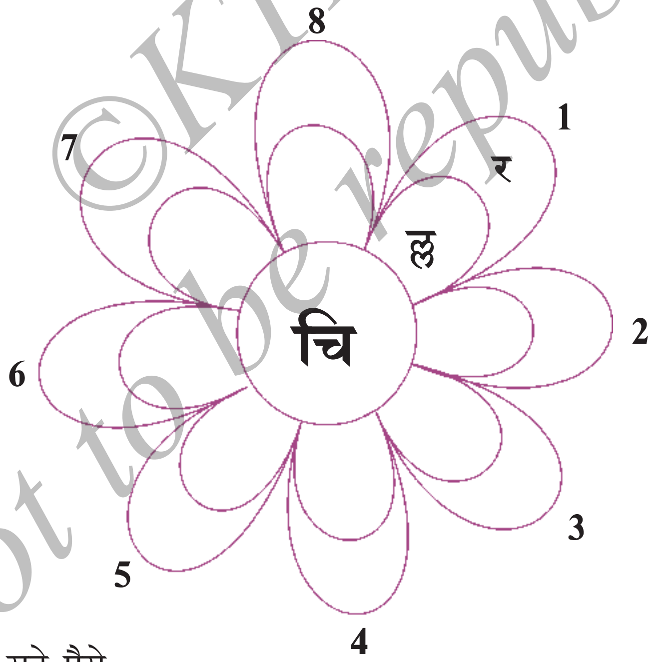

1. सुट्टे पैसे.
2. म्हणजे भरपूर बरं का!
3. कमळ यात उगवते.

©KTBS Not to be republished

4. भांडे उचलताना लागणारे साधन.

5. कष्टाळूपणाबरोबरच यशस्वी होण्यासाठी हाही गुण आवश्यक आहे.

6. गोड पदार्थ खाल्ले की हात असे होतात.

7. काश्मीरमध्ये हे वृक्ष पहावयास मिळतात.

8. दिवाळीच्या फराळात लाडूबरोबर हा असतो.

✻ **हे असेच लिही** - शरीर, प्रावीण्य, पारंपरिक, सुज्ञ.

व्याकरण

'र' या व्यंजनाने तयार होणारी जोडाक्षरे. खालील जोडाक्षरे वाच.

1.	क्रमिक,	वज्र,	नम्र,	प्रिय,	सहस्त्र
2.	ड्रिल,	ड्रम,	ड्रॉईंग,	ट्रक,	ट्रॅक्टर
3.	अर्क,	तर्क,	शर्ट,	कार्ड,	कर्ण
4.	गृह,	नृप,	पृथ्वी,	मृग,	हृदय
5.	कुऱ्हाड,	पायऱ्या,	मिऱ्या,	सुऱ्या,	चऱ्हाट

1. क्रमिक, वज्र, नम्र, प्रिय, सहस्त्र

या जोडाक्षरात काना (उभीरेषा) असलेल्या व्यंजनाला 'र' हे अक्षर आल्यास ते (॒) अशा 'रकार' चिन्हाने जोडले जाते.

उदा : क् + र =क्र

2. ड्रिल, ड्रम, ड्रॉईंग, ट्रक, ट्रॅक्टर

या जोडाक्षरात काना नसलेल्या व्यंजनाला 'र' हे अक्षर जोडावयाचे झाल्यास त्या अक्षराच्या खाली (^) अशा 'काकपद' चिन्हाने जोडले जाते.

उदा : ड् + र = ड्र

©KTBS Not to be republished

3. अर्क, तर्क, शर्ट, कार्ड, कर्ण

'र' या व्यंजनाला दुसरे अक्षर जोडताना आधीच्या अक्षराच्या उच्चारावर जोर येत असेल तर दुसऱ्या अक्षराच्या डोक्यावर (र्) अशा 'रेफ' चिन्हाने जोडले आते.

उदा : सूर्य या शब्दाचा उच्चार करताना 'सू' या अक्षरावर जोर दिला जातो. म्हणून 'र' ला 'य' जोडताना र्+य+अ=र्य

4. गृह, नृप, पृथ्वी, मृग, हृदय.

ऋ हा वर्णमालेतील एक स्वर आहे. बाराखडी तयार होताना क्+अ=क, क्+आ=का, हे जसे होते. तसे क्+ऋ=कृ, ग्+ऋ=गृ. हे तयार होतात. तेव्हा लक्षात घ्या. कृ, गृ, मृ ही जोडाक्षरे नसून ते एक अक्षर आहे. 'ऋ' या स्वराच्या ऐवजी त्याला (ृ) 'ऋकार' चिन्हाचा वापर करतो.

5. कुऱ्हाड, पायऱ्या, मिऱ्या, सुऱ्या, चऱ्हाट.

'र' च्या मागील अक्षरावर उच्चारताना जोर येत नसेल तर 'र' जोडताना (विशेषतः 'र' आणि 'य' सोबत)

(ऱ) हे चिन्ह वापरतात.

स्वाध्याय

वर दिलेल्या प्रत्येक गटातील प्रत्येकी पाच जोडाक्षरे लिही.

______ ______ ______ ______ ______

______ ______ ______ ______ ______

______ ______ ______ ______ ______

© KTBS Not to be republished

9. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज

आपला देश प्रगती पथावर नेऊन उन्नत करावयाचा असेल तर प्रत्येक गाव स्वयंपूर्ण झाले पाहिजे. ते गाव शिक्षण, आरोग्य, उद्योग या सर्व बाबतीत विकसित झाले पाहिजे. त्यासाठी लोकशिक्षण हवे, लोकामधील आळस घालवला पाहिजे अशा विचारांच्या तुकडोजी महाराजानी समाजोन्नतीसाठी अनेक कामे केली.

तुकडोजी महाराजांचा जन्म 29 एप्रिल 1909 रोजी अमरावती जिल्ह्यातील 'यावली' नावाच्या चिमुकल्या गावी झाला. बंडोजी ठाकूर ब्रम्हभट्ट हे त्यांचे वडील. त्यांच्या आईचे नांव मंजुळादेवी. तुकडोजींचे लहानपणीचे नाव माणिक होते. माणिकला लहानपणापासूनच ईश्वरचिंतन, भजन याची आवड होती.

भक्त पुंडलिकाप्रमाणे आपणही आई-वडिलांची सेवा करावी म्हणजे पांडूरंग दर्शन देईल असा विचार मनात आला. पुढे ते गावोगावी जाऊन भजन करू लागले. लोक त्यांच्या भजनाने प्रभावित होत. माणिक स्वतः भजनांची रचना करत आणि म्हणत. माणिकला लोक 'देवबाबा' म्हणू लागले. भजनाच्या निमीत्तानं एकत्र

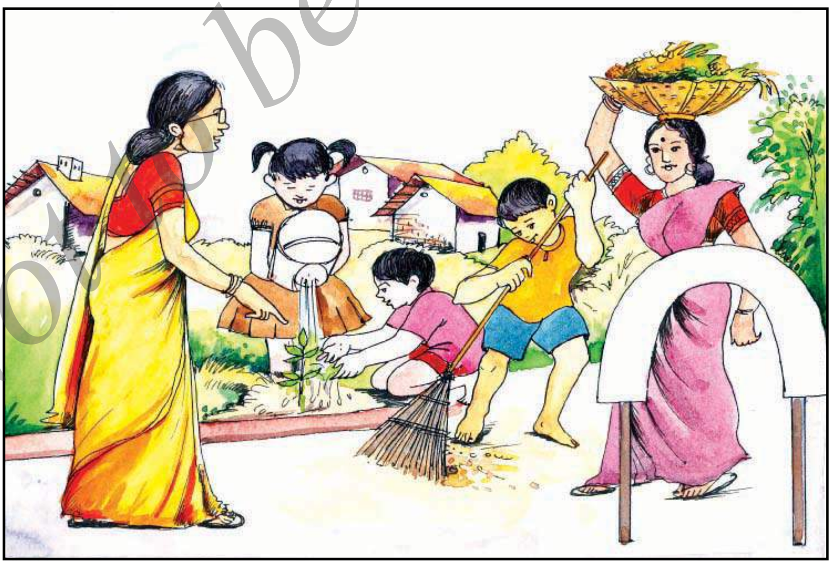

©KTBS Not to be republished

येणाऱ्या समुदायाला त्यांच्या उन्नतीसाठी प्रवृत करावे असे त्यानी ठरविले. तरूण कार्यकर्त्यांची संघटना तयार केली. त्यांना प्रशिक्षण देण्यासाठी धर्म सेवाश्रमाची स्थापना केली.

तुकडोजी महाराजांच्या संघटनेतले काही कार्यकर्ते लोकाना मार्गदर्शन करत. मग झाडू, खराटे, पाट्या आणून सफाईला सुरुवात होई. कचरा काढून गोळा करीत असत. लहान लहान खड्डे भरून घेत. सांडपाण्याला वाट करून देत. कचरा लोटत लोटत गावाबाहेर नेत. आणि तिथे मोठी चर खणून त्यात टाकत. असं स्वच्छतेच काम होई. त्या स्वच्छ रस्त्यावर, घराभोवतीच्या स्वच्छ जागेत शेणसडा टाकून सारवून घेत. रांगोळी काढत. गावाचं हे बदललेलं रूप सारे निरखत. स्वच्छतेचा एक वेगळा आनंद अनुभवत.

स्वच्छता करून न थांबता त्या कचऱ्याचा योग्य वापर कसा करावा हेही शिकवलं. ''खतातून अन्न व अन्नातून खत''हा संदेश गावोगावी पोहचवला. त्यातून स्वच्छतेचा आनंद तर मिळालाच पण उत्पादन वाढवून अधिक अन्न निर्मितीच सुखही मिळालं. समाजात रोगराई कमी झाली. लोकांच आरोग्य सुधारलं. स्वस्थता येऊ लागली. तुकडोजी महाराजांच्या स्वच्छता संदेशाचं हे महत्व आहे.

स्वच्छ निर्मळ हवा, पाणी मिळविण्यासाठीचं हे शिक्षण लोकांचे आरोग्य सुधारण्यासाठी फार उपयोगी पडले. छोटी छोटी खेडी हा देशाचा खरा आधार असतात, शहरं सुधारून खेडी मागास राहिली तर देशाचा विकास होणार नाही. तेव्हा स्वावलंबन, श्रम, प्रतिष्ठा, उद्योगप्रियता लोकांच्या मनात सतत जागृत ठेवण्याचे काम केले.

गावं सक्षम झाली पाहिजेत, स्वावलंबी बनली पाहिजेत यासाठी तुकडोजी सतत काम करत राहिले. लेखन करत राहिले. भजनं व भाषणं करत राहिले. लोक शिक्षणाचं हे थोर काम केल्यामुळेच त्यांना ''राष्ट्रसंत'' म्हणून ओळखलं जातं.

सध्या संपूर्ण भारतभर ''स्वच्छता अभियान'' सुरू आहे. कर्नाटक शासनाने सुद्धा खेडी सुधारावी या हेतुने 'निर्मल ग्राम स्वच्छता अभियान' सुरू केले आहे. त्यासाठी आर्थिक सहकार्य व पुरस्कारांची घोषणा केली आहे. तुकडोजी महाराजांचा आदर्श घेऊन आपला गाव ''निर्मल ग्राम'' करण्यासाठी आपण आपल्या घरापासून, शाळेपासून, परिसरापासून सुरूवात करूया व देशाचा विकास करूया.

©KTBS Not to be republished

नवीन शब्दार्थ-

उन्नत	-	श्रेष्ठ, उच्च
प्रवृत्त	-	तयार, उद्युक्त
स्वावलंबन	-	स्व:ताचे काम स्वतः करणे
निरखणे	-	पाहणे
पुरस्कार	-	पारितोषिक, बक्षीस
स्वयंपूर्ण	-	परिपूर्ण
संदेश	-	निरोप

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. तुकडोजी महाराजांचे पूर्ण नाव काय?
2. माणिकला लोक कोणत्या नावाने बोलवू लागले?
3. धर्म सेवाश्रमाची स्थापना का केली ?
4. देशाचा खरा आधार कोण आहे?
5. कर्नाटक शासनाने कोणते अभियान सुरू केले आहे?
6. स्वच्छतेची सुरूवात कोठून केली पाहिजे?

आ. खालील प्रश्नांची दोन तीन वाक्यात उत्तरे लिही.

1. तुकडोजी महाराजांचा जन्म केव्हा व कोठे झाला ?
2. गावकरी स्वच्छतेचा वेगळा आनंद केव्हा अनुभवत?
3. तुकडोजींनी गावोगावी कोणता संदेश पोहचविला?
4. संघटनेचे कार्यकर्ते स्वच्छता कशी करत असत?
5. तुकडोजीना 'राष्ट्रसंत' म्हणून का ओळखले जाते?
6. तुकडोजींचे विचार काय होते?

©KTBS Not to be republished

इ. कंसातील योग्य शब्द शोधून रिकाम्या जागा भर.

(स्वच्छ, मंजुळादेवी, पुरस्काराची, सक्षम, माणिक)

1. तुकडोजी महाराजांचे लहानपणीचे नाव ____________ होते.
2. तुकडोजीच्या आईचे नाव ____________ होते.
3. गावं ____________ झाली पाहिजेत
4. कर्नाटक शासनाने आर्थिक सहकार्य व _________ घोषणा केली आहे.
5. आपण दररोज अंगण ____________ केले पाहिजे.

ई. विरूध्दार्थी शब्द लिही.

1. प्रगती ×
2. आळशी ×
3. विकसित ×
4. स्वच्छ ×
5. आनंद ×
6. देशभक्त ×

उ. समानार्थी शब्द लिही.

1. देव -
2. आई -
3. शहर -
4. लोक -
5. सफाई -
6. झाडू -

ऊ. खालील शब्द नमुन्याप्रमाणे लिही.

नमुना : आई - वडील

1. हवा -
2. केर -
3. साफ -
4. अन्न -
5. रोग -
6. साधू -

©KTBS Not to be republished

ए. **खालील शब्दांचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग कर.**

1. सहकार्य -
2. पुरस्कार -
3. निर्मल ग्राम -
4. जागृत -
5. स्वावलंबी -
6. अभियान -
7. उद्योग -
8. प्रशिक्षण -

ऐ. **''खतातून अन्न व अन्नातून खत'' या संदेशाचा शिक्षकांच्या मदतीने अर्थ स्पष्ट कर.**

ओ. **''आपला गाव निर्मल ग्राम'' बनविण्यासाठी तू काय करशिल या विषयावर आठ ते दहा ओळी निबंध लिही.**

औ. **वाच व समजून घे.**

1. सगळे मुसळ केरात.
2. शहाण्याला शब्दाचा मार.
3. गर्जेल तो पडेल काय ?
4. कुत्र्याची शेपटी वाकडी.
5. नाव मोठे लक्षण खोटे.
6. भित्यापाटी ब्रम्हराक्षस.

✻ **उपक्रम** - गांडूळ खत निर्मिती प्रकल्पाची माहिती जाणकाराकडून समजून घे.

✻ **हे असेच लिही** - माहात्म्य, करू या, स्वीकार

©KTBS Not to be republished

शब्दांच्या जाती

मागील इयत्तेत तुम्ही शब्दांच्या जाती आठ आहेत. आणि त्यांचे **कारक शब्द व अविकारक शब्द** असे दोन गट आहेत हे शिकलात. कारक शब्दाच्या गटात नाम, सर्वनाम, विशेषण, व क्रियापद येते तर अविकारक शब्दांच्या गटात क्रियाविशेषण, शब्दयोगी अव्यय, उभयान्वयी अव्यय व केवल प्रयोगी अव्यय हे येतात हे देखील शिकलात. आता आपण कारक शब्दांच्या गटाचा सविस्तर अभ्यास करू.

नाम

खालील शब्द वाच आणि खाली दिलेल्या तक्त्यात उदाहरणात दाखविल्या प्रमाणे त्या त्या गटात येणारे तुझ्या मनाचे शब्द लिही.

वस्तूचे नाव	पदार्थाचे नाव	स्थळाचे नाव	नदीचे नाव	व्यक्तीचे नाव	गुणधर्म
पुस्तक	दूध	बेंगळूरु	गंगा	रामराव	सौंदर्य
खुर्ची	तेल	औरंगाबाद	कावेरी	ज्यूली	शौर्य

वरील तक्त्याचा अभ्यास केल्यानंतर आपण असे सांगू शकतो की व्यक्ती, वस्तू, पदार्थ, स्थळ यांची नावे आणि त्यांच्या गुणधर्मांच्या नावाला **नाम** असे म्हणतात.

✻ नामाचे प्रकार तीन आहेत

1. सामान्य नाम   2. विशेष नाम   3. भाववाचक नाम

1. **सामान्य नाम :** एकाच जातीच्या वस्तूना किंवा पदार्थांना, प्राण्यांना सामान्यपणे जे नाव देतो त्याला **सामान्य नाम** असे म्हणतात. उदा : मुलगी, गाय, दूध, नदी, खेड, शहर, कळप, टोळी, लोणी, तूप, पाणी, तांदूळ, जोंधळा, लोखंड, सोन इत्यादी.

©KTBS Not to be republished

2. विशेष नाम :

खालील शब्द वाच

भारत, अमेरिका, कर्नाटक, रॉबर्ट, गोविंद, राधा, मैसूरु, रामनगर, हिमालय, जानेवारी, गोदावरी, नर्मदा.

वरील उदाहरणात भारत, अमेरिका ही देशांची नावे आहेत. कर्नाटक हे राज्याचे नाव आहे. रॉबर्ट, गोविंद ही मुलांची नावे आहेत.

यावरून आपण असे म्हणू शकतो की, ज्या नामावरून केवळ एकाच व्यक्ती, स्थळ, वस्तू इत्यादीचा बोध होतो आणि त्या व्यक्ती, वस्तू, स्थळाला ठेवलेल्या नावाला **'विशेषनाम'** असे म्हणतात.

3. भाववाचक नाम:

खालील शब्द वाच.

शौर्य, सौंदर्य, गरीबी, श्रीमंती, मोठेपण, शहाणपण, प्रामाणिकपणा, धिटाई, गुलामगिरी, सोनारकी, लोहारकी इ.

वरील शब्दातून गुण, स्थिती, व्यवसाय यांची माहिती मिळते. यावरून आपण असे म्हणू शकतो की, ज्या नामावरून वस्तूंच्या पदार्थांच्या किंवा व्यक्तिच्या ठिकाणी असलेले गुण, भाव, स्थिती, व्यवसाय यांचा बोध होतो. त्यांना **'भाववाचक नाम'** असे म्हणतात.

स्वाध्याय

1. प्रत्येकी दहा सामान्यनाम, विशेषनाम, आणि भाववाचकनाम लिही.

©KTBS Not to be republished

10. विद्यार्थ्यांना बोध

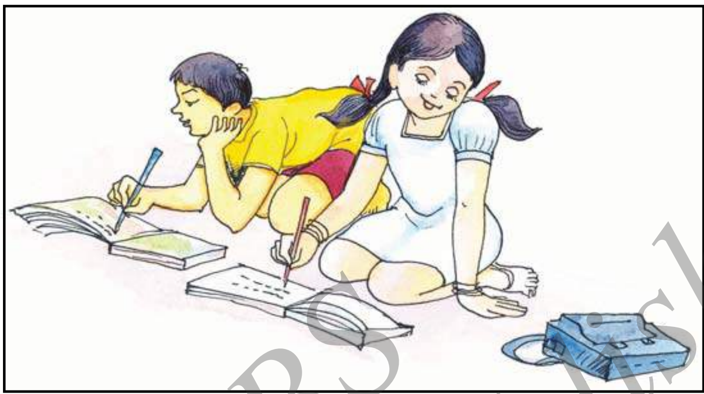

बाळबोध अक्षर। घडसुनी करावे सुंदर।
जे देखतांचि चतुर। समाधान पावती ।।1।।

वाटोळे सरळे मोकळे। वोतले मसीचे काळे।
कुळकुळीत वळी चालिल्या ढाळे। मुक्त माळा जैशा ।।2।।

अक्षर मात्रा तितुके नीट । नेमस्त पैस काने नीट ।
आडव्या मात्रा त्याही नीट। आर्कुली वेलांट्या।।3।।

पहिले अक्षर जे काढिले । ग्रंथ संपेत्तो पाहात गेले।
एका टाकेचि लिहिले। ऐसे वाटे ।।4।।

वोळीस वोळी लागेना। अर्कुली मात्रा भेदीना।
खाचिले वोळीस स्पर्शेना। अथवा लंबाक्षर ।।5।।

पान शिष्याने रेखाटावे । त्यावरि नेमकेचि लिहावे।
दुरी जवळी न व्हावे। अंतर वोळींचे ।।6।।

ज्याचे वय आहे नूतन । त्याने ल्याहावे जपोन।
जनासी पडे मोहन। ऐसे करावे।।7।।

समर्थ रामदास-

मूल्य - स्वयंशिस्त, स्वच्छता, सुंदरता, क्रमबद्धता आणि अभ्यासाची आवड.

©KTBS Not to be republished

नवीन शब्दांचे अर्थ

बाळबोध	-	साधे
चतुर	-	हुशार
घडसुनी	-	प्रयत्न करून/पुन्हा पुन्हा लिहिणे, घटवणे
वोतले	-	ओतले
मसीचे	-	शाईचे
वळी	-	ओळी
नेमस्त	-	नेमून दिव्याप्रमाणे
अर्कुली	-	उकार

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. अक्षर सुंदर कसे असावे?
2. चतूर केव्हा समाधान पावतील?
3. काना, मात्रा, वेलांटी संबंधी समर्थ काय सांगतात?
4. ओळी लिहिताना कोणती काळजी घ्यावी?
5. जपून लिहिण्याचा संदेश कोणाला दिला आहे ?

आ. खालील प्रश्नांची उत्तरे 2-3 वाक्यात लिही.

1. विद्यार्थ्यांनी लिहिताना कोणती काळजी घ्यावी असे समर्थ रामदासाना वाटते?
2. सुंदर हस्ताक्षरासाठी तू कोणते प्रयत्न करतोस?

✻ हे असेच लिही.

शील, सुवाच्च, पेन्सील, दीपावली

©KTBS Not to be republished

©KTBS Not to be republished

©KTBS Not to be republished

11. माझी शाळा

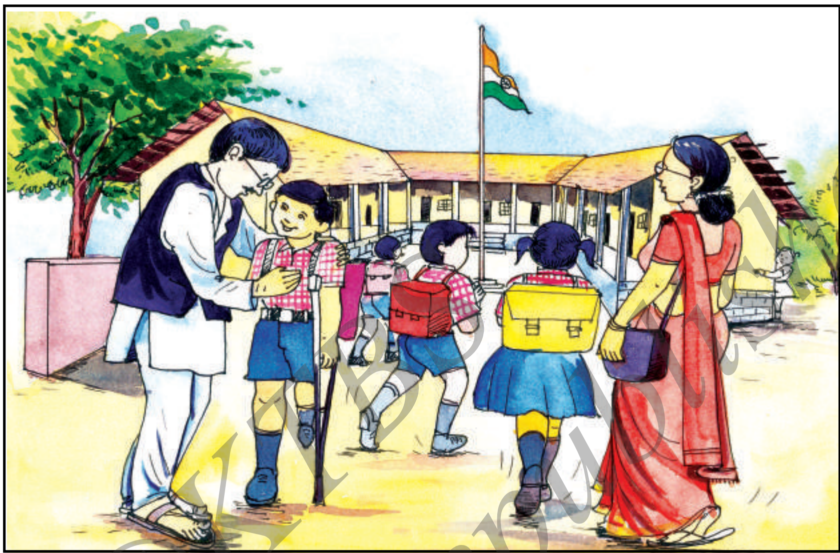

ओवाळीते जीव, जशी माझी माय
दुधावर साय, शाळा माझी ।

सुंदर घडतो, मातीचा हा गोळा
लावितसे लळा, शाळा माझी।

रुजविते शिस्त, पुरविते लाड
आनंदाचे झाड, शाळा माझी।

सुविचार धन, यशाच मैदान
संस्काराची खाण, शाळा माझी।

क्रीडेचा उत्सव, छंदांचं आगर
कलेंचे माहेर, शाळा माझी।

शब्दांची हिरवळ, भावनाचं रान
निसर्गाच लेणं, शाळा माझी।

© KTBS Not to be republished

सद्‌गुणी शिष्य, गुरु सदाचारी
कसोटीची फेरी, शाळा माझी।

जंगी मित्रमेळा, विद्येचे पुजारी
पंढरीची वारी, शाळा माझी।

अंधारल्या मनी, पेटविते वात
ज्ञानाची ही ज्योत, शाळा माझी।

कवी - दयाराम गिलाणकर

नवीन शब्दार्थ :

रुजविणे - पेरणे
धन - पैसा, संपत्ती
उत्सव - समारंभ
लेणं - अलंकार
माय - आई, माता, जननी
कसोटी - परीक्षा

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. दुधावरची साय अशी उपमा कोणाला दिली आहे?
2. झाड कशाचे आहे?
3. शिष्य कसा असावा?
4. ज्योत कशाची पेटवावी?
5. कलेचं माहेर कोणते ?

आ. रिकाम्या जागी योग्य शब्द भर.

1. गुरू हे ________________ असतात.
2. शाळेमध्ये जंगी ________________ असतो.
3. आई मुलांच्यावरती जीव ________________
4. दरवर्षी आम्ही क्रीडा ________________ साजरा करतो.
5. मातीचा गोळा ________________ घडतो.

©KTBS Not to be republished

इ. खाली दिलेल्या उदाहरणाप्रमाणे कवितेतील शब्द शोधून लिही.

नमूना : आनंदाचे - झाड

1. यशाचं	____________	6. भावनाचं	____________
2. संस्काराची	____________	7. निसर्गाच	____________
3. कलेच	____________	8. विद्येचे	____________
4. छंदांचं	____________	9. पंढरीची	____________
5. शब्दांची	____________	10. कसोटीची	____________

ई. खालील वाक् प्रचारांचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग कर.

1. लळा लावणे. ________________
2. लाड पुरविणे. ________________
3. शिस्त रूजविणे. ________________
4. जीव ओवाळून टाकणे. ________________

उ. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिही.

1. तू शाळेत कोणकोणते खेळ खेळतोस ?
2. तुळा शाळेत काय काय शिकवितात?

✻ उपक्रम

1. तुझ्या शाळेबद्दळ तुला काय वाटते ते 10 ते 15 ओळीत लिही.
2. तुझ्या शाळेचे चित्र काढ व रंगव.

✻ हे असेच लिही-

हुशार, शिबिर, क्रिया, उल्लास, क्रीडा

©KTBS Not to be republished

12. डोंगरातली शाळा

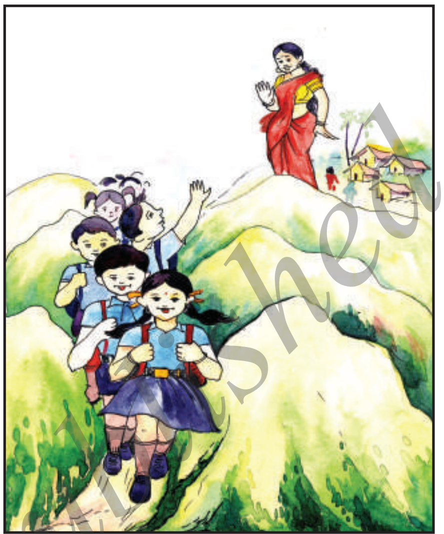

ते एक जंगलातलं गांव, वाडीच म्हणायची, आजूबाजूला डोंगर, एका बाजूला दऱ्या, पुढ कोकणच, मध्येच जराशी सपाट जागा. सगळा परिसर दाट झाडीने मढलेला, अगदी महावृक्षापासून ते फांद्याफांद्यावर लोंबणाऱ्या मॉस वनस्पतीपर्यंत. वाडीतून मूलं शाळेसाठी खालच्या गावात उतरून जात असत. काही बाजार करायचा तरी खालचं गावच. एका अवघड पायवाटेने जावं-यावं लागे, पण सगळ्यांच्या सवयीचं झालं होतं हे.

गावात पवना नावाची तरूण मुलगी रहात होती. ती शहरात जाऊन शिकली-सवरली. तिचं लग्न झालं. शहरातील कुणाशीतरी, पण काय? .... तो दारूडा निघाला. हिचा खूप म्हणजे खूपच छळ झाला. शेवटी ही निघून आली, तिच्या बाबांच्या घरी. कधी तरी ऐकलं की नवरा मेलासुध्दा. आई-वडील, भाऊ-भावजया तिच्याशी प्रेमाने वागत. ती भावांच्या मुलांना शिकवत असे. खालच्या गावातल्या शाळेतही ती मूलं चमकत असत. मग गावातली इतर मुलंही शिकवणीला यायला लागली.

गावचा एक माणूस शंभू-मुंबईला जाऊन स्थायिक झालेला. तो फळांचा व्यापार करून फार श्रीमंत झाला होता. पवनाची शिकवण बघून त्याच्या मनात आलं, गावाला शाळा बांधून शाळेला वडिलांचं नांव देऊन टाकू. एक दिवस त्याने गावकऱ्यापुढे शाळेचा विचार ठेवला. गावकरी म्हणाले खाली शाळा आहे. मग आणखी कशाला? तरी त्याने प्रयत्न चालूच ठेवला, शेवटी गावानं होकार दिला. 'शाळा बांधू ती शिमीट कांक्रीटची, अशी त्यानं घोषणा केली. गावात सिमेंटच एकही घर नव्हतं, पण सिमेंट विटा आणणार कशा? ट्रकमधूनच ना? मग रस्ता? त्यान झाडं तोडायला मजूर लावले.

गावात हाहाकार माजला. झाड तोडणं हा फार मोठा गुन्हा. शंभून पहिल्या झाडावर घाव घातला. ते वडाचं, म्हणजे देवाचं झाड. अमक्या झाडाखाली मुंज्या,

© KTBS Not to be republished

तमक्या झाडाखाली जेतोबा, अस गाव मानीत होतं. झाडे तोडणाऱ्या टोळीला गावकऱ्यांनी परत पाठवलं. त्यान गावाचं नावच टाकलं. त्याबरोबर शाळेचं ही नांव टाकलं. पण पोरांच्या डोक्यात सतत होतं शाळा पाहिजे. पण सिमीट कांक्रीटची नको. पवनाताईशी हे बोलले. पवनाला खूप आनंद झाला. कारण पोरं म्हणाली शाळा बांधायची, अन् तू त्यात मास्तरीण.

कशाची बांधायची? चिऱ्याची? म्हणजे जांभ्या दगडाची? छे छे! त्या खाणी असतात. चिरे काढणारे लोक असतात. त्यांना पैसे कुठून आणायचे पवनाताई म्हणाली. आसपास नजर टाका, उत्तर सापडेल. बाळानो गरज ही शोधाची जननी आहे. पवनाताईंने तुरे आलेल्या झाडाकडे बोट दाखवलं. अरे बांबू? वा वा! उत्तर सापडलंच कि, पण ते झाडच की ते कस तोडायचं.... कसं तोडायचं? ताईन समजावलं. बांबू म्हणजे गवत. गवत परत येतं. तसा बांबू परत येईल. वीस वर्षांनी बांबूच बेट. मस्त बीया पडतात. परत बांबू येतोच. पण बांबूची कशी शाळा होईल?

मग त्यांनी मिळून नकाशा केला. लांबचलांब शाळा बांधायची, पण भिंती कशाच्या? कुणाचं तरी लक्ष गेलं. आपण नारळाच्या झावळ्या मातीच्या भिंतीपुढं लावतो पावसाची झड लागू नये म्हणून, त्याचा उपयोग करू भिंती उभारण्यासाठी. बांबूला किड वगैरे लागू नये यासाठी त्यांनी आनंद कर्वेच्या आरती संस्थेकडून सर्वशास्त्रशुद्ध बांबूविषयी माहिती मिळविली. ती गावकऱ्यांना उपयोगी पडली.

मुलामुलींना झाप विणायचं काम माहित होतच. पानाची कडेची टोकं एकाआड एक बांधायची, बांबू रोवले गेले. आता पोराबरोबर आया आल्या आणि बापही आले. सर्वांनी मिळून सांगाडा तयार केला. झापानाही बांबूच्या कामठ्यांनी सांधून त्यांच्या भिंती तयार, वर पेंढा टाकून छप्पर तयार. आणि शाळा सुरू झाली. पण ती कांही वेळ आत आणि बराच वेळ बाहेर.

झाडाखाली शिकता शिकता झाडालाही गोडी लागली. झाडावर चिमण्या, कावळे, बुलबुल अशा पक्ष्यांचे वर्ग भरू लागले. आसपासच्या डोंगरीगावामधली मुलं

©KTBS Not to be republished

आता त्याच शाळेत शिकायला येऊ लागली. आणि एके दिवशी एक माणूस डोंगर चढून गावात आला. तो होता रघू. पवनाचा नवरा. पवना त्याच्याकडे बघतच राहिली. आता तो स्वच्छ दिसत होता. चेहऱ्यावर चमक होती. तो म्हणाला पवने मला माफ कर. मी गेली पाच वर्षे व्यसनमुक्ती केंद्रात होतो. तिथून हा बदल झाला. सगळं गाव भोवती जमा झालं. मुलांना भिती वाटली. आता हा आपल्या पवनाताईला नेणार.

पण पवना म्हणाली. मी आता या शाळेला, माझ्या मुलांना सोडणार नाही. रघू म्हणाला. ठीक आहे मीच इथं राहीलो तर !

पवनाचे वडील ओरडले. वा ! जावईबापू, घर तुमचच आहे.

रघू खूप शिकलेला. तो ही आता शिकवितो. आता शाळेतल्या मुलांना ताई बरोबर आणखी प्रेम करणारा मिळालाय, त्यांचा रघूदादा. एकदा तर शंभू गावी आला, आणि हे पाहून म्हणाला. ''त्या शिमीटापेक्षा हे बेस्ट हाय।''

अनिल अवचट

नवीन शब्दांचे अर्थ

वाडी - 10 ते 15 घरे असणारी वसती
मढलेला - आच्छादलेला
महावृक्ष - मोठे झाड
चमकणे - प्रकाशने
शिकवण - शिक्षण
घोषणा - जाहीर करणे
सतत - कायम, नेहमी
आसपास - भोवताली
झापा - कामठ्या, झावळ्या
पेंढा - भाताच्या कांड्या
छप्पर - घरावरचे आच्छादन
चिरा - घडीव दगड

©KTBS Not to be republished

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिही.

1. गाव कोठे होतं ?
2. मुले शाळेला कशी जात असत ?
3. पवना कोण होती ?
4. शाळा बांधायची असे कोणी ठरविले ?
5. शाळा कशाची बांधली ?

आ. पाठाच्या आधारे रिकाम्या जागा भर.

1. शाळा बांधू ती __________ अशी त्याने घोषणा केली.
2. वडाचे झाड म्हणजे __________ चे झाड आहे.
3. पोरांच्या डोक्यात सतत होत __________
4. गरज ही __________ जननी आहे.
5. झाडाखाली शिकता शिकता __________ गोडी लागली.

इ. खालील प्रश्नांची तीन ते चार वाक्यात उत्तरे लिही.

1. गावची परिस्थिती कशी होती ?
2. गावात शाळा बांधायचे का ठरले ?
3. शाळा बांधण्यासाठी कोणत्या अडचणी आल्या ?
4. शाळा बांधण्यासाठी कशाचा वापर केला ?
5. शाळा पाहून शंभूला काय वाटले ?

ई. समान अर्थी शब्द लिही.

अवघड -	रस्ता -
मजूर -	बांबू -
सांगाडा -	झाड -

©KTBS Not to be republished

उ. विरुद्ध अर्थी शब्द लिही.

श्रीमंत ×	नेणार ×
होकार ×	साक्षर ×

ऊ. कोणी, कोणास, व केव्हा म्हणाले ते सांग व लिही.

1. "शाळा बांधू ती सिमिट कांक्रीटची"
2. "शाळा बांधायची अन् तू त्यात मास्तरीण"
3. "पवने मला माफ कर"
4. "त्या शिमिटापेक्षा ह्ये बेस्ट हाय'!

✻ **'गरज ही शोधाची जननी आहे?' याचा अर्थ शिक्षकाकडून समजून घे.**

1. तुझी शाळा कशी आहे. हे तुझ्या शब्दात वर्णन कर व शिक्षकाना दाखव.
2. 'शिक्षणाचे महत्व' तुझ्या शब्दात वर्णन कर.
3. तंबू शाळा म्हणजे काय तुझ्या शिक्षकाना विचार.
4. तुझ्या गावात साक्षर भारत वर्ग कोणासाठी चालवतात हे समजून घे.

उपक्रम : तू शेजारच्या निरक्षर व्यक्तीला शिकवून आनंद मिळव.

✻ **हे असेच लिही-**

डाहळी, उज्वल, दूर्वा, भोवताली, सामग्री.

वचन विचार

नामाच्या रूपावरून जेव्हा एका वस्तूचा बोध होतो तेव्हा त्याचे **'एकवचन'** असते. जसे-मुलगा, पेटी, इमारत, आंबा.

नामाच्या रूपावरुन जेव्हा एकापेक्षा अधिक संख्येचा बोध होतो तेव्हा त्याचे **'अनेक वचन'** असते. जसे मुलगे, पेट्या, इमारती, आंबे अनेक वचनाला कोणी 'बहूवचन' असेही म्हणतात.

©KTBS Not to be republished

नामाची अनेक वचनाची रूपे बनविताना काही नामाना प्रत्यय लागतात तर काही ची रूपे एकवचना सारखीच राहतात.

- आकारांत पुलिंगी नामाचे अनेकवचन एकारांत होते.
  उदा: कुत्रा-कुत्रे, ससा-ससे, रस्ता-रस्ते
- आकारांताशिवाय इतर सर्व पुलिंगी नामाची रूपे दोन्ही वचनात सारखीच असतात.
  उदा: देव-देव, उंदीर-उंदीर, कवी-कवी, लाडू-लाडू
- अ-कारांत स्त्रिलिंग नामाचे अनेक वचन केव्हा आ-कारांत तर केव्हा ई-कारांत होते.

उदा :	वेळ-वेळा	तारीख-तारखा	सून-सुना
	वीट-विटा	विहीर-विहिरी	
	चूक-चुका	म्हैस-म्हशी	

- आकारांत स्त्रिलिंगी तत्सम नामाचे अनेकवचन एकवचनासारखेच असते.
  दिशा-दिशा, आशा-आशा.
- ऊ-कारांत स्त्रिलिंगी नामाचे अनेक वचन वा-कारांत होते.
  उदा: सासू-सासवा, जाऊ-जावा
- अ - कारांत नपुसकलिंगी नामाचे अनेकवचन ए-कारांत होते.
  उदा: घर-घरे, फूल-फुले
- ए-कारांत नपुसकलिंगी नामाचे अनेक वचन ई-कारांत होते.
  उदा. रताळे-रताळी, खेडे-खेडी

केव्हा केव्हा व्यक्ती एक असूनही त्याबद्दल आदर दाखविण्यासाठी मराठीत आपण अनेकवचनी प्रयोग करतो.

जसे 1. बाबा, उद्या मुंबईस जातील.

2. मुख्यमंत्री शाळेस भेट देणार आहेत.
अशावेळी त्यास आदरार्थी अनेकवचन म्हणतात.

©KTBS Not to be republished

13. जन्म झाला शून्याचा!

एकदा जगातील गणित तज्ञांची एक सभा भारतीय विद्यापीठात भरली होती. सभेला ग्रीक, रोमन, अरब, ज्यू. वगैरे बरीच गणित तज्ञ मंडळी हजर होती. सभेचे अध्यक्षपद भारतीय गणिती तज्ञ ब्रह्मगुप्ताकडे होते. सभेचा विषय होता, 'संख्याशास्त्राचा अभ्यास सोपा करण्याच्या पध्दतीचा शोध घेणे''. सर्व तज्ञ मंडळी या विषयावर बराच अभ्यास करून आली होती.

सभेमध्ये बरीच मोठी चर्चा झाली. उलट-सुलट विचार मांडले गेले. मात्र गणितात वारेमाप निर्माण झालेल्या चिन्हांची काटछाट होईल, गुंतागुंत कमी होईल, आकडे सहज मांडले जातील, बेरीज, वजाबाकी, गुणाकार, भागाकार, सोपा होईल, असा मार्ग, असा विचार कोणीही सुचवित नव्हते. उलट गणितात आणखी काही नवी चिन्हे समाविष्ट होतात की काय अशी भिती निर्माण झाली होती.

अगोदरच दहा, वीस, तीस, पन्नास वगैरे दहापटीतील आकडे मांडण्यासाठी, शंभर पटीतील आकडे मांडण्यासाठी वेगवेगळी चिन्हे होती. रोमन पद्धतीत दहा हजार

© KTBS Not to be republished

मांडताना 'C' हे चिन्ह शंभर वेळा लिहावे लागे. वीस मांडताना दहाचे चिन्ह दोनदा मांडावे लागत असे. त्यामुळे गणितात पुन्हा नवीन चिन्हे येणार नाहीत याची काळजी शास्त्रज्ञ घेत होते. चर्चा वाढत होती, परंतु एकमत होत नव्हते. सर्वच त्रस्त झाले होते. सर्वांच्या भाषणानंतर हळूच ब्रम्हगुप्ताने अतिशय नम्रपणाने आपला ग्रंथ पुढे केला. ते म्हणाले ''गणितातील गुंतागुंत कमी करण्यासाठी मी एक नवीन मित्र गणितात आणला आहे. हा घ्या शून्य ! सर्वांचे डोळे विस्फारले, सर्वजण कान देऊन ऐकू लागले. समोरच्या फलकावर भला मोठा शून्य सर्वांच्या सेवेसाठी हजर झाला. ब्रम्हगुप्त पुढे म्हणाले, 'मित्र हो, एकावर शून्य द्या, झाले दहा. दोनावर शून्य द्या, झाले वीस. कोणत्याही आकड्याची किंमत हा माझा मित्र दहा पटीनं वाढवील.

कोणत्याही आकडयावर दोन शून्य द्या, माझा हा मित्र त्याची किंमत शंभर पटीन वाढवील. तीन शून्य द्या, सहस्त्रपटीन वाढवील. कोणत्याही आकड्यामागे टिंब ठेवून नंतर शून्य ठेवा, माझा हा मित्र त्या आकड्याची किंमत दहापटीन कमी करील. याच पद्धतीन आकडयाची किंमत शंभर पटीन, सहस्त्र पटीन कमी कमी होत जाईल.

तुम्ही माझ्या या शून्याला कोणत्याही आकड्यात मिळवा अगर कोणत्याही आकड्यातून वजा करा तुमचे आकडे आहेत तसेच राहतील. मात्र माझ्या शून्याने कितीही मोठ्यात मोठ्या संखेला गुणा किंवा भागा, गणिताचं उत्तर शून्य येईल. असा हा महापराक्रमी शून्य स्वतः मात्र किंमत शून्य आहे. त्याला स्वतःला काहीही किंमत नाही. परंतु तो गणितात शिरला तर गणितात फार मोठी क्रांती घडेल. गणितातील गुंतागुंत कमी होईल. आपल्या डोक्यावरचा भार हलका होईल. एवढे सर्व पटवून दिल्यावर सर्व तज्ञांनी ब्रम्हगुप्ताचे टाळ्या वाजवून अभिनंदन केले. सर्वांनी शून्याचे स्वागत केले.

नवीन शब्दांचे अर्थ

ज्यू - एक जमात

वारेमाप - घसघशीत खूप, भरपूर

काटछाट - कमी करणे

त्रस्त - त्रासलेला

©KTBS Not to be republished

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. गणित तज्ञांची सभा कोठे भरली होती?
2. सभेचे अध्यक्षपद कोणाकडे होते?
3. नवीन मित्र गणितात का आणला?
4. महापराक्रमी कोणाला म्हटले आहे?
5. ब्रह्मगुप्ताचे अभिनंदन कोणी केले?

आ. खालील प्रश्नांची उत्तरे दोन तीन वाक्यात लिही.

1. सभेमध्ये कोणत्या विषयावर चर्चा झाली?
2. रोमन लिपीमध्ये दहा हजार ही संख्या कशी लिहावी लागे?
3. शून्याला महापराक्रमी असे का म्हटले आहे?
4. सभेला कोणकोणत्या देशातील तज्ञ मंडळी हजर होती?

इ. रिकाम्या जागा भर.

1. जगातील ______________ ची सभा भरली होती.
2. ब्रह्मगुप्ताने नम्रपणाने आपला ______________ पुढे केला.
3. नवीन मित्र ______________ ला म्हटले आहे.
4. गणितात शून्यामुळे फार मोठी ______________ घडली.
5. सर्वांनी ______________ स्वागत केले.

ई. खालील शब्दांचा वाक्यात उपयोग कर.

1. विस्फारणे
2. नम्रपणा
3. स्वागत
4. अभिनंदन

उ. शून्या विषयी सात ते आठ ओळी माहिती लिही.

©KTBS Not to be republished

ऊ. चूक की बरोबर ते लिही.

1. शून्याला स्वतःला अशी काही किंमत नाही.
2. अंकाच्या समोर (पुढे) शून्य लिहिल्यास शून्याला किंमत येते.
3. अंकाच्या डाव्या बाजूला टिंब देऊन शून्य लिहिल्यास किंमत दहापटीने कमी होते.
4. अंकाच्या उजव्या बाजूला शून्य लिहिल्यास अंकाची किंमत दहापटीने वाढते.

ए. शिक्षकांच्या मदतीने आणखी काही गणित तज्ञांची नावे माहिती करून घे.

ऐ. खालील वाक्प्रचारांचा अर्थ शिक्षक/पालकांच्या कडून समजून घेऊन लिही.

1. काटछाट करणे.
2. गुंतागुंत कमी करणे.
3. उलट सुलट विचार करणे.
4. महापराक्रम गाजविणे.
5. डोक्यावरचा भार हलका होणे.

ओ. पुढील शब्द नमुन्याप्रमाणे लिही.

नमुना : भाजी - भाजी भाकरी

1. काट 2. वारे
3. गुंता 4. उलट

उपक्रम : काही वैदिक गणितज्ञांची नावे व चित्रे जमवून संग्रह कर.

हे असेच लिही : **गणिततज्ञ, रुजुवात, ऊहापोह, सुज्ञ.**

©KTBS Not to be republished

लिंग विचार

नामाच्या रूपावरून एखादी वस्तू वास्तविक अगर काल्पनिक पुरुषजातीची आहे. की स्त्री जातीची आहे, की दोन्हीपैकी कोणत्याच जातीची नाही, असे ज्यावरुन कळते त्याला त्याचे **'लिंग'** असे म्हणतात.

मराठीत तीन लिंगे मानतात.

1. पुलिंग 2 स्त्रीलिंग 3. नपुसकलिंग

मराठीत लिंग ओळखण्याची पद्धत कोणती?

प्राणीमात्रातील पुरुष किंवा नर यांचा उल्लेख आपण 'तो' या शब्दाने करतो व स्त्री किंवा मादी यांचा उल्लेख ती या शब्दाने करतो. जसे तो बाप, ती आई, तो घोडा, ती घोडी.

सजीव प्राण्यातील एखादा नर आहे कि मादी हे निश्चित सांगता येत नसेल तर त्याला 'नपुसकलिंगी' मानून त्याचा उल्लेख ते या शब्दाने करतो.

जसे ते-कुत्रे, ते-वासरू, ते-पाखरु

निर्जीव वस्तुच्या बाबतीत काही काल्पनिक पुरुषत्व व स्त्रीत्व लादून त्या वस्तूच्या मागे तो-ती-ते हे शब्द वापरून आपण त्यांचे लिंग ठरवितो.

पुलिंग	स्त्रीलिंग	नपुसकलिंग
तो-वाडा	ती-इमारत	ते-घर
तो-भात	ती-भाकरी	ते-वरण
तो-दिवा	ती-पणती	ते-तेल

* आ-कारांत पुलिंगी प्राणीवाचक नामाचे स्त्रीलिंगी रूप ई - कारांत व नपुसकलिंगी रूप एकारांत होते

जसे- मुलगा, मुलगी, मुलगे,

घोडा, घोडी, घोडे

© KTBS Not to be republished

* काही प्राणीवाचक पुलिंगी शब्दात 'ईण' हा प्रत्यय लावून त्याची स्त्रीलिंगी रूपे होतात. उदा : माळी-माळीण, पाटील-पाटलीण

* काही प्राणीवाचक अ-कारांत पुलिंगी नामाची स्त्रीलिंगी रूपे ई - कारांत होतात. जसे : बेडूक-बेडकी, गोप-गोपी

* काही आकारांत पुलिंगी पदार्थवाचक नामाना 'ई' प्रत्यय लागून त्याची लघूत्व दर्शक स्त्रीलिंगी रूपे होतात.
  उदा : लोटा-लोटी, गाडा-गाडी

* संस्कृतातून मराठीत आलेल्या नामाची स्त्रीलिंगी रूपे 'ई' प्रत्यय लागून होतात.
  उदा : युवा-युवती, श्रीमान - श्रीमती, भगवान - भगवती

* काही शब्दांची स्त्रीलिंगी रूपे स्वतंत्र रीतीने होतात.

बाप-आई	वर-वधू	राजा-राणी
रेडा-म्हैस	मोर-लांडोर	बोकड-शेळी

* मराठीत काही शब्द निरनिराळ्या लिंगातही आढळतात.
  उदा : बाग (पु. स्त्री) ढेकर (पु.स्त्री)
  वेळ (पु. स्त्री) पोर (पु.स्त्री)

* परभाषेतून आलेल्या शब्दाचे लिंग त्याच अर्थाच्या मराठी शब्दाच्या लिंगावरून सामान्यता ठरवितात.
  उदा : बूट (जोडा) पु. पेन्सिल (लेखणी) स्त्री. क्लास (वर्ग) पु.
  बूक (पुस्तक) न. कंपनी (मंडळी) स्त्री ट्रंक (पेटी) स्त्री.

©KTBS
Not to be republished

14. सूर्योदय

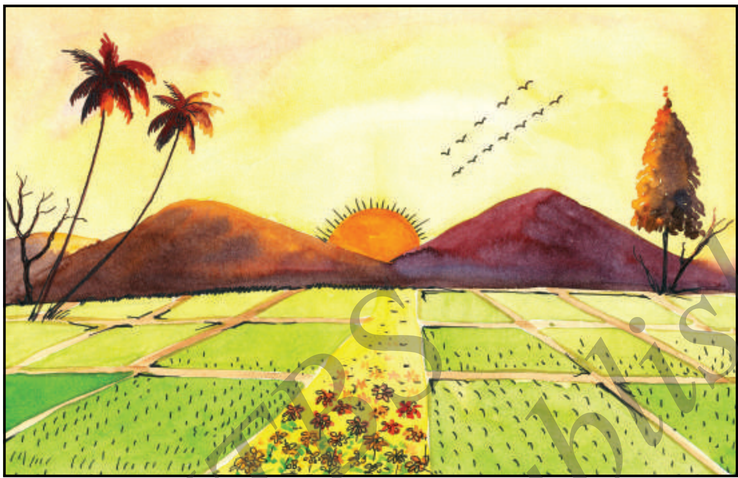

बघ आई आकाशात सूर्य हा आला
पांघरून अंगावर भरजरी शेला
निळ्या त्याच्या महालाला खांब सोनेरी
मोतीयाच्या लावियेल्या आत झालरी
केशराचे घातले हे सडे भूवरी
त्यावरूनी येई त्याची डौलाने स्वारी
डोंगराच्या आडून हा डोकावी हळू
आणि फुले गुलाबाची लागे उधळू
नभातून सोनीयाच्या ओतीतो राशी
गुदगुल्या करीत तो खेळे फुलाशी
पांखराच्या संगे याची सोबत छान
गाती बघ कशी याला गोड गायन
मंद वारा जागवितो साऱ्या जगाला
म्हणतसे 'उठा उठा मित्र हा आला'.

- शांता शेळके

©KTBS Not to be republished

नवीन शब्दार्थः

सूर्योदय - सूर्य उगवणे
पांघरून - झाकून घेणे
भूवरी - जमिनीवर
आडून - लपून
डोकावणे - हळूच पहाणे
डौलाने - दिमाखात, तोऱ्यात
नभ - आकाश
संगे - सोबत, बरोबर
मंद - हळूवार, सुस्त
वारा - पवन, वायू
राशी - ढीग
शेला - पांघरण्याचे उंची वस्त्र
झालर - शोभिवंत रंगीत चुणीदार कापडाची पट्टी
मित्र - सूर्य

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. आकाशात कोण आलेला आहे?
2. त्याच्या महालाचे वर्णन कसे केले आहे?
3. भूवरी काय घातले आहे?
4. नभातून कोणत्या राशी ओतीत आहे?
5. सोबत कोणा बरोबर झाली आहे?
6. साऱ्या जगाला कोण जागवितो?
7. उठा उठा असे कवयित्री का म्हणत आहे?

©KTBS Not to be republished

आ. कवितेच्या आधारे ओळी पूर्ण कर.

1. निळ्या त्याच्या महालाला ________________ सोनेरी.
2. ________________ घातले सडे भूवरी.
3. ________________ फुले उधळू लागतो.
4. फुलांशी ________________ करीत खेळतो.
5. वारा ________________ जागवितो.

इ. समानार्थी शब्द लिही.

1. आकाश ________________
2. सूर्य ________________
3. मित्र ________________
4. पाखरे ________________

ई. नमुन्या प्रमाणे लिही.

नमुना : फूल - फुलणे
खेळ -
नाच -
रंग -

उ. शब्द समुहात न जुळणारा शब्द ओळख व त्याच्या भोवती गोल कर.

सुर्योदय - प्रकाश, सूर्यकिरण, पक्ष्यांची किलबील, चंद्र
डोंगर - दरी, खोरे, नदी, पठारे
नभ - आकाश, गगन, ढग, झाडे
घर - आई, बाबा, फुलपांखरे, मुले

©KTBS Not to be republished

ऊ. यमक जुळणारे शब्द लिही.

जसे - आला - शेला

झालरी -

हळू -

राशी -

छान -

ए. खालील शब्दांचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग कर.

डोकावणे -

संगे -

राशी -

मंद -

ऐ. खालील कवितेच्या ओळींचा अर्थ तुझ्या शब्दात लिही.

1. निळ्या त्याच्या महालाला खांब सोनेरी
   मोतीयाच्या लावियेल्या आत झालरी.

2. नभातून सोनियाच्या ओतितो राशी
   गुदगुल्या करीत तो खेळे फुलांशी.

✻ उपक्रम

1. आईला सूर्य दाखवत असताना सुर्याचे कशा प्रकारे वर्णन केले आहे?
2. सूर्य उगवल्यावर दिसणाऱ्या दृष्याचे वर्णन तुझ्या शब्दात लिही?
3. कर्तव्यनिष्ठा याविषयी शिक्षकांकडून माहिती समजून घे.
4. सुर्यास्ताच्या देखाव्याचे चित्र काढ आणि रंगव.

✻ हे असेच लिही.

चतुर्मास, नेत्रोद्दीपक, रोशणाई, लवकर

©KTBS Not to be republished

15. कर्नाटक - प्रेक्षणीय स्थळे

भारताच्या दख्खन पठाराच्या पश्चिमेस कर्नाटक राज्य वसलेले आहे. भारतीयां-बरोबरच परदेशी लोकांचे देखील हे आवडते पर्यटन स्थळ आहे. कर्नाटकाला स्वतःचा असा इतिहास आहे. काही विद्वानांच्या मते कर्नाटक हे नाव काळीसुपिक माती असणारा प्रदेश म्हणजे करीनाडू या वरून पडले असावे. सुंदर, रम्य प्रदेश म्हणजे करुनाड असे काही विद्वानांना वाटते. येथील राज्यभाषा कन्नड आहे. कन्नड बरोबरच मराठी, तामिळी, तेलगू, मल्याळी, उर्दू या भाषादेखील येथे बोलल्या जातात. वन, जल, प्राणी, खनिज संपत्ती येथे भरपूर आहे. तांबे, लोखंड बॉक्साईट, मँगनीज, सोने या खनिज संपत्तीने समृद्ध असणाऱ्या या भूमीस सुवर्णभूमी म्हणतात ते बरोबरच आहे. कृष्णा, कावेरी, तुंगभद्रा, शरावती नद्यांचे खळाळते प्रवाह व प्रपात या भूमीस सुजलाम्-सुफलाम बनवितात. कर्नाटकाने अनेक कवी, लेखक, शास्त्रज्ञ, अभियंते, चित्रकार, नाटककार, अभिनेते दिले आहेत.

बेंगलूरु ही कर्नाटकाची राजधानी आहे. हे शहर आज विज्ञान नगरी व सिलिकॉन सिटी म्हणून ओळखले जाते. दूतर्फा वृक्षराजी असणारे येथील रस्ते स्वच्छ व सुंदर आहेत. चौका-चौकात कारंजे व उद्याने असणारे बेंगलूरु शहर 'बगिच्यांचे शहर' हे नाव सार्थ करते. येथील विश्वेश्वरय्या म्युझियम मध्ये विज्ञानाच्या प्रगती

©KTBS Not to be republished

विषयी तसेच निरनिराळ्या यंत्रांबद्दल व अवजारांबद्दल माहिती मिळते. लालबाग, इस्कॉन मंदिर, विधान सौधची भव्य इमारत, कब्बनपार्क, वैशिष्ट्यपूर्ण बांधकाम असणाऱ्या भव्य वास्तू शहराच्या वैभवात भर टाकतात. रेशीम वस्त्रोद्योग व सुगंधी द्रव्यांची उत्पादन केंद्रेही येथे आहेत.

कर्नाटकात पूर्वीच्या मैसूरु राज्याची राजधानी म्हणून - ऐतिहासिक महत्व असणारे मैसूरु शहर आजही आपले वैभवशाली रूप टिकवून आहे. येथील देवालये, राजवाडे पाहताना आपण ऐतिहासिक काळात प्रवेश करतो. चर्च, प्राणी संग्रहालय, प्रमुख विद्याकेंद्रे, कुटिरोद्योगांची केंद्रे येथे आहेत. येथील वृंदावन गार्डन मानवी कलाविष्काराचा उत्तम नमुना आहे. येथून जवळच असणाऱ्या रंगनतिट्टू पक्षिधामामध्ये अनेक प्रकारचे पक्षी पहायला मिळतात. टिपू सुलतानचा राजवाडा हे उत्तम वास्तुशिल्प आहे. श्रीरंगपट्टण येथील रंगनाथाचे मंदिर प्राचीन शिल्पकलेचे उदाहरण आहे. येथील शेषशायी विष्णूची काळ्याभोर पाषाणातील मूर्ती पाहताना डोळ्याचे पारणे फिटते. चामुंडी टेकडी आणि त्यावरील भव्य नंदी आपल्याला आकर्षित करतो.

कर्नाटक म्हणजे पर्यटकांचे नंदनवनच! नैसर्गिक व मानवनिर्मित सौंदर्य स्थळे या प्रदेशात भरपूर आहेत. बंडीपूर, नागरहोळे, दांडेली, बनेरघट्टा ही अभयारण्ये हत्ती, गवे, लंगूर, वाघ यासाठी खास राखून ठेवलेली आहेत. कीटक व सर्पांच्या दुर्मिळ जाती, औषधी वनस्पती यानी येथील वनराई अधिकच समृद्ध बनली आहे. कूर्ग आणि चिक्कमंगळूर येथील निसर्ग सौंदर्य चित्रपटसृष्टीसही आकर्षित करते. चित्रपटांचे चित्रीकरण येथील चहाकॉफीच्या सुंदर मळ्यातून केले जाते. सुगंधी फुलांचे वृक्ष, वेलीसाठी कर्नाटकाचे हवामान फारच चांगले आहे. सोनचाफा, मोगरा, जाईजुई, चंदन यांची येथे उत्तम लागवड होते. कर्नाटकाचा राजवृक्ष चंदन आहे. सुगंधी द्रव्ये, पावडरी, अगरबत्ती आणि साबण यांचे उत्पादन येथे मोठ्या प्रमाणावर होते. वेलदोडे, मीरी, तमालपत्र याचे पीक मलनाडच्या वनराईत होते.

कोंदणात पाचू बसवावा त्या प्रमाणे हिरवेगार दिसणारे बदामी गाव. चालुक्यांच्या या राजधानीत पहिल्या पुलकेशीने किल्ला बांधला. येथील गुहांमधील शिल्पकला पाहण्यासारखी आहे. विष्णू आणि हरिहर यांच्या मूर्ती त्या काळच्या भव्यतेची साक्ष देतात. पौष महिन्यात येथील बनशंकरीच्या मंदिरात लाखो लोक दर्शनाला येतात आजूबाजूला दाटवनराई व पुष्करण्या असणारे हे मंदिर बनशंकरी हे नाव सार्थ करते.

©KTBS Not to be republished

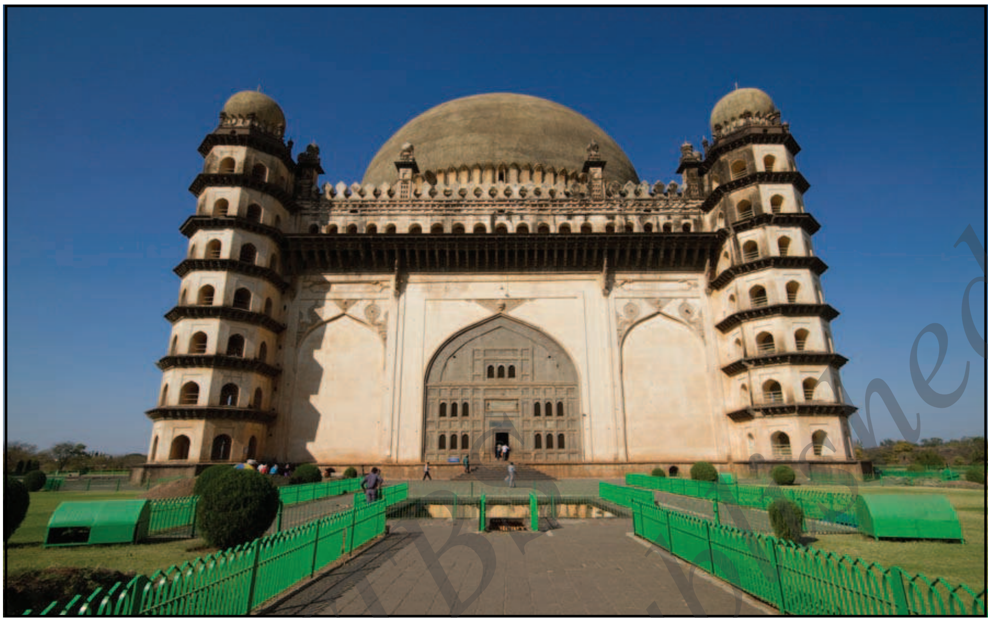

बदामीच्या जवळच ऐहोळे व पट्टदकल्ल या ठिकाणी प्राचीन काळातील शिल्पकलेचे उत्तम नमुने पहावयास मिळतात.

चालुक्यांनी नामकरण केलेले विजयापुरा आदिलशहाच्या राजवटीत भरभराटीस आले. मुस्लीम शैलीतील उत्तम वास्तुशिल्पे याच कालावधीत निर्माण झाली. दक्षिण भारतातील ताजमहाल म्हणून ओळखली जाणारी इब्राहिम रोजा ही वास्तू तसेच विजयापुरा येथील विश्व विख्यात असा 120 फूट व्यासाचा गोलघुमट हा भारतातील सर्वात मोठा अर्धगोल आहे. या घुमटामध्ये प्रतिध्वनी ऐकू येतो. गगनमहल, बाराकमान या सारख्या इमारती येथे आहेत. 55 टन वजनाची मुलूख मैदान तोफ व मोगल कालीन विहिरी पर्यटकाना आकर्षित करतात.

उत्तर कर्नाटकातील घनदाट वनराई व समुद्र किनारे भटकंती करणाऱ्यांना खुणावतात. शिवमोग्गा जिल्ह्यातील जोगचा धबधबा देशी-विदेशी पर्यटकांना आकर्षित करतो. 298.8 मीटर उंचीवरून शरावती नदी राजा, रोअरर, रॉकेट अणि राणी या चार भागात विभागून कोसळते. पावसाळ्यात या प्रपाताचे रौद्र तरीही गंभीर रूप पाहण्यास लोकांची खूपच गर्दी होते. 1948 साली या ठिकाणी महात्मा गांधी

© KTBS Not to be republished

जलविद्युत केंद्र उभारण्यात आले. येथे जाण्यासाठी विजेवर चालणाऱ्या घसरगाडीतून उतरण्याची सोय आहे. तो अनुभव घेताना अक्षरशः छातीचा ठोका चुकतो. धबधब्याचे पाणी वरून पडत असताना ते पांढऱ्याशुभ्र कापसाप्रमाणे दिसते. त्याचे तुषार उंच उडत असतात. त्यावर पडलेल्या सूर्य किरणामुळे एकाच वेळी तीन-चार इंद्रधनुष्य तयार होतानाचे नयनमनोहर दृष्य दिसते. हा भारतातील सर्वात उंच धबधबा आहे.

यल्लापूर तालुक्यातील दुर्गम असे भैरवक्षेत्र याण हे साहसी भटक्यांचे आवडते ठिकाण आहे. एका बाजूला खोल दरी, एका बाजूस उंचडोंगर, घनदाट झाडी असणाऱ्या अरूंद पायवाटेवरुन जाताना जीव मुठीत घेऊन चालावे लागते. फक्त पायरव आणि अगदी दिवसाही रातकिड्यांची किर्र SS किर्र SS या आवाजाबरोबर आपल्याला पायपीट करावी लागते. पण काही अंतर गेल्यावर आपल्या तोंडून आपोआपच अरे वा! असे उद्‌गार बाहेर पडतात. अगदी सूईच्या टोकाप्रमाणे निमुळते होत गेलेले दगडाचे उंचच उंच सुळके पाहून डोळे विस्फारतात. दरीत असणारी ही निसर्ग निर्मित शिल्पे, आजूबाजूची घनदाट वनराई, मधूनच उडणारे पक्षी, नीरव शांतता पाहून एखाद्या अद्‌भूत ठिकाणी आल्याप्रमाणे वाटते. दरीत भैरव, शिवपार्वतीचे मंदिर आहे. गुहेत असलेल्या या मंदिराला प्रदक्षिणाही गुहेतूनच घालावी लागते. छतावर झिजलेल्या दगडातून पाझरणारा सुर्यप्रकाश झुंबरे लावल्या प्रमाणे दिसतो. या ठिकाणी शहरातील झगमगाट नाही, दुकाने नाहीत की गर्दी नाही. तरीही हे स्थळ पर्यटकांना आकर्षित करते.

©KTBS
Not to be republished

सागर, कुमठा या भागातील कारागीर चंदन आणि हस्तीदंताच्या कोरीव कामासाठी प्रसिद्ध आहेत. कर्नाटकच्या सुप्रसिद्ध हस्तकला म्हणजे चंदनाच्या लाकडावरील कोरीव- काम. शिसवीच्या लाकडात कोरून बसवलेल्या नक्षीदार, हस्तीदंती वस्तू, मातीच्या रंगवलेल्या वस्तू, बिदरचे बिद्रीकाम, रेशमी कपडा व त्यावरील कशीदा ही कर्नाटकाची वैशिष्टये आहेत. करावली प्रदेशातील यक्षगान, दशावतारी नाटके या बद्दल जगभर कौतुकाने बोलले जाते.

कर्नाटकात येणारा पर्यटक मलनाडच्या मसाल्याचा स्वाद,मैसूरुच्या चंदनाचा सुगंध, कारवारच्या शहाळ्याचा गारवा, धारवाडच्या पेढ्यांचा व बेळगावीच्या कुंद्याचा गोडवा आपल्या बरोबर घेऊन जातो, ते पुन्हा एकदा परत येण्याचा निश्चय करूनच.

नवीन शब्दांचा अर्थ :

दख्खनचे पठार - दक्षिणेचे पठार (दख्खन हा शब्द फार्सी आहे.)

पर्यटनस्थळ - सहलीला जाऊन भेट देण्यासारखे स्थळ, पाहून येण्यासारखे स्थळ.

सिलिकॉन सिटी - (इंग्रजी शब्द) कॉम्प्युटरच्या क्षेत्रात प्रसिद्ध स्थळ.

कुटिरोघोग - घरगुती उद्योग, (केरसुण्या, नारळाच्या काडयांच्या झाडण्या, दगडी पाटा वरवंटा इ. वस्तू बनविणे)

वनराई - जंगल, अरण्य

छातीचा ठोका चुकणे - खूप भीती वाटणे

दुर्गम - एखाद्या ठिकाणी जाऊन पोहचण्यास अवघड ठिकाण

पायरव - पायांचा आवाज

मलनाड - (कन्नड शब्द) मळे - पाऊस, नाडू-प्रदेश, मलनाडू - भरपूर पावसाचा प्रदेश.

पर्यटक - प्रवासी

©KTBS Not to be republished

हस्तीदंती - हत्तीच्या दातापासून बनविलेल्या

पुष्करणी - हौद, कुंड

दुतर्फा - दोन्ही बाजूनी

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिही.

1. करीनाडू हे नाव कशावरून पडले ?
2. आपल्या राज्याची राज्यभाषा कोणती ?
3. कर्नाटकाचा राजवृक्ष कोणता ?
4. कोंदणातील पाचू असे कोणाला म्हटले आहे ?
5. प्राचीन काळातील शिल्पकलेचे उत्तम नमुने कोठे पहावयास मिळतात ?

आ. खालील प्रश्नांची उत्तरे दोन तीन वाक्यात लिही.

1. कर्नाटकास सुवर्णभूमी असे का म्हणतात ?
2. कर्नाटकाच्या हस्तकले विषयी लिही.
3. कर्नाटकात येणारा पर्यटक सोबत काय घेऊन जातो ?
4. कर्नाटकातील अभयारण्यांची नावे लिही.
5. विजयापुरातील वास्तूशिल्पकलेची वैशिष्ट्ये लिही ?

इ. खालील प्रश्नांची उत्तरे चार पाच वाक्यात लिही.

1. बेंगलूरु शहराचे वर्णन कर.
2. मैसूरु शहराचे वर्णन कर.
3. याण या पर्यटन स्थळाबद्दल सविस्तर लिही.
4. तू भेट दिलेल्या पर्यटन स्थळाची माहिती लिही.

© KTBS Not to be republished

ई. खालील शब्दांचे जोडशब्द लिही.

1. सुजलाम	-	4. निसर्ग	-
2. भव्य	-	5. हरि	-
3. नयन	-	6. मन	-

उ. विरुद्धार्थी शब्द लिही.

1. परदेशी ×	4. कृत्रीम ×
2. प्रगती ×	5. अरूंद ×
3. सुगंध ×	6. कौतूक ×

ऊ. वाच व समजून घे.

मुबंई	-	गेट वे ऑफ इंडिया	आग्रा	-	ताजमहल
दिल्ली	-	लाल किल्ला	बेंगलोर	-	इस्कॉन मंदिर
पंजाब	-	सुवर्ण मंदिर	म्हैसूर	-	वृंदावन गार्डन
हैद्राबाद	-	रामोजी फिल्म सिटी	कलकत्ता	-	हावडा ब्रीज

उपक्रम : ✻ तू कोणकोणत्या ठिकाणी भेट देऊन आलास त्या ठिकाणांची नांवे लिही.

✻ प्रेक्षणीय स्थळांना भेटी देऊन त्या ठिकाणचे फोटो जमा करून तुझ्या वहीत चिकटव.

✻ हे असेच लिही.

हरीण, सुसकारा, सररास, भगीरथ, वैशिष्ट्य

सर्वनाम

खालील परिच्छेद वाचा -

इयत्ता सहावीच्या वर्गात मानसी शिकते. मानसी एक प्रामाणिक मुलगी आहे. मानसीने रांगोळी स्पर्धेत भाग घेतला. त्यात मानसीला पहिला क्रमांक मिळाला.

©KTBS Not to be republished

मानसीच्या मावशीने मानसीला एक छान पेन बक्षिस दिले.

आता खालील परिच्छेद वाच.

इयत्ता सहावीच्या वर्गात मानसी शिकते. ती एक प्रामाणिक मुलगी आहे. तिने रांगोळी स्पर्धेत भाग घेतला. त्यात तिला पहिला क्रमांक मिळाला. तिच्या मावशीने तिला एक छान पेन बक्षिस दिले.

वरील दोन्ही परिच्छेद वाचल्यानंतर लक्षात येईल की पहिल्या परिच्छेदात मानसी हे नाव वारंवार आले आहे. दुसऱ्या परिच्छेदात मानसी या नावाच्या ऐवजी ती, तीने, तिला, तिच्या या शब्दांचा वापर केला आहे. यावरून आपण असे म्हणू शकतो की. **नामाबद्दल येणाऱ्या शब्दाला सर्वनाम असे म्हणतात.**

सर्वनामाचे प्रकार

1. पुरूषवाचक सर्वनाम 2. दर्शक सर्वनाम 3. प्रश्नार्थक सर्वनाम

पुरूषवाचक सर्वनामे

	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष	मी	आम्ही
द्वितीय पुरुष	तू	तुम्ही
तृतीय पुरुष	तो, ती, ते	ते, त्या, ती

✲ दर्शक सर्वनामे.

खालील वाक्य वाच.

अ) **हा** मुलगा बघ.

आ) **ही** गाय चांगली आहे.

इ) **हे** पुस्तक घे.

ई) **तो** खड्डा मोठा आहे.

उ) **ती** गाडी वेळेवर येते.

ऊ) **ते** फूल सुंदर आहे.

©KTBS Not to be republished

जवळची एक वस्तू दर्शविताना आपण हा, ही, हे, यांचा वापर करतो आणि अनेक वस्तू दर्शविताना आपण हे, हया, ही यांचा वापर करतो. त्याच प्रमाणे दूरची वस्तू दर्शविताना तो, ती, ते आणि दूरच्या अनेक वस्तू दर्शविताना ते, त्या, ती यांचा वापर करतो वस्तू दर्शविण्यासाठी वापरल्या जाणाऱ्या सर्व नामाना **दर्शक सर्वनामे** म्हणतात.

❋ प्रश्नार्थक सर्वनामे

खालील वाक्ये वाच.

1) तुम्हाला किती लाडू हवे आहेत?

2) त्या दारामागे कोण लपले आहे?

3) मी कधी येऊ?

4) राजू कुठे गेला आहे?

5) तुम्ही आमच्या घरी केव्हा येणार?

वरील वाक्यातील किती, कोण, कधी, कुठे, केव्हा या प्रकारच्या सर्वनामाना **प्रश्नार्थक सर्वनामे** म्हणतात.

1. आम्ही या शाळेत शिकतो. 2. ताई कधी येणार?

3. हा माझा भाऊ आहे. 4. तो लाल पतंग माझा आहे.

वरील वाक्यातील सर्वनामांची वर्गवारी करून तक्ता भर.

दर्शक सर्वनाम	
पुरूषवाचक सर्वनाम	
प्रश्नार्थक सर्वनाम	

© KTBS Not to be republished

16. संवादिनी

भारतीय उपखंडामध्ये संवादिनी हे एक अतिशय लोकप्रिय आणि सर्वत्र आढळून येणारे स्वर-वाद्य आहे. अगदी राष्ट्रपती भवनात होणाऱ्या एखाद्या मैफिलीत ते असू शकते आणि रस्त्यावर गाणाऱ्या माणसाच्या हातात देखील ते असू शकते. शास्त्रीय संगीताची मैफिल, गजल, भजन, चित्रपट संगीत, गुरुबानी संगीत, कव्वाली, चर्च, नाटक, संगीत वर्ग आदि ठिकाणी ह्या वाद्याचा वापर आज होताना दिसतोच. तुम्हीही हे वाद्य पाहिले असेल, कदाचित वाजवून पाहण्याचा प्रयत्न देखील तुम्ही केला असेल.

भारतामध्ये हे वाद्य इतके रुजलेले आहे की हे वाद्य भारतातच तयार झाले आहे असे वाटण्याची शक्यता आहे. परंतू हे वाद्य तयार झाले ते युरोप खंडातील फ्रान्स ह्या देशात. ह्या वाद्याची मूळ कल्पना ही पाइप-ऑर्गन ह्या वाद्यापासून आली. 19 व्या शतकात चर्चमध्ये पाईप-ऑर्गन ह्या वाद्याचा उपयोग गाण्याच्या साथीला व्हायचा. पाईप-ऑर्गन हा एका ठिकाणी स्थापन केलेला असायचा. तो एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी नेणे हे अशक्य असायचे आणि त्याची किंमत खूपच असायची. छोट्या चर्चमध्ये पाईप-ऑर्गन मावायचा नाही आणि किंमत पाहिली तर तो परवडायचा देखील नाही.

1842 साली ॲलेक्झांडर फ्रँकॉईस ड्युबेन ह्या संगीत तज्ञाने 'हार्मोनियम' (पायपेटी) हे वाद्य तयार केले. ऑर्गनच्या मानाने हे वाद्य छोटे होते. पाईप-ऑर्गनमधील पाईप ऐवजी त्याने पितळी पिपाण्यांचा वापर पायपेटीमध्ये केला. तुम्ही झाडाच्या पानापासून पिपाणी तयार करून वाजवून पाहिली आहे का? हवा फुंकल्याबरोबर पिपाणीतून आवाज येतो. अशा प्रकारच्या पिपाणीला इंग्रजीमध्ये रीड (Valve) असे म्हणतात. ड्युबेनने एका छोट्या पेटीमध्ये स्वरांचे पितळी रीड तयार करून ते क्रमाने बसविले. हवेचा दाब निर्माण करण्यासाठी त्याने कातड्याच्या भात्याचा उपयोग केला. भात्याला एक झडप (Valve) बसवून रीडकडे हवा ढकलली जाईल अशी सोय केली. सर्व रीड्स एकदम वाजू नयेत म्हणून रीडला त्याने प्रत्येकी एक झडप बटन दाबून उघडली की त्या स्वराचा रीड वाजायला

©KTBS Not to be republished

लागायचा, असे हे यंत्र तयार झाले. त्यानंतर एक गोष्ट लक्षात आली की भाता दाबायचा बंद झाल्याबरोबर वाद्याचा स्वर बंद व्हायचा. थोडा काळ स्वर लांबविता यावा ह्यासाठी त्याने कातड्याचाच आणखी एक पोट-भाता बसविला. मुख्य भाता दाबल्यामुळे आत आलेली जास्तीची हवा पोटभात्यात काही वेळ साठविली जाते. मुख्य भाता दाबण्याचे बंद झाल्यानंतर काही काळ पोटभात्यातून हवेचा पुरवठा होतो आणि स्वर वाजत राहतात.

काही वर्षातच हे वाद्य युरोप आणि अमेरिकेमध्ये खूप लोकप्रिय झाले. उचलून नेता येण्यासारखे असल्यामुळे सहलीला जाताना करमणूकीसाठी हे वाद्य नेण्यात येऊ लागले. एवढेच नव्हे तर युद्धावर जाणारे सैनिक देखील याचा वापर करू लागले. अगदी साध्या माणसापासून ते मोठमोठ्या संगीतकारापर्यंत सर्वजण ह्या वाद्याचा खूप वापर करू लागले. पॅरिस आणि जर्मनी मध्ये तयार झालेली रीड्स ह्या वाद्यामध्ये वापरली जायची.

हे वाद्य भारतात कसे आले? काही जण म्हणतात की पारशी नाटक कंपन्यानी हे वाद्य भारतात आणले. ख्रिश्चन धर्मप्रसारकांनी हे वाद्य भारतात आणले असे काही जण म्हणतात. भारतात नाटक करणारे जे काही संघ होते त्यांनी ह्या वाद्याचा सर्वप्रथम उपयोग करून घेतला. त्यानंतर कीर्तनात त्याचा शिरकाव झाला. काही काळानंतर शास्त्रीय संगीत गायकानी साथीसाठी त्याचा वापर केला आणि ते वाद्य त्याना देखील पटले.

आता आपण जी संवादिनी पाहतो त्यापेक्षा पायपेटी ही आकाराने खूप मोठी होती. पायपेटीची रचना ही पाश्चात्य संगीताला साजेशी आहे. त्यामुळे खुर्चीवर बसून पायानी भाता चालवून दोन्ही हातांनी पायपेटी वाजविली जाते. दोन्ही हातानी पायपेटी वाजविल्यामुळे पाश्चात्य संगीतासाठी आवश्यक असा अनेक स्वरांचा संवाद (Harmony) साधला जातो. भारतीय संगीतामध्ये अशा प्रकारच्या स्वरसंवादाला अगदीच महत्व नाही. कलकत्त्याचे हे वाद्य आणखीन लोकप्रिय झाले. त्यानंतर कुकड, वालूकड, पालीठाणा, भावनगर इ. गावामध्ये त्याची रीड्स तयार होऊ लागली.

©KTBS Not to be republished

आज हे वाद्य इतर कोणत्याही देशात फारसे पहायला मिळत नाही पण भारतामध्ये हे वाद्य अतिशय लोकप्रिय आहे. ज्या माणसाला गाण्याची कल्पना आहे तो थोड्या प्रयत्नाने हे वाद्य वाजवायला लागतो हे ह्या वाद्याचे वैशिष्ट्य आहे. इतर वाद्यांवर पहिलाच स्वर व्यवस्थितपणे ऐकू येण्या साठी खूप प्रयत्न करावा लागतो, पण संवादिनीचा भाता ओढून कोणत्याही पट्टीवर बोट ठेवा, स्वर वाजतो. पट्ट्या ठराविक क्रमाने वाजविल्या की एखादे गाणे ऐकू येते हे कळते आणि नकळत आपण हे वाद्य शिकत जातो.

भारतामध्ये ह्या वाद्याचा अभ्यास गेली 100 वर्षे सुरु आहे. पं. गोविंदराव टेंबे, पं.विठ्ठलराव कोरगांवकर, पं. मधुकर पेडणेकर, पं. मनोहर चिमोटे, पं. हनुमंतराव वाळवेकर, पं. ज्ञानप्रकाश घोष, पं. तुलसीदास बोरकर, पं. पुरुषोत्तम वालावलकर, पं. आप्पा जळगांवकर, पं. वसंत कनकापुर आदि संवादिनी वादकांची नावे आज जगभर प्रसिद्ध झालेली आहेत. त्यामधीलच एक अग्रगण्य कलाकार आपल्या बेळगावीत राहात होते. त्यांचे नाव कदाचित तुम्ही ऐकले असेल. ते होते पं. रामभाऊ विजापुरे. पं. रामभाऊ विजापुरे हे नाव संगीत जगतात आदराने घेतले जाते. आज त्यांचे अनेक शिष्य संवादिनीवादन आणि गायन ह्या दोन्ही कलाप्रांतामध्ये नाव मिळवून आहेत.

सा	रे	ग	ग	ग	ग	ग	ग	ग	ऽ	ग	ग	रे	ग	म	ऽ	ग	ऽ	ग	ग	रे	ऽ	रे	रे	नि	रे	सा
ज	न	ग	ण	म	न	अ	धि	ना	ऽ	य	क	ज	य	हे	ऽ	भा	ऽ	र	त	भा	ऽ	ग्य	वि	धा	ऽ	ता

सा	प	ऽ	प	प	ऽ	प	प	प	प	ऽ	प	म	प	ऽ	धप	म	म	ऽ	म	म	ग	ग	ग	रे	म	ग
पं	जा	ऽ	ब	सिं	ऽ	ध	गु	ज	रा	ऽ	त	म	रा	ऽ	ठा	ऽ	द्रा	ऽ	वि	ड	उ	त्क	ल	वं	ऽ	ग

- श्रीधर कुलकर्णी

नवीन शब्दार्थ:

संवादिनी - वाद्याचा एक प्रकार (पेटी)

मैफिल - संगीत सभा

पाईप ऑर्गन - जुन्या काळातील संवादिनी

शिरकाव - प्रवेश करणे

अग्रगण्य - प्रमुख

गझल - गाण्याचा एक प्रकार

©KTBS
Not to be republished

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची उत्तरे एका वाक्यात लिही.

1. भारतीय उप खंडातील लोकप्रिय स्वर वाद्य कोणते ?
2. सर्वप्रथम संवादिनीचा वापर कोणत्या देशात झाला ?
3. हार्मोनियम हे वाद्य कोणी तयार केले ?
4. 'रीड' म्हणजे काय ?
5. बेळगावमधील प्रसिद्ध संवादिनी वादकाचे नाव लिही.

आ. रिकाम्या जागी योग्य शब्द भर.

1. संवादिनीची मूळ कल्पना __________ या वाद्यापासून आली.
2. संवादिनीचा शोध __________ साली लागला.
3. स्वर लांबविता यावा यासाठी संवादिनी मध्ये ________ बसविण्यात आला.
4. संवादिनीची 'रीडस' कुकड __________ व __________ या ठिकाणी तयार होतात.
5. भारतामध्ये या वाद्याचा अभ्यास __________ वर्षे सुरू आहे.

इ. खालील प्रश्नांची उत्तरे दोन तीन वाक्यात लिही.

1. संवादिनीची लोकप्रियता कशी वाढली ?
2. संवादिनी भारतात कशी आली ?
3. भारतातील जगप्रसिद्ध संवादिनी वादकांची यादी कर.

ई. गटात न जुळणाऱ्या शब्दाभोवती गोल कर.

1. तबला, मृदंग, ढोल, संवादिनी.
2. बासरी, टाळ, सनई, पिपाणी.
3. माऊथ ऑर्गन, विणा, तंबोरा, सतार.
4. कथ्थक, लावणी, भरतनाट्यम, यक्षगान.
5. पं.गोविंदराव, पं.रामभाऊ, पं. भिमसेन जोशी, पं.पुरषोत्तम

©KTBS Not to be republished

उ. खालील वाक्ये पाठानुक्राने लिही.

1. व्दारकानाथ घोष यांनी हातपेटी तयार केली.
2. पारशी नाटक कंपन्यानी हे वाद्य भारतात आणले.
3. अलेक्झांडर फ्रँकॉईस ड्युबेन यांनी पाय पेटी हे वाद्य तयार केले.
4. पं रामभाऊ विजापूरे हे नांव संगीत जगतात आदराने घेतले जाते.
5. संवादिनीची मूळ कल्पना पाईप ऑर्गन या वाद्यापासून आली.

ऊ. खालील शब्द वाक्यात उपयोग कर.

1. करमणूक - 2. शास्त्रीय संगीत - 3. प्रसिद्ध -

ए. खाली दिलेल्या चित्रासमोर कंसातील प्रसिद्ध वादकांची नांवे निवडून लिही.

(बिस्मील्ला खाँ, झाकीर हुसेन, पं. हरिप्रसाद चौरासिया पं. रविशंकर, पं. रामभाऊ विजापुरे, शिवकुमार शर्मा.)

1.

2

3.

4.

5.

6.

©KTBS Not to be republished

ऐ. उदाहरणात दाखविल्याप्रमाणे वाद्याचा प्रकार लिही.

1. संवादिनी - स्वरवाद्य
2. ढोलकी -
3. वीणा -
4. नगारा -
5. माऊथ ऑर्गन -
6. व्हायोलीन -

उपक्रम :

* तुला माहिती असलेल्या वाद्यांची यादी कर.
  तसेच माहिती नसलेल्या वाद्यांची माहिती शिक्षक/पालकांच्या कडून करून घे.

✻ हे असेच लिही.

श्रुत, वेषभूषा, ठरावीक, ध्रुवपद.

खाली दिलेला उतारा वाचून समजून घे. विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे लिही.

संवादिनी महर्षी पं. रामभाऊ विजापुरे मास्तर

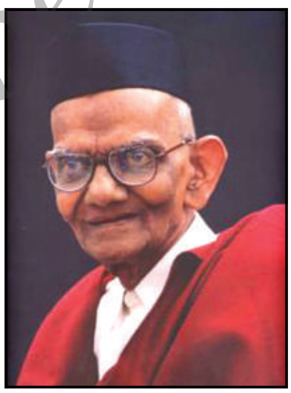

संवादिनीसाठीच घडविलेलं विजापुरे मास्तर हे व्यक्तिमत्त्व होते. हात अतिशय कोमल, लांब सडक गोलाकार वळलेली बोटं, बोटांच्या टोकांचाच पेटीच्या पट्ट्यांना स्पर्श व्हायचा. मास्तर पेटीचं उत्तम ट्यूनिंग करायचे.

©KTBS Not to be republished

मास्तरांच्या शिष्यांनी 1991 मध्ये श्रीराम संगीत महाविद्यालयाची सुवर्ण जयंती साजरी केली. योगायोगाने मास्तरांचा 75 वा वाढदिवसही याच वर्षी झाला होता. या कार्यक्रमात बेळगावी आणि बेळगावीच्या बाहेरील प्रसिद्ध गायक आणि वादकांची संगीत सभा झाली.

मास्तरांचा सत्कार करण्यासाठी पद्मभूषण गंगूबाई हनगल उपस्थित होत्या. मास्तरांच्या जीवनात अनेक सन्मानीय पुरस्कार त्यांना मिळाले. त्या पैकी टी. चौडय्या प्रशस्ती, कर्नाटक राज्य संगीत विद्वान, आणि शेवटी महामहोपाध्याय या उपाधीने त्यांना भूषविले गेले.

मास्तरांचे शिष्य श्री. रविंद्र काटोटी यांनी बेंगळूरु येथे विजापुरे हार्मोनियम फौंडेशनची स्थापना केली आहे. दर वर्षी श्री. काटोटी मास्तरांना वंदन करून 'हार्मोनियम हब्बा' साजरा करतात.

आज मास्तर नाहीत. पण त्यांच्या शिष्य परंपरेने संवादिनी वादन करून मास्तरांचेच सूर अजरामर केले आहेत.

1. विजापुरे मास्तर हे व्यक्तीमत्व कसे होते?
2. 1991 मध्ये मास्तरांच्या शिष्यांनी काय साजरी केली?
3. मास्तरांच्या जीवनात त्यांना कोणकोणत्या प्रशस्तीने गौरविले गेले?
4. विजापुरे हार्मोनियम फौंडेशनची स्थापना कोठे झाली आहे?

-विशेषणे-

पुढील शब्द समूह पहा -

चांगली मुले, काळा कुत्रा, हिरवे रान, पाच टोप्या, खूप लोक. वरील शब्द समुहात चांगली, काळा, हिरवे, पाच, खूप हे शब्द त्यांच्या पुढे येणाऱ्या नामाबद्दल विशेष माहिती सांगतात, म्हणून अशा प्रकारच्या शब्दाना विशेषणे म्हणतात. **नामाबद्दल विशेष माहिती सांगणाऱ्या शब्दाला विशेषण असे म्हणतात.**

आता पुढील उतारा वाचून त्यातील गुण विशेषणांची व संख्या विशेषणांची वर्गवारी करा.

©KTBS Not to be republished

आम्ही बागेत सहलीला गेलो होतो. त्या बागेत खूप फुले होती. पिवळी, पांढरी, गुलाबी, लाल आणि निळ्या रंगाची फुले होती. गुलाबाची सुंदर फुले डोलत होती. जाई-जुईची नाजूक फुले फुलली होती. बागेत एक छोटे तळे होते. तळ्यात मासे होते. मी दहा मासे मोजले. तळ्याकाठी एक मोठे वडाचे झाड होते. दोन उंच नारळाची झाडे होती. लोकानी काही खाऊन प्लॅस्टिक वगैरे तिथेच टाकले होते. सुंदर बागेत ते खूपच घाण दिसत होते. मी सर्व प्लास्टिक गोळा करून कचरा पेटीत टाकले.

गुणविशेषणे	संख्या विशेषणे

✲ **लक्षात ठेव.**

1. सर्व रंग, वास, चवी, चांगले गुण, वाईट गुण दाखविणारे शब्द म्हणजे गुण विशेषणे.
2. सर्व संख्या, कमी अधिक प्रमाण दाखविणारे शब्द म्हणजे संख्या विशेषणे.

©KTBS Not to be republished

17. एक होती अवकाश कन्या

'स्वप्नाकडून सत्याकडे जाणारा मार्ग अस्तित्वात आहे. फक्त तो शोधायची दृष्टी आणि धैर्य तुमच्या अंगी असायला हवे' असे सांगणारी आणि प्रत्यक्षात कृतीत आणणारी अवकाश कन्या कल्पना चावला ही सर्व स्त्री जातीला प्रेरणा ठरते. आपला इतिहास हा प्रसिद्ध व्यक्ती आणि त्यांची असामान्य अशी कर्तृत्वशाली परंपरा यानी भरलेला आहे. मैत्रेयी, गार्गीपासून ते झाशीची राणी लक्ष्मीबाई, वीरराणी कित्तूर चन्नम्मा यांनी इतिहासाची पाने अजरामर केली आहेत. अशीच एक तेजस्वी कन्या कल्पना चावला! तिच्या कर्तृत्वालाही सीमा नाही, तोड नाही. भारताचे नाव अवकाश पराक्रम यादीत समाविष्ट करणारी कल्पना आम्हा सर्व भारतीयांचा सार्थ अभिमान आहे.

कल्पनाचा जन्म 1 जुलै 1961 रोजी कर्नाल येथे झाला. वडिलांचे नांव बनारसीलाल व आईचे नांव संयोगिता. या दांपत्याला पहिल्या दोन मुली सुनिता, दीपा. मुलगा संजय व शेंडेफळ कल्पना! बालपणापासूनच बाह्य जगात रमणारी अवखळ अशी कल्पना बहिणीबरोबर घरात रमण्याऐवजी भावाबरोबर धांगडधिंगा

©KTBS Not to be republished

घालण्यात अधिकच रममाण होत असे. तसे तिला हट्टी म्हणता येणार नाही, पण आपले म्हणणे खरे करण्यासाठी आटोकाट प्रयत्न करीत असे. शाळेत एक हुशार विद्यार्थीनी म्हणून कल्पनाची ख्याती होती. मुळातच स्वभावाने धाडसी असलेल्या कल्पनाला सायकलवरून पायडल मारत चेहऱ्यावर येणाऱ्या वाऱ्याचे झोत झेलणे खूप आवडे. हा तिचा छंदच होता. तिचे हे वाऱ्याचे वेड शेवटपर्यंत तिचे सोबत्त करीत राहिले.

माध्यमिक वर्गात शिकत असताना तिने एक भलेमोठे पोस्टर बनविले. हे पोस्टर म्हणजे तिच्या भावी जीवनाचे ध्येयच होते. त्यामध्ये आकाशात उडणारी विमाने, अवकाश याने आणि ग्रह ताऱ्यांची चित्रे होती. तेव्हापासूनच आकाशात उडण्याचे स्वप्न बीजरूपाने तिच्या मनात पेरलेले होते. उत्तम गुणांनी आपला माध्यमिक अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर कल्पनाने कर्नालच्या दयालसिंग कॉलेज मध्ये पदवीपूर्व शिक्षण घेतले. येथे सुद्धा उत्तम गुण प्राप्त करून तिने चंदीगडच्या पंजाब इंजिनिअरिंग कॉलेजात प्रवेश मिळविला. येथे सुद्धा तिचे असामान्य धैर्यच दिसून येते. तिला मेकॅनिकल अथवा इलेक्ट्रीकल हा विषय घेण्यास सुचविले. पण सर्वांनी तुडविलेली वाट परत तुडविणारी ती कल्पना कसली? विमान उडविण्याचे स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी तिने 'एरॉनॉटिक्स' हा विषय निवडला. वैमानिक नाही तर निदान विमानाचे तंत्रज्ञान तरी शिकावे अशी तडजोड तिने केली.

इंजिनीअरिंगच्या शेवटच्या परीक्षेत देदीप्यमान यश मिळविले. इथेच थांबणे तिला मंजूर नव्हते. कॉलेजात शिकविण्याची नोकरी सोडून तिने अमेरिकेत उच्च शिक्षण घेण्याचा निर्धार केला. त्यासाठी तिला वडिलांची, आपल्या कुटूंबाची मनधरणी करावी लागली. अखेर तिच्या हट्टापुढे वडील नमले. 28 ऑगस्ट 1982 रोजी अमेरिकेत जाण्यास कल्पनेच्या विमानाने उड्डाण केले. अमेरिकेतील 'युनिव्हर्सिटी ऑफ टेक्सास' अर्लिंग्टन येथे कल्पनेचे एरोस्पेस इंजनिअरिंग विषयात पदव्युतर शिक्षण सुरू झाले. याच दरम्यान तिची जीन पियरे हैरिसन या अमेरिकन तरूणाशी ओळख झाली. अनुरूप अशा जेपीशी तिचा पुढे 1984 साली विवाह झाला.

© KTBS Not to be republished

आता टेक्सास सोडून ती बोल्डर या गांवी रहायला गेली. विमान उडवायच्या छंदात तिने लक्षणीय प्रगती केली. पुढचा टप्पा गाठण्यासाठी नासाच्या संशोधन विभागात तिने संशोधकाची नोकरी सुरू केली. पण आपल्या ध्येयाचा तिला विसर पडला नव्हता. वयाच्या तिशीनंतर तिने नासाच्या संशोधन विभागातून अवकाश यात्री विभागात प्रवेश मिळविला. सन 1994 मध्ये त्या विभागात सुद्धा ती निवडली गेली.

ह्यूस्टन येथील लिंडन जॉन्सन स्पेस सेंटरवर 1995 साली ती प्रशिक्षणासाठी रूजू झाली. येथील उत्तम कामगिरीमुळे अंतराळवीर म्हणून तिची निवड झाली. कल्पनाने आपल्या उड्डाणाची तयारी सुरू केली. विविध प्रशिक्षणे आणि चाचण्यातून ती पार पडली. ती कमांडर म्हणजे प्रमुख आणि फ्लाईट इंजनिअर होती. कल्पनाने उराशी बाळगलेले वर्षानुवर्षाचे स्वप्न एकदाचे साकार झाले. तो दिवस होता 16 जानेवारी 2003. वेळ होती मंगलमय रम्य पहाट. आणि यान होते कोलंबिया!

© KTBS Not to be republished

यान अवकाशात झेपावले त्यावेळी यानात कमांडर आणि इंजनिअरच्या खुर्चित कल्पना विराजमान होती! उड्डाणानंतर 9 मिनीटांनी कोलंबीयाच्या पृथ्वी प्रदक्षिणा सुरू झाल्या. यान स्थिर झाल्यानंतर अवकाश यात्रीनी हुश्श करीत आपला केशरी रंगाचा पोशाख उतरवून साध्या जीन्स, टीशर्टमध्ये आले. त्यांना नेमून दिलेल्या ऐंशीच्यावर प्रयोगाना सुरूवात झाली व ते पारही पडले.

आपल्यावर सोपविलेले काम पार पाडून कोलंबीयाने परतीची तयारी सुरू केली. शनिवार दिनांक 1 फेब्रुवारी 2003. स्थानिक वेळ 9 वाजून 16 मिनीटे निश्चीत केली. नियंत्रण कक्षाशी संपर्क साधला आणि सेकंदाचा हिशेब पाळत कल्पनाने पृथ्वीवर परतण्यासाठी संगणकीय प्रक्रिया सुरू केली. पण नियतीला कल्पनाचे हे यश पाहवले नाही. नियोजीत वेळेआधिच 16 मिनीटे कोलंबीयाचा आणि कक्षाचा संपर्क तुटला. जमीनीपासून 60 कि.मी. उंचीवरच यानाचा स्फोट झाला. जणू विद्युलता क्षणभर चमकून आकाशात लुप्त होते त्या प्रमाणेच कल्पनेचे जीवन अवकाशाच्या काळ्या गडद पोकळीत अंतर्धान पावले. साऱ्या भारतीयांना दुःख सागरात लोटून ही विद्युलता लुप्त झाली. या कल्पनेला, अवकाश कन्येला लाख लाख प्रणाम!

शब्दार्थ

कर्तृत्व - कार्य

ख्याती - प्रसिद्धी

देदीप्यमान - असामान्य, डोळे दिपवणारे कार्य

लक्षणिय - लक्षात राहण्यासारखे

विद्युलता - वीज

लुप्त - गुप्त होणे, नाहीसे होणे

© KTBS Not to be republished

वाच व समजून घे.

नासा -   इस्त्रो -

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची उत्तरे 1-2 वाक्यात लिही.

1. कल्पना चावलाचा जन्म केव्हा झाला?
2. तिच्या आईवडिलाचे नाव काय?
3. लहाणपणी कल्पनाला कोणता छंद होता?
4. इंजिनिअरिंग कॉलेजात तिने कोणता विषय निवडला?
5. कल्पना चावलाचा विवाह कोणाशी झाला?
6. अवकाश यात्रेत ती कोणत्या पदावर होती?

आ. खालील प्रश्नांची उत्तरे 3-4 वाक्यात लिही.

1. कल्पना चावलाच्या कुटूंबाविषयी थोडक्यात लिही.
2. भारतीयाना कल्पना चावलाचा सार्थ अभिमान का आहे?
3. कल्पना चावलाचा स्वभाव कसा होता?
4. कल्पनाची अंतराळवीर म्हणून कोणत्या कारणामुळे निवड झाली?
5. अवकाश कन्या कल्पना चावलाचा शेवट कसा झाला?

इ. रिकाम्या जागा भर.

1. कल्पना चावलाचा जन्म __________ येथे झाला.
2. कल्पनाच्या दोन बहिणींची नावे __________ व __________ अशी होती.
3. विमान उडविण्याचे स्वप्न पूर्ण करण्यासाठी तिने __________ हा विषय निवडला.
4. कोलंबिया हे यान __________ या दिवशी अवकाशात झेपावले.
5. कल्पना आणि तिच्या सहकाऱ्यानी __________ यानातून अवकाश यात्रा केली होती.

©KTBS Not to be republished

ई. **खाली दिलेल्या वाक्प्रचारांचा अर्थ समजून घे व वाक्यात उपयोग कर.**

अंतर्धान पावणे - नाहीसे होणे

टप्पा गाठणे. -

साकार होणे. -

निर्धार करणे. -

रुजू होणे. -

✻ **हे असेच लिही :**

अद्‌भूत, अंमलबजावणी, उद्‌ध्वस्त, देदीप्यमान, पुनःप्रक्षेपण.

✻ **खालील शब्दकोडे पाठातील शब्दांच्या आधाराने पूर्ण करा.**

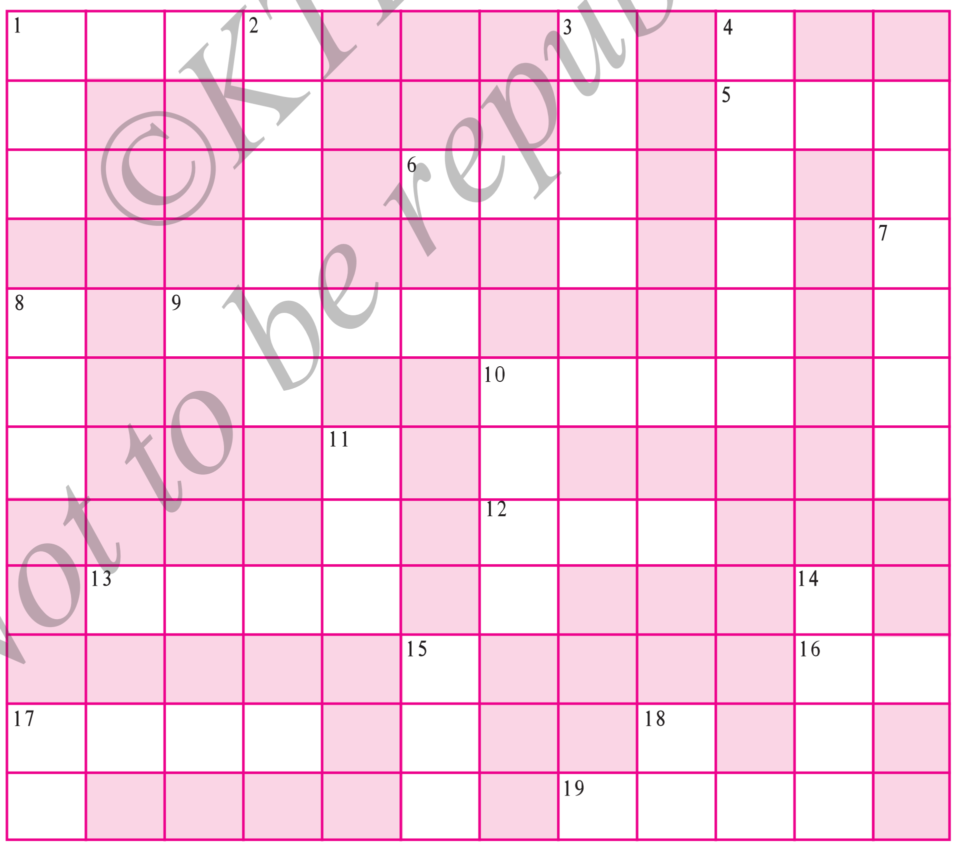

©KTBS
Not to be republished

आडवे शब्द	उभे शब्द
1. कॉम्पुटरचे मराठी नाव	1. नेहमी एकमेकाशी ठेवणे.
5. अग्निबाणाचे इंग्लीश नाव	2. भारतीय अवकाश कन्या.
6. पेहराव, ड्रेस	3. खट्याळ
9. एक होती - ....कन्या	4. कल्पना चावलाने उच्च शिक्षणासाठी निवडलेला विषय
10. आकाशात भरारी घेणे.	7. कल्पना चावलाचे दुर्घटनाग्रस्त यान
12. सूर्य, चंद्र, पृथ्वी, एका सरळ रेषेत आल्यावर घडते.	8. भारताचा तिसरा कृत्रिम उपग्रह
13. भारताने अवकाशात पाठविलेला पहिला उपग्रह	11. भारताचा बहुद्देशीय उपग्रह
16. हरविलेले मिळविण्यासाठी केलेली कृती	14. शास्त्रज्ञ हे करतात त्याला म्हणतात
17. T.V. हे या प्रकाराचे उपकरण आहे.	15. सूर्याला समानार्थी शब्द व भारताचा उपग्रह
19. Technology या शब्दाला मराठी शब्द	17. पाहणे, नजर
	18. मशीन

क्रियापद आणि काळ यांचा संबंध-

1. आम्ही परमेश्वराची रोज प्रार्थना **करतो.**

2. आमच्या शाळेने पहिले बक्षिस **जिंकले.**

वरील दोन्ही वाक्ये पहा - त्यातील ठळक अक्षरातील शब्द पहा.

करतो आणि **जिंकले.** या दोन शब्दातील मूळ शब्द कोणते असतील बरे.

कर या शब्दावरून करतो हा शब्द तयार झाला आहे.

कर या शब्दावरून आणखी कोण कोणते शब्द तयार करता येतील ते आता पाहू-

कर केले, करतात, करणार

© KTBS Not to be republished

1. आता ‘जिंकले’ या शब्दातील मूळ शब्द कोणता ते शोध पाहू.

2. ‘जिंकले’ या शब्दातील मूळ शब्द शोधल्या नंतर त्या शब्दापासून कोणकोणते शब्द तयार झाले? ते शब्द येथे लिही.

इयत्ता पाचवी मध्ये तुम्ही वर्तमान काळ, भूतकाळ आणि भविष्यकाळ या बद्दल शिकला आहात. आता क्रियापदाचा आणि काळाचा संबंध कसा आहे ते पाहू.

क्रियापद- जा-वर्तमानकाळ -मी जातो, जा हा मूळ शब्द, जा शब्दावरून जातो हे बदलेले रूप .

क्रियापद-जा-भविष्यकाळ-मी जाईन, जा हा मूळ शब्द. जाईन हे बदललेले रूप.

क्रियापद-जा-भूतकाळ-मी गेलो, जा हा मूळ शब्द. जा या शब्दावरून बदललेला शब्द-गेलो

अशाप्रकारे काळा प्रमाणे क्रियापदातील शब्दांची रूपे कशी बदलतात ते आपण पाहिले. आता दिलेल्या क्रियापदावरून कोणकोणते शब्द तयार होतात. ते पुढील तक्त्यात लिही.

क्रियापद	वर्तमान काळ	भूतकाळ	भविष्यकाळ
ये			
वाच			
लिही			
गा			
पी			
धाव			
कर			
नाच			

©KTBS Not to be republished

18. माझ्या लहानपणीची बाग

बाळपणी मज फुलझाडांचा नाद असे फार,
केली होती मागीलदारी बाग मजेदार. ।।श्रृ ।।

गुलाब, जाई, जुई, शेवंती, नाजूक निशिगंध,
मदनबाण, मोतीया, चमेली, लावियला कुंद,
नित्य सकाळी प्रेमभरे मी जलसिंचन करूनी
वाढविलीं जी झाडे, गेली कुसुमाही भरूनी ।।1।।

फुललेली ती पुष्पवाटिका पाहुनि नयनाही,
हर्ष जाहला जो हृदयाला उपमा त्या नाहीं
कोकिळ, मैना, रावे, यावे पतंग वा भृंग,
ऐकुनि त्यांची मंजुळ गाणीं व्हावें म्या दंग ।।2।।

"नीट काळजी या बागेची माझ्या घे ताई"
ऐशी विनंती निज भगिनीला करूनी मी जाई.
वर्ष लोटलें, आलो फिरूनी अपुल्या सदनाला,
मागे जाऊन बाग पाहता खेद मना झाला. ।।3।।

"ती जाईची कोमल लतिका पाहुनि सुकलेली,
अश्रुजळाची वृष्टी तियेवर मोहभरें केली,
प्रिय विषयाला नको विसंबू प्राण जरी गेला!"
बाळपणींच्या बागेनें हा बोध मला केला ।।4।।

कवी-माधवानुज

©KTBS Not to be republished

नवीन शब्दार्थ.

मज	- मला	भृंग	- भुंगा, भ्रमर
नाद	- छंद	खेद	- दु:ख, शोक
कुंद	- एक पुष्पवेल	लतिका	- वेली
वाटिका	- बाग	जळ	- पाणी
नयन	- डोळा	वृष्टी	- जलधारा, पाऊस
हर्ष	- आनंद	मोह	- आकर्षण
म्या	- मी	बोध	- ज्ञान
रावे	- पोपट	जलसिंचन	- पाणी शिंपडणे

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एक दोन वाक्यात उत्तरे लिही.

1. बाग कोठे तयार केली होती?
2. कविला बालपणी कोणता छंद होता?
3. बागेत कोणकोणती झाडे लावली होती?
4. बागेतील फुले पाहून कविला काय वाटते ?
5. बागेत कसे दंग व्हावे असे कवी म्हणतो?
6. बागेची जबाबदारी कोणावर सोपविली होती?
7. फिरून पुन्हा आल्यावर कविला दु:ख का झाले?
8. बागेने कोणता बोध केला?

आ. खालील कवितेच्या ओळी पूर्ण कर.

1. गुलाब जाई ____________________

____

____

____________________ कुसुमांही भरूनी

©KTBS Not to be republished

2. ती जाईची कोमल ___________________

____

____

__________________ हा बोध मला केला.

इ. समानार्थी शब्द लिही.

नाद - भृंग -

कुसुम - सदन -

नयन - खेद -

हर्ष - लतिका-

ई. खालील कवितेच्या ओळींचा अर्थ लिही.

फुललेली ती पुष्पवाटिका पाहुनि नयनांहीं,
हर्ष जाहला जो हृदयाला उपमा त्या नाहीं
कोकिळ, मैना, रावे, यावे पतंग वा भृंग,
ऐकुनि त्यांची मंजुळ गाणी व्हावे म्या दंग.

उ. ही कविता पाठ कर.

ऊ. तुमच्या सभोवतालच्या परिसरात आढळणाऱ्या फुलांची नांवे समजून घे व त्यांची यादी कर त्यांचा रंग लिही.

फूलाचे नांव	रंग
_________________	_________________
_________________	_________________
_________________	_________________

©KTBS Not to be republished

ए. खाली दिलेले शब्द त्या खाली दिलेल्या समानार्थी शब्दांनी सुद्धा ओळखतात. योग्य अशा अक्षरांनी रिकाम्या जागा भर.

1. फूल
   कु ___ म
   ___ म न
   पु ___

2. डोळा
   न ___ न
   ___ क्षू
   ___ क्ष

3. आनंद — तो ___ ___
   सं ___ ष — प्र मो ___
   ___ द — ___ र्ष

4. घर — धा ___
   स ___ न — ___ ल य
   ___ व न

ऐ. खाली दिलेल्या शब्दसागरात वीस फुलांची नांवे दडलेली आहेत. ती ओळखून त्यांची यादी तयार कर.

अ	बो	ली	म	जु	प्रा	ज	क्ता
चा	फा	ली	जा	ई	चं	म्पा	के
गु	सू	र्य	फू	ल	मे	पे	व
ला	ल	स	दा	फू	ली	झें	डा
ब	कु	ळी	हा	मा	रा	डू	व
जा	मु	क	म	ळ	शे	शे	क
स्वं	दी	ठो	मो	ग	रा	वं	न्हे
दी	नी	शि	गं	धा	णी	ती	र

उदा : अबोली ______ ______ ______ ______

______ ______ ______ ______ ______

______ ______ ______ ______ ______

©KTBS Not to be republished

ओ. खाली फुलांच्या नावांची पहिली अक्षरे दिली आहेत. त्यावरुन फुलांचे शब्द तोरण कर.

पा	नि	जा	जा	जु	क	रा	गु

उपक्रमः

✻ रोज सकाळी वृक्षदेवतेची पूजा कर व पाणी घालताना खाली दिलेला श्लोक म्हण.

आयुर्बलं यशोवयः प्रजापशून् वसूनिच।
ब्रम्हप्रज्ञांच मेधांच, तन्नो देहि वनस्पते।।

✻ तुझ्या घराच्या अंगणात/परसात लावलेल्या झाडांची काळजी कोण घेते. ती जबाबदारी तुझ्यावर सोपविली तर तू काय करशील?

✻ **हे असेच लिही.**

पश्चात्ताप, अधीन, नवीन, सीताफळ, मध्यांतर

✻ वाच व अर्थ समजून घे.

1. झाडे लावा झाडे जगवा.
2. दारोदारी एक झाड गावोगावी एक वन, देशाचे करू नंदनवन.
3. वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे वनचरे.
4. वृक्षारोपणाने करू निसर्गाचे जतन,
वृक्ष संवर्धनाने होईल आरोग्य जतन.

©KTBS
Not to be republished

19. चुकलेले पांखरू

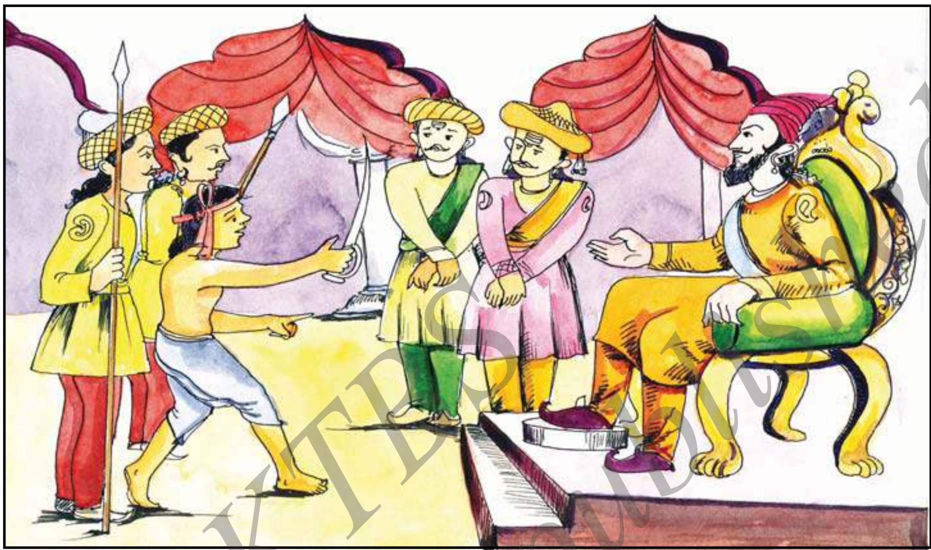

जिवा : आये, का ग रडतीस अशी ?

आई : काय सांगू बाळा! (डोळ्यातून आसवे पडत आहेत.)

जिवा : (डोळे पाण्याने भरलेले, केविलवाण्या स्वरात) ''आये, माजा बाबा कुठं गेला ग ? कंदी यायचा तो परत ?

आई : (दु:खी अंतकरणाने) जिवा, तुझे बाबा न्हाई यायचे बर आता! त्ये देवाच्यापाशी गेले-स्वर्गात गेले. तिथून कुणीबी परत येत न्हाई.

जिवा : पर तुला, मला इथ येकलं ठिवून ते गेले कसे ? न्हाई, तू फसवतीस मला. लबाड बोलतीस, माजा बाबा असं न्हाई करायचा. तो तर लढाई कराय जातो म्हणून सांगून गेला.

आई : व्हय ते लढायलाच गेले होते. पर तिथं हे विस्कुट झालं, त्या शिवाजीच्या तलवारीनं जीव घेतला त्यांचा !

जिवा : कोण ग हा शिवाजी ? (कुतुहलाने विचारतो)

©KTBS Not to be republished

आई : हाय, विजापूर सरकारच्या एका जहागिरदाराचा पोर. सम्दी नावाजत्यात त्येला. त्यो म्हणं आपल्या लोकांचं राज्य आणणार हाये. पर मेल्यानं माझ कपाळ पांढर केलं. तुझ्या बाबांना मारलं.''

जिवा : कुठं असतो त्यो ?

आई : तो काय एका जागी ऱ्हातोय ? वाघासारखा त्यो आज इथं तर उद्या तिथं, सध्या आला हाये म्हणं तो गडावर - तो गड दिसतो तिथं! पर तुला कशाला पायजे तो.

जिवा : जीव घेणार मी त्येचा. माज्या बाबाला मारलं ? आये, बाबानं गेल्या दसऱ्याला मला छोटी तलवार दिलीय, बसं, तिनचं चिरतो त्याची मुंडी !

आई : यडा कां काय तू ? काय तरी करायला जाशील अन् भलतंच गळ्यात यिवून पडल बरं! झोप बरं आता, मोठ्ठी रात झाली आता.

(जिवाला घेऊन आई-झोपेचीवाट बघत अंथरूणावर पडते. दोन रात्री जागल्यामुळे थोडयाच वेळेत आईला झोप लागते. पण तिच्या कुशितल्या जिवाचा जीव मात्र तळमळत होता. शिवाजीला कसं मारावं. याच विचाराचं थैमान मनात चाललं होतं, शिवाजीला गाठावं, कसा सापडेल, कसं मारावं, पण तो कुठं असणार ? आई म्हणती गडावर असणार! चला तिथंच जाऊ या. झोपलेल्या आईच्या कुशीतून, जिवा अलगद उठतो आणि सावकाश पावले टाकीत बाहेर पडतो. चिमुकली तलवार लटकावून, अंधारातून गडाकडे निघतो. शिवाजीला मारायला काळया कुट्ट अंधारातून रात्रभर चालून तो गड गाठतो)

(पहिल्या चौकीपाशी असलेले पहारेकरी त्याला आडवतात.)

पहारेकरी : कोण र तूं कुठ निघालास ?

जिवा : (अगदी रूबाबात) मी बाबाजी पाटलाचा पोरगा! शिवाजीला मारायला निघालोय!

पहारेकरी : (खदाखदा हसतात, खोटा आवाज काढून)- गडावर जायला महाराजांची परवानगी नाय.

©KTBS Not to be republished

जिवा : (धीटपणे) मगा हंसता अन् आता का घाबरता! महाराजांची परवानगी नाय का? निस्ता मी आल्या आल्या घाबरला का महाराज तुमचा? पण मला महाराज नकोय, मला शिवाजी हवाय.

(पहारेकरी लुटुपुटूची झटापट करतात, निसटून जायला वाव देतात. मोठ्या पराक्रमाने चौकी ओलांडली अशा रूबाबात जिवा पुढं जाऊन पहारेकऱ्यांना खिजवतो. पहारेकरी पाठलाग करण्याचा आव आणतात तसा जिवा धूम ठोकतो. अशाच प्रकारे चौकीमागून चौकी असा पराक्रम करत जिवा पुढे जातो. दारावरच्या भालदारांनी भाले आडवे घातले.)

पहारेकरी1 : (करडया आवाजात) कोण रं तूं ? कुंठ निघालास?

जिवा : बाबा पाटलाचा पोरगा हाय मी! जिवा माझ नाव! तुमच्या शिवाजीपाशी माजं काम हाय.

पहारेकरी2 : महाराजांशी म्हण.

जिवा : आपल्याला महाराज बिराज न्हाई कळत. आईन मला शिवाजी हेच नाव सांगितलं. तुम्ही खोट बोलता. मला फसवता, पर मी फसायचा न्हाई. कुठय तो शिवाजी !

पहारेकरी : (खूप जोरात हसतात व भाला रोखून) महाराजांना मारायला येणाऱ्याला काय मिळतं ठाव हाये तुला?

जिवा : तुमी का आडवे येता उगी ! मला शिवाजीला मारायचय, तुमचं आमचं काय भांडण नाय, अन् त्यो शिवाजी इक्ता घाबरतो वो कशापायी? मी येणार-कळलं का काय त्याला?

(भालदार मोठमोठ्याने हसतात. ती संधी साधून जिवा पट्कन आत प्रवेश करतो व धूम ठोकतो, गडावर हिंडत धूंडत जिवा महाराज होते तिथ येऊन पोहचतो. महाराज आत मोठ्या मंडळीशी बोलत बसलेले आहेत. गहन प्रश्नावर चर्चा चालली आहे. दारावरचे पहारेकरी जिवाला आडवतात. **दारावरची गडबड महाराजाना आत समजते.)**

©KTBS Not to be republished

महाराज : (आतून आवाज येतो) कोण आहे रे पहाऱ्यावर? काय गडबड आहे.

पहारेकरी : येक पोरगा आलाय, महाराजांना भेटायच म्हणतूय!

महाराज : (आतून आवाज येतो) सोड बरं त्याला आत.

(महाराज व सर्व मंडळी कुतुहलानं बघत बसली आहेत. जिवा तलवार उपसून आत प्रवेश करतो. दोनचार माणसं बघून बुचकळ्यात पडतो. आईने शिवाजी नाव सांगितलय पण चेहरा मोहरा सांगितलेला नसतो. त्यामुळे जिवा सरळ प्रश्न करतो.)

जिवा : तुमच्यातला शिवाजी कोण हाय?

महाराज : का रे बाबा, कशाला पाहिजे शिवाजी तुला?

जिवा : ते काय करायचय तुम्हाला? मला त्याचा जीव घ्यायचाय? कुट हाय शिवाजी ? असेल खरा तर येईल पुढं.

महाराज : कारे बाबा? शिवाजीच्या जीवावर का उठलास?

जिवा : का म्हणजे? त्यानं माझ्या बाबाला मारलं म्हणून मी त्याला ठार मारणार हाये. मला येळ नाही. कोण असल त्यानं म्होर यावं. उघड उघड लढून आपून त्यांच मुंडक मारनार!

(जिवा पवित्र्यात उभा राहतो. सर्वजण कौतुकानं बघत आहेत. महाराज तलवार उपसून पुढे सरसावतात तसा तो त्याच्यावर त्वेषानं धावून जातो. महाराज हसत हसत त्याच्या तलवारीचे वार लिलया झेलत आहेत. जिवा चिडून प्रहार करीत आहे. महाराजानी एक गंमत केली. एकदा त्याची तलवार उडविली.)

जिवा : (वेडावून) आता का घाबरलास? माझी तलवार का उडवली! आमची तलवार उडवली म्हंजी घाबरलास तू.

महाराज : (हसून) तलवार परत देतात. ही घे तलवार!

जिवा अटीतटीन झुंजू लागतो. अखेर तो थकतो. शिवाजी हरत नाही हे पाहून शेवटी पराभव मान्य करतो.

©KTBS Not to be republished

महाराज : (शिवाजी चेष्टा करतात) गिरफदार करा याला!
(दोघे शिपाई येतात व जिवाला जेरबंद करतात)

शिवाजीला मारण्याचा बेत करणाऱ्याला काय शिक्षा मिळते माहित आहे का?

जिवा : मी काय शिक्षेला डरतो की काय?

महाराज : असं? याला तोफेच्या तोंडी द्या?

जिवा : तोफेच्या तोंडी म्हंजी काय?

महाराज : म्हणजे तुला तोफेच्या तोंडापाशी उभं करून, तोफेला बत्ती द्यायची म्हणजे तोफेच्या गोळ्याबरोबर तूही आकाशात उंच उडशील आणि ....

जिवा : वा! छान आहे शिक्षा, उडवा मला आकाशात.

महाराज : पण तुझ्या चिंध्या चिंध्या होतील, ठाऊक आहे का? नको याचा कडेलोटच करा!

जिवा : म्हंजे काय?

महाराज : म्हणजे एका कड्यावरून तुला खाली ढकलून द्यायचं!

जिवा : नको नको, तुम्ही मला आभाळातच उडवा. पण महाराज येक सांगू का?

महाराज : काय?

जिवा : मी हिकडं येणार हे आईला सांगून न्हाई आलो. तिवढ सांगून येतो. मग काय करायचं खुशाल करा.

महाराज : हं, आता तुला आई आठवली काय? आईच नांव सांगून पळून जायचा बेत आहे काय?

जिवा : आईच्यान पळायचा न्हाई. देवाशपथ, अस्सा वाऱ्यासारखा दौडत जाऊन आईला सांगून येतो. सबूद दिला, बाबा पाटलाचा ल्योक हाये मी. दिस बुडायच्या आत न्हाई परत आलो तर काय करायच ते खुशाल करा.

©KTBS
Not to be republished

महाराज : आणि परत आला नाहीस तर तुझं काय करणार?

जिवा : (कळवळून म्हणतो) कंस सांगावं तुम्हाला ? येतो म्हंजी येतो पाहिजे तर तुमचा माणूस द्या एख्रादा माझ्या संग. मग तर झालं?

(महाराज, त्याचं म्हणण मान्य करतात. एका घोडेस्वाराला त्याला पोचवायला सांगतात व जाणाऱ्या इसमाच्या कानात काहीतरी सांगतात घोडेस्वार जिवाला घरी पोचवितो. आई दारापाशीच चिंतेत बसलेली आहे. तेवढयात जिवा प्रवेश करतो.)

जिवा : आई! ये आई!

आई : बाळा कुठं रे गेला होतास (डोळ्यातून आनंदाश्रू येतात)

जिवा : आई, सगळं सांगतो, आपल्या बाबाला मारणाऱ्या शिवाजी पत्तर पोचलो. त्येच्याबरोबर लढलो सुदिक. पन तेनं मला जित्त पकडलं हाय. शिवाजीनं मला तोफेच्या तोंडी देण्याचा हुकुम दिला हाय. आये, तुजा निरोप घ्याया आलो. मला तोफेच्या तोंडी द्यायच हाय, सूर्यास्ताच्या आत गडावर परत यायचा सबूद देऊन आलोय. म्हणून अखेरचा भेटाया आलोच. त्यो घोडेस्वार माजी वाट बघत असल भाईर! मला निरोप दे आये, येतो.

(ती माऊली मुसमुसून रडू लागते. समजूत काढण्याचा प्रयत्न करते.)

आई : तू माघारी जाऊच नगस. तुला मी लपविते. न्हाई तर आपून कुठं दुसरीकडं जाऊ या, येड्या. तू गेला तर मला कोण? कुणासाठी जगायच! त्ये तसे गेले-तू असा. जिवा, नग जाऊस ऐक माज!

जिवा : बाबा पाटलाचा पोर हाये मी! सबूद मोडायला माजी आय सांगते? न्हाई आये, मी जाणार. (आईच्या पायी डोकं ठेऊन जिवा तीरासारखा सुटतो. पण बाहेर घोडेस्वार बेपत्ता. शब्द पाळण्यासाठी जिवा गडाच्या दिशेने पळत सुटतो. वेळेवर पोचण्यासाठी धडपड, अखेर महाराजांपुढे उभा राहतो. धापा टाकतो. पाय लटपटत आहेत. उभे रहाणेसही त्राण नाही.)

©KTBS Not to be republished

जिवा : सबूद पाळला. सूर्य बुडायच्या आत आलो!
(कसाबसा बोलत जिवा धाडकन जमिनीवर कोसळतो, बेशूद्ध होतो. जेव्हा शुद्धीवर येतो तेव्हा तो आईच्या मांडीवर डोके ठेऊन झोपलेला. आई त्याचे डोके चेपत आहे. डोळे उघडतो तेव्हा आई म्हणते.)

आई : "बाळ जिवा बर वाटतं का रे आता?

जिवा : आये, मला तोफेच्या तोंडावरून उडविलं, त्यो मी हत येऊन पडलो का ग?
(आई, शिपाई, शिवाजी महाराज सारेच हसतात.)

(महाराजकडे दृष्टी वळवत) तू हत कसा? येका बारीला माझ्या हातून सुटलास, म्होरल्या वेळीबघ.

महाराजः (हसत हसत) मग पुढल्या वेळी असाच सापडलास तर कडेलोट.

जिवा : खुशाल। मी काय डरतो का काय? कसं आये ?
(हात जोडून विनवणी करते.) पोरगं आडाणी हाय, क्षमा असावी महाराज. जिवाच्या बाबांना तुम्ही मारल्याचं याला सांगितलं म्हणून हा सारा प्रकार घडला.

महाराज : (नम्रपणे) "आई, क्षमा तर मी मागायला हवी."
आपलं सौभाग्य माझ्या कडून हिरावलं गेलं. नाईलाजान मला हे कठोर कर्तव्य **करावं लागलं.**

आई : भाकरीशी इमान राखण्यासाठी माझ्या धन्यानी आपल्याला विरोध केला.

महाराज : स्वराज्याची सेना गावातून जाऊ देणार नाही असे पाटीलबुवा हट्टास पेटले. हेका सोडीनात, यामुळे मला कठोर व्हाव लागलं.

आई : महाराज झालेला अपराध पोटात घाला. अन् आज पासून जिवा आपला आहे. स्वराज्यासाठी मी जिवाला तुमच्या स्वाधीन करते.

महाराज : (गहिवरून) वेड्या जिवा, तुझ्यासारख्या नेक मराठ्याचा जीव घेण्यासाठी शिवबाची धडपड नाही. अशी लाख मोलाची माणसं बळी देऊन, पापाची रास उभारायची नाही मला! देवा-धर्मांच स्वराज्य आम्हाला निर्माण करायच आहे. त्यासाठी तुझ्या सारखी नवरत्न मला जोडायची आहेत, तोडायची नाहीत. अशा वीर, धाडसी, निडर जिवाची स्वराज्याला आवश्यकता आहे. येतो आम्ही.

(जिवाच्या आईच्या पायावर डोके ठेऊन महाराज निघून जातात. हर हर महादेवच्या गर्जना, ... पडदा पडतो.)

नवीन शब्दार्थ :

अंत: करण	- मन	त्येचा	- त्याचा
त्राण	- दम	इसम	- माणूस, व्यक्ती
दौडत	- धावत	सबूद	- शब्द
भाईर	- बाहेर	तीर	- बाण

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची उत्तरे एक-दोन वाक्यात लिही.

1. जिवाची आई का रडत होती?
2. जिवाच्या वडिलाना कोणी मारलं?
3. शिवाजीचे वडिल कोणाच्या दरबारात जहागीरदार होते?
4. जिवाला गडावर जाताना कोण आडवतात?
5. जिवाला कोणती शिक्षा होईल असे महाराज बोलतात?

©KTBS Not to be republished

आ. खालील प्रश्नांची उत्तरे तीन-चार वाक्यात लिही.

1. जिवा शिवाजी महाराजाना मारण्यासाठी गडावर कसा पोहचला ?
2. गडावर जाताना त्याला कोणत्या समस्याना तोंड द्यावे लागले ?
3. जिवाला शिवाजी महाराजांना कशासाठी भेटायचं होतं ?
4. भालदार मोठमोठयाने का हसू लागले ?
5. भालदाराना फसवून जिवा दरबारापर्यंत कसा पोहचला ?
6. जिवाला दरबारात कोणते दृष्य पहावयास मिळाले ?
7. शिक्षा देण्याचे सांगताच जिवा कोणती प्रतिक्रीया व्यक्त करतो ?
8. जिवाने महाराजाना काय वचन दिले ?

इ. खालील वाक्ये कोणी-कोणास म्हटली ते लिही.

1. ''आये, माजा बाबा कुठं गेला ग ? कंदी यायचा तो परत ?''
2. ''तो काय एका जागी ऱ्हातोय''?
3. ''अरे पण कशासाठी भेटायचं तुला ?
4. ''भाकरीशी इमान राखण्यासाठी माझ्या धन्यानी आपल्याला विरोध केला''.

ई. खाली काही बोली भाषेतील शब्द समाविष्ठ करावे. त्याचा अर्थ शिक्षकांच्या/पालकांच्या मदतीने प्रमाण भाषेत लिही.

उदा : आये - आई

कंदी -	नाय -	यडा -
कुनीबी -	म्हंजी -	म्होरं -
बिस्कुट -	सबूद -	सुदिक -
सम्दी -	बारीला -	इमान -

टीप : याचप्रमाणे या पाठात आलेले बोली भाषेतील इतर शब्द शोधून लिही व त्यांचा प्रमाण भाषेतील अर्थ लिही.

©KTBS Not to be republished

उ. खालील वाक् प्रचारांचा अर्थ समजून घे व लिही.

1. कपाळ पांढरं होणे. -
2. गळ्यात पडणे. -
3. धूम ठोकणे. -
4. जीवावर उठणे. -

ऊ. विरूद्धार्थी शब्द लिही.

स्वर्ग	×	प्रवेश	×
मारणे	×	शिक्षा	×
धीट	×	इमान	×
चटकन	×	विरोध	×

उपक्रम : हे नाटक शाळेच्या सांस्कृतीक कार्यक्रमात वर्गातील विद्यार्थ्यांच्याकडून सादर करा.

✻ हे असेच लिही.

धिक्कार, निर्भर्त्सना, खूश, एखादा

©KTBS Not to be republished

व्यंजन संधी :

पोटशब्द	एकत्र येणारी व्यंजने व संधी	जोडशब्द
विपद् + काल	द् + क् = त् + क् = त्क	विपत्काल
वाग् + पति	ग् + प् = क् + प् = क्प	वाक्पति
वाग् + ताडन	ग् + त् = क् + त् = क्त	वाक्ताडन
षड् + शास्त्र	ड् + श् = ट् + श् = ट्श	षट्शास्त्र
क्षुध् + पिपासा	ध् + प् = त् + प् = त्प	क्षुत्पिपासा

याबाबतचा नियम असा.

पहिल्या पाच वर्गापैकी अनुनासिका शिवाय कोणत्याही व्यंजनापुढे कठोर व्यंजन आले असता त्या पहिल्या व्यंजनाच्या जागी त्याच्याच वर्गातील पहिले कठोर व्यंजन येऊन संधी होतो. याला **'प्रथम-व्यंजन-संधी'** म्हणतात.

❋ पुढील शब्दांचे संधी पाहा.

पोटशब्द	एकत्र येणारी व्यंजने वर्ण व संधी	जोडशब्द
वाक् + विहार	क् + व् = ग् + व् = ग्व	वाग्विहार
षट् + रिपू	ट् + र् = ड् + र् = ड्र	षड्रिपू
सत् + आचार	त् + आ = द् + आ = दा	सदाचार
अच् + आदी	च् + आ = ज् + आ = जा	अजादी
अप् + ज	प् +ज् = ब् + ज् = ब्ज	अब्ज

या बाबतचा नियम असा.

पहिल्या पाच वर्गातील कठोर व्यंजनापुढे अनुनासिकाखेरीज स्वर किंवा मृदू व्यंजन आल्यास त्याच्या जागी त्याच वर्गातील तिसरे व्यंजन येऊन संधी होतो. याला **'तृतीय - व्यंजन संधी'** म्हणतात.

© KTBS Not to be republished

3. पुढील शब्दांचे संधी पाहा.

पोटशब्द	एकत्र येणारी व्यंजने व संधी	जोडशब्द
वाक् + निश्चय	क् + न् = ङ् + न्	वाङ् निश्चय
षट् + मास	ट् + म् = ण् + म्	षण्मास
जगत् + नाथ	त् + न् = न् + न्	जगन्नाथ
सत् + मती	त् + म् = न् + म्	सन्मती

याबाबतचा नियम असा.

पहिल्या पाच वर्गातील कोणत्याही व्यंजनापुढे अनुनासिक आल्यास पहिल्या व्यंजनाबद्दल त्याच्याच वर्गातील अनुनासिक व्यंजन येऊन संधी होतो. याला **'अनुनासिक संधी'** म्हणतात.

4. पुढील शब्दातील संधी पाहा.

पोटशब्द	एकत्र येणारी व्यंजने व संधी	जोडशब्द
सत् + चरित्र	त् + च् = च् + च्=च्च	सच्चरित्र
उत् + छेद	त् + छ् = च् + छ्=च्छ	उच्छेद
सत् + जन	त् + ज् = ज् + ज्=ज्ज	सज्जन
तत् + टीका	त् + ट् = ट् + ट्=ट्ट	तट्टीका
उत् + लंघन	त् + ल् = ल् + ल्=ल्ल	उल्लंघन
सत् + शिष्य	त् + श् = च् + छ्=च्छ	सच्छिष्य

या बाबतचा नियम असा : त् या व्यंजनापुढे -

1. च्, छ आल्यास त् बद्दल च् होतो.
2. ज्, झ् आल्यास त् बद्दल ज् होतो.
3. ट्, ठ् आल्यास त् बद्दल ट् होते.

©KTBS Not to be republished

4. ल् आल्यास त् बद्दल ल् होतो.

5. श् आल्यास त् बद्दल च् होतो. व पुढील श बद्दल छ होतो.

6. 'म' पुढे स्वर आल्यास तो स्वर - मागील 'म' मध्ये मिसळून जातो. व्यंजन आल्यास 'म' बद्दल मागील अक्षरावर अनुस्वार किंवा बिंदू येतो. जसे -

सम् + आचार = समाचार　　　　सम् + गती = संगती

7. छ् पूर्वी ऱ्हस्व स्वर आला तर त्या दोहोमध्ये च् हा वर्ण येतो जसे -

रत्न + छाया = रत्नच्छाया　　　　शब्द + छल = शब्दच्छल

अभ्यास

अ. पुढील शब्दाचे संधी करा व ते ज्या नियमानी होतात ते नियम सांग.

दिक् + विजय	दिक् + मूढ	जगत् + ईश्वर
सत् + मती	मत् + जनक	सत् + बुद्धी
आपद् + काल	उत् + लेख	षट् + मास

आ. पुढील शब्दातील संधी सोडवून पोटशब्द लिहा व त्याबाबतचा नियम सांग.

उद्धार	मृच्छकटिक	अब्धी
सच्चित	सच्छिल	भगवद्गीता
वाग्रस	उज्वल	दिगंबर
जगदीश्वर	सव्दासना	मन्मन

©KTBS Not to be republished

20. चोर रंगेहात पकडला गेला!

एकदा विजयनगरचा राजा कृष्णदेवराय यांचा दरबार भरला होता. नगरातील एका शेठजींनी आरडा - ओरडा करीत दरबारात प्रवेश केला, ''महाराज मी बरबाद झालो, माझी सर्व संपत्ती चोरीला गेली.'' राजा म्हणाला, ''माझ्या राज्यात चोरी!'' त्याने कोतवालाला आदेश दिला, ''चोरास लगेच पकडून आणा''.

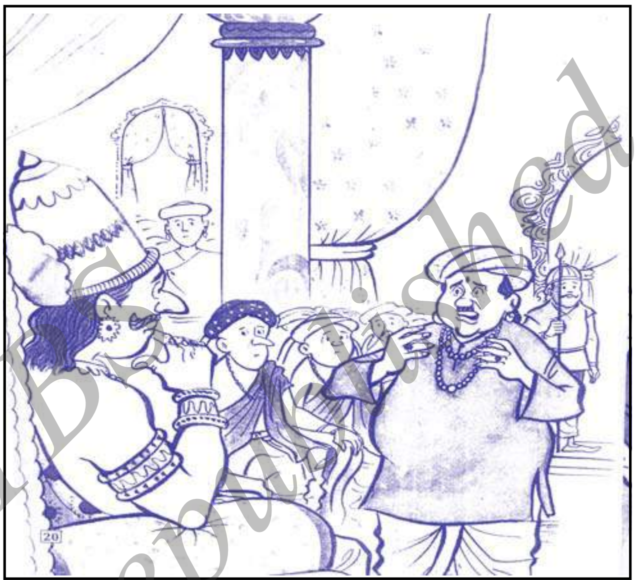

कोतवालाला चोरास पकडणे जमले नाही. चोर चलाख होता। चोऱ्या होतच राहील्या। राजपुरोहितानी चोराला पकडण्याचे काम तेनालिरामकडे सोपविण्याचे राजास सुचविले. तेनालीरामने शांतपणे राजास सांगितले ''मी चोराला लवकरात लवकर हजर करेन.''

©KTBS Not to be republished

तेनाली राम दरबारातून थेट जवाहिऱ्याकडे गेला. जवाहिऱ्यास हातास धरून त्याने एक योजना बनविली. जवाहिऱ्याने नगरात दवंडी पिटवून हिरे, माणकांचे प्रदर्शन भरणार असल्याची घोषणा केली. प्रदर्शन पाहण्यास चोरही आला होता. चोराने चोरी कशी करायची याची योजना तयार केली.

पहारेकऱ्याला सूचना देऊन जवाहीर घरी गेला. मध्यरात्री चोर घराच्या मागील बाजूस आला. आणि छतावर चढून घरात उतरला. चोराने तिजोरीचे बारकाईने निरिक्षण करून तिजोरी उघडली. जडजवाहीर पिशवीत भरून तो छतावरून उतरू लागला.

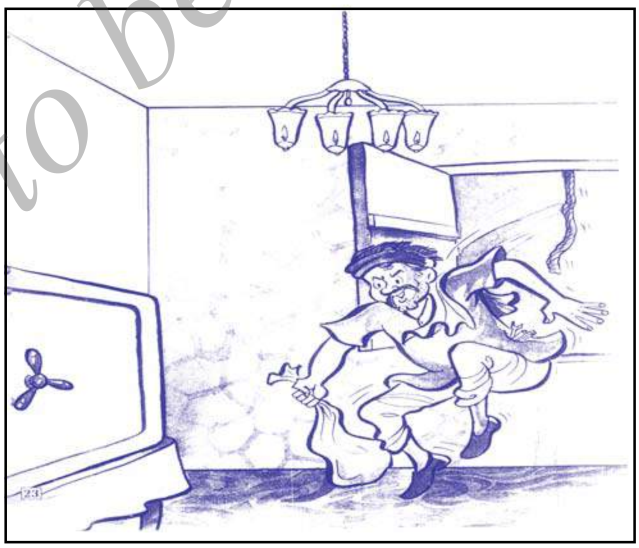

©KTBS Not to be republished

साध्या वेशातील शिपायांची त्याच्यावर नजर पडली. तो ओरडू लागला. इतर लोकही मशाली घेऊन जमू लागले. पण गडबडीचा फायदा घेऊन चोर जवाहीराची पिशवी टाकून पळून गेला.

लोक चोराला शोधू लागले. चोरही गर्दीत सामील झाला. इतक्यात शिपाई ओरडला, ''कोणीही जागेवरून हलू नका, चोर गर्दीतच आहे.'' चोराला हसू आले. कारण त्याच्याजवळ चोरीचा माल नव्हताच! इतक्यात एका शिपायाची नजर चोरीच्या पिशवीवर पडली.

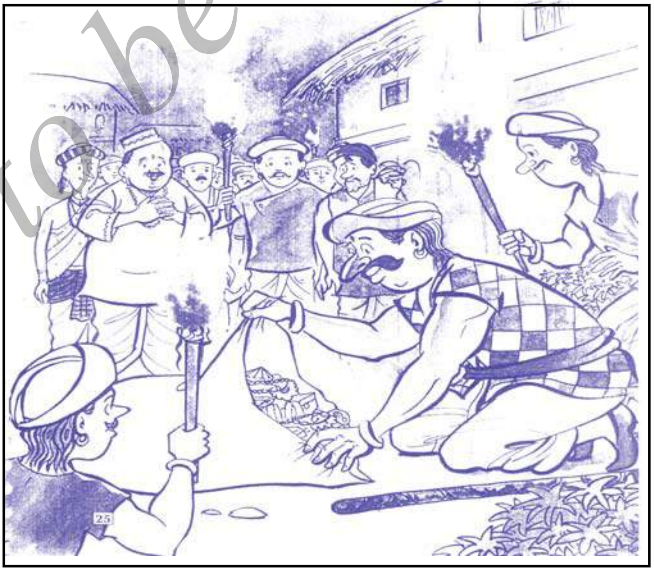

© KTBS Not to be republished

शिपायाने पिशवी उघडून पाहिली त्यात जडजवाहिर होते. जवाहिऱ्याला आनंद झाला. पण चोराला कसे पकडायचे असा प्रश्न शिपायापुढे उभा राहिला. ते पाहून गर्दीतून तेनालीराम पुढे आला. व तो म्हणाला, ''ज्याचे हात व कपडे लाल रंगाने माखले असतील त्याला तुम्ही पकडा. तोच चोर आहे.'' चोराला रंगेहात पकडण्यात आले.

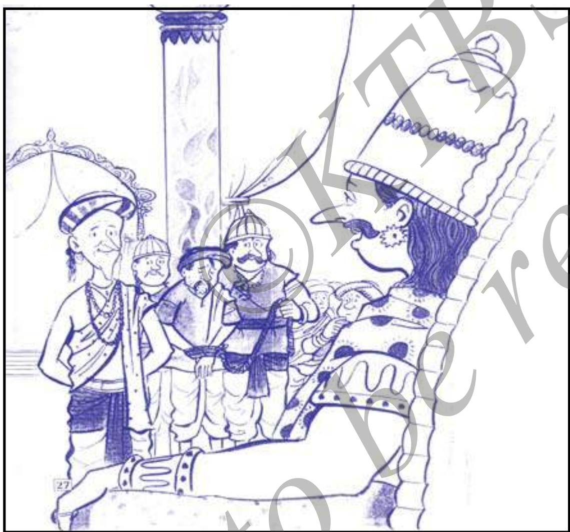

दुसरे दिवशी चोराला दरबारात हजर करण्यात आले. राजाने तेनालीरामला विचारले, ''तू काय युक्ती केलीस बरे!'' तेनालीरामने राजाला सांगितले की, ''मी प्रदर्शनानंतर तिजोरीमध्ये भरपूर रंग शिंपडून ठेवला होता. त्यामुळे चोराचे हात लाल रंगाने रंगले व तो सापडला.'' याच घटनेनंतर - 'रंगेहात पकडले जाणे' हा वाक्प्रचार प्रचलित झाला.

- योगेश जोगी

✻ **उपक्रम** - 1. अशा प्रकारच्या चित्रकथा मिळवून वाच.
2. सदर चित्रकथा संवादरूपाने सांस्कृतिक कार्यक्रमात सादर करा.

✻ **हे असेच लिही -**

हुजूर, हूकूम, गंमत, विसकळीत.

©KTBS Not to be republished

21. आणि काय आश्चर्य!

समजा, एका काळोख्या रात्री घनदाट जंगलातून तुम्ही एकटेच चाललाय. आणि एकदम वाघ समोर येऊन उभा ठाकला तर तुम्ही काय कराल? तुमची घाबरगुंडी उडेल. अहो घाबरगुंडी कसली अगदी बोबडीच वळेल बरं! आणि वाघाला ऐतीच शिकार मिळेल ती वेगळीच!

कोकणातल्या म्हणजे भारतातील कॅलिफोर्नियातील नानूवर असाच एक प्रसंग बेतला. त्याच्या घराच्या आसपास घनदाट जंगल होतं. अधुनमधुन एखादी वाडी. तेवढीच काय ती माणसांची जाग. पावसात तर काय? सगळीकडे पाणीच पाणी. नानू तर म्हणायचा, ''तिकडे आसामात चहाचे मळे आणि कोकणात चहाचे तळे!''.

नानूला भटकायची भारी आवड होती. केव्हाही कुठेही जायला ह्याची नेहमीच तयारी. त्याची आई तर म्हणायची, ''आमच्या नान्याच्या पायावर नक्षत्र पडलेलं आहे.'' नानू फक्त दिवसाच फिरायचा असं नाही तर तो रात्री अपरात्रीही फिरायचा. त्याच्या शब्दकोशात भीती हा शब्दच नव्हता मुळी. भटकताना मात्र त्याला हातात काठी-बॅटरी आणि पायात करकरीत वहाणा लागायच्या. त्याच्या तालावर हा सगळीकडे मजेत फिरायचा.

एकदा काय झालं. गावाशेजारच्या वाडीत शंकराच्या देवळात शिवरात्रीचा उत्सव होता. रात्री 12 वाजता शंकराची अर्चना होती. गावकरी संध्याकाळीच देवळात जमले होते. देवळाकडे जाणारा रस्ता जंगलातून जात असल्याने सर्वांनी काळजी घेतली होती. नानू घरीच होता. त्याने गाईच्या धारा काढल्या, गुंराना चारा घातला, नानूने देवासमोर दिवा लावला, घराला कुलूप घातले. सगळे होईपर्यंत बरीच रात्र झाली. डोळयात बोट घातले तरी दिसू नये इतका दाट अंधार पडला होता. नानूने देवळाची वाट धरली.

©KTBS Not to be republished

रातकिड्यांची किर्र ऽऽ किर्र ऽऽ, साथीला बेडकांचे तंबोरे, सरडे, साप यांची सरसर, झुडुपात होणारी खसफस, टिटवीची टिवटिव. या सर्व आवाजात आपल्या वहाणेच्या कर्र ऽऽ कर्र ऽऽ येणाऱ्या आवाजाबरोबर नानू रमत गमत चालला होता. घूबडाच्या धूत्काराला नानू तसाच आवाज काढून प्रत्युत्तर देत होता. कांडेचोर या प्राण्याचा किंचाळी मारल्याचा आवाज तर अगदी माणसासारखाच वाटतो. मोठे भितीदायक वातावरण होते. पण ह्या सगळयाला घाबरेल तर तो नानू कसला ? तो पुढे पुढे जातच होता.

थोडी वाट संपली. बॅटरीचा प्रकाश पायवाट उजळून टाकीत होता. एवढयात इतके दिवस वर्णन ऐकलेला भला मोठा वाघोबा नानू समोर अचानक उभा राहीला.

अंगावर पिवळे पट्टे, चमकणारे भयंकर डोळे, धारदार सुळे, कडक मिशा, प्रकाशाच्या झोतात अख्खा वाघ नानूला दिसत होता. डोळ्यावरच प्रकाश पडल्याने वाघाला मात्र नानू दिसत नव्हता. तरी त्याला नानूचा वास लागला होता. दोघेही एकमेकासमोर उभे ठाकलेले होते. नानूने न डगमगता विचार करण्यास सुरुवात केली. वाघ स्थिर नजरेने त्याच्याकडे पहात होता. त्याच्या डोळयाची पापणीही लवत नव्हती. नानूला वाटले हाच आपल्याला घाबरलाय की काय ? त्याच्या डोक्यात लख्ख प्रकाश

Not to be republished

पडला. त्याला मामाचे शब्द आठवले, ''रानातल्या जनावरांचे डोळे बॅटरीच्या प्रकाशाने दिपून जातात व त्यांना पुढचे काहीच दिसत नाही.'' तरीच बंगालमधील सुंदर बनातील लोक डोक्याच्या मागील बाजूस तोंडाचा मुखवटा घालून जातात वाटते. नानूचे विचार चक्र जोराने फिरू लागले.

पण असे कितीवेळ चालायचे? त्याने विचार केला, बॅटरी अशीच चालू ठेवायची आणि आपण मागच्या मागे पळ काढायचा. पण तेवढया हालचालीने वाघाने उडी घेतली तर! आपली हाडे सुध्दा शिल्लक राहायची नाहीत. नको रे बाबा. एक म्हणता बेक व्हायचे. आता मात्र नानू थोडासा घाबरला. त्याने महादेवाचा धावा सुरू केला. त्याच्या मनात आले, झाडावर चढावे की काय? पण वाघालाही झाडावर चढता येते हे त्याच्या लक्षात आले. हातातल्या काठीने वाघाला एक फटका चढवावा असा धाडसी विचार त्याच्या मनात आला. पण मग त्या फटक्याची किंमत म्हणून आपल्याला या जगाचा कायमचा निरोप घ्यावा लागेल असे त्याला वाटले.

नानूच्या डोक्यात एक जबरदस्त कल्पना आली. हा वाघ म्हटल तरी खाणारच आणि वाघ्या म्हटल तरी खाणारच! का बरं आपणच याला घाबरवू नये. प्रत्येक प्राण्याला दुसऱ्या प्राण्याची भीती असतेच की! अगदी हत्तीला मुंगीची भीती असते. आता मात्र नानूने ताबडतोब कृती केली. हातातली बॅटरी क्षणभरच बंद केली. त्याने सर्व शक्ती पणाला लावून भयंकर किंकाळी फोडली, हातातली काठी उगारून पाऊल दाणकन पुढे टाकले. जसे काही तो वाघाला झोडपून काढणार होता. त्याने बॅटरीचा प्रकाश पुन्हा वाघाच्या डोळ्यावर सोडला.

आणि काय आश्चर्य! वाघ मागे परतला. निमूटपणे आलेल्या वाटेने चालू लागला. त्याने एकदाही मागे वळून पाहिले नाही. नानूची उरली सुरली भीती पळून गेली. वाघ बाजूच्या दाट अरण्यात निघून गेला. वाघाच्या डोळ्यावर बॅटरीचा प्रकाश टाकण्याचे

©KTBS Not to be republished

प्रसंगावधान राखल्यामुळे नानूचे प्राण तरी वाचलेच आणि जंगलातला नवीन अनुभवही मिळाला. काहीच घडले नाही अशा रितीने नानू महादेवाच्या उत्सवाला निघाला.

- पुरुषोत्तम धाकस

नवीन शब्दार्थ :

ऐती -काहीही कष्ट न करता मिळालेली.

न डगमगता - न घाबरता, अर्चना - पूजा

वाडी - दहा वीस घरांची छोटी वस्ती (वसती)

वाक्प्रचारांचा अर्थ लिही

पायावर नक्षत्र पडणे - सारखे फिरत राहणे

1. उभे ठाकणे.
2. घाबरगुंडी उडणे.
3. प्रसंग बेतणे.
4. डोळ्यात बोट घातले तरी न दिसणे.
5. वाट धरणे.
6. रमत गमत जाणे.
7. पाठ दाखविणे.
8. धावा करणे.
9. जगाचा निरोप घेणे.
10. शक्ती पणाला लावणे.
11. झोडपून काढणे.
12. एक म्हणता बेक होणे.

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिही.

1. नानूला कशाची आवड होती?
2. नानूची आई काय म्हणायची?
3. शंकराचे देऊळ कोठे होते?

©KTBS Not to be republished

4. देवळात कसला उत्सव होता ?

5. नानू कोणाला प्रत्युत्तर देत असे ?

6. नानूने कोणाचा धावा सुरू केला ?

आ. खालील प्रश्नांची दोन तीन वाक्यात उत्तरे लिही.

1. नानूच्या घराचा आसपासचा परिसर कसा होता ?

2. गावकरी देवळात संध्याकाळी का जमले होते ?

3. देवळात जाण्यापूर्वी नानूने काय काय केले ?

4. नानूच्या मनात कोणता धाडसी विचार आला ?

इ. सविस्तर उत्तरे लिही.

1. रात्रीच्या जंगलाचे वर्णन कर.

2. बॅटरीच्या झोतात नानूने पाहिलेल्या वाघाचे वर्णन कर.

3. नानूला मामाचे कोणते शब्द आठवले ?

4. नानूने वाघाला कसे पळवून लावले ?

ई. खालील वाक्ये कोणी कोणास म्हटली ते सांग.

1. ''नान्या जंगलात फिरतोस वाघ समोर उभा राहिला तर त्याला पाठ मात्र कधीच दाखवू नकोस हं!''

उ. असे का म्हटले आहे ?

1. ''आमच्या नान्याच्या पायावर नक्षत्र पडलेलं आहे.''

2. ''तिकडे आसामात चहाचे मळे आणि कोकणात चहाचे तळे.''

© KTBS Not to be republished

ऊ. जोड्या जुळव

अ	ब
1. रातकिडे	1. तंबोरे
2. बेडूक	2. किर्र ऽऽ किर्र ऽऽ
3. सरडे, साप	3. धूत्कार
4. घुबड	4. माणसासारखी किंकाळी
5. टिटवी	5. सरसर
6. कांडेचोर	6. टिवटिव

ए. सुट्टीच्या दिवशी क्रीडांगणावर खेळत असताना तुझ्या मित्राला अचानक चक्कर आली तर तू कोणते प्रसंगावधान दाखवशील?

✻ शिक्षकांच्या सहाय्याने कर्नाटकातील अभयारण्यांची माहिती लिही.

✻ निरनिराळ्या प्राणी-पक्ष्यांची रंगीत चित्रे जमव व वहीत चिकटव.

✻ हे असेच लिही.

सुसकारा, हिंस्त्र, हिंमत, अनसूया, निःश्वास, चतुष्पाद.

©KTBS Not to be republished

विराम चिन्हे

आपण जेव्हा बोलत असतो तेव्हा अधूनमधून थांबावेच लागते. या थांबण्याला **'विराम'** असे म्हणतात. आपण जी वाक्ये उच्चारतो ती सारीच काही सारखी नसतात. केव्हा केव्हा आपले विधान पूर्ण झालेले असते, केव्हा ते अपूर्ण राहिलेले असते. केव्हा उद्‌गार काढावयाचा असतो. अशावेळी तो आशय व्यक्त करण्यासाठी तो कमी अधिक वेळ थांबतो. किंवा आवाजाच्या चढउतारावरून आपला आशय व्यक्त करतो.

पण ज्यावेळी आपला विचार लिहून दाखविला जातो. त्यावेळी हा वेळोवेळी घ्यावा लागणारा विराम निरनिराळ्या चिन्हांनी दाखवावा लागतो. त्यानाच **'विरामचिन्हे'** असे म्हणतो. योग्य विरामचिन्हांचा वापर कोठे व केव्हा करावा याची कल्पना आपणास आवश्य हवी. आपल्या लेखनात वारंवार येणारी विरामचिन्हे कोणती व केव्हा वापरतात हे थोडक्यात पुढील तक्त्यात दिली आहेत.

क्र.	चिन्हाचे नाव	चिन्ह	केव्हा वापतात ?	उदाहरण
1.	पूर्ण विराम	.	1. विधान किंवा वाक्य पूर्ण झाले हे दाखविण्यासाठी. 2. शब्दांचा संक्षेप दाखविण्यासाठी आद्याक्षरापुढे.	1. तो घरी गेला. 2. ता.क. (ताजा कलम) य.गो. = (यशवंत गोपाळ)
2.	अर्धविराम	;	दोन छोटी वाक्ये उभयान्वयी अव्ययांनी जोडलेली असता.	ढग खूप गर्जत होते; पण पाऊस पडला नाही.
3.	स्वल्पविराम	,	1. एकाच जातीचे अनेक शब्द लागोपाठ आल्यास. 2. संबोधन दर्शविताना	1. हुशार, अभ्यासू, खेळकर व आनंदी मुले सर्वांना आवडतात. 2. मधू, इकडे ये.

©KTBS Not to be republished

4.	अपूर्ण विराम (उपपूर्णविराम)	:	वाक्याच्या शेवटी तपशील द्यावयाचा असल्यास	पुढील क्रमांकाचे विद्यार्थी उत्तीर्ण झाले : 1,8,14, 27,40.
5.	प्रश्नचिन्ह	?	प्रश्नार्थक वाक्याच्या शेवटी.	तू केव्हा आलास?
6.	उद्‌गारचिन्ह	!	उत्कट भावना व्यक्त करताना ती दाखविणाऱ्या शब्दाच्या शेवटी	1. अरेरे! तो नापास झाला. 2. शाबास! छान खेळलास.
7.	अवतरण चिन्हे	“ ”	(दुहेरी) बोलणाऱ्याच्या तोंडचे शब्द दाखविण्याकरिता. (एकेरी) एखाद्या शब्दावर जोर द्यावयाचा असता. दुसऱ्याचे मत अप्रत्यक्षपणे सांगताना.	तो म्हणाला, “मी येईन.” मूलध्वनींना ‘वर्ण’ असे म्हणतात.
8.	संयोगचिन्ह	-	1. दोन शब्द जोडताना. 2. ओळीच्या शेवटी शब्द अपुरा राहिल्यास.	विद्यार्थि-भांडार, प्रेम-विवाह. आजचा कार्यक्रम शाळे-पुढील पटांगणावर होईल.
9.	अपसरण चिन्ह (डॅश) (स्पष्टीकरण (चिन्ह)	-	1. बोलता बोलता विचारमालिका तुटल्यास. 2. स्पष्टीकरण द्यावयाचे असल्यास.	1. मी तेथे गेलो, पण- 2. तो मुलगा - ज्याने बक्षीस मिळविले - आपल्या शाळेत आहे.

©KTBS Not to be republished

22. अभंग

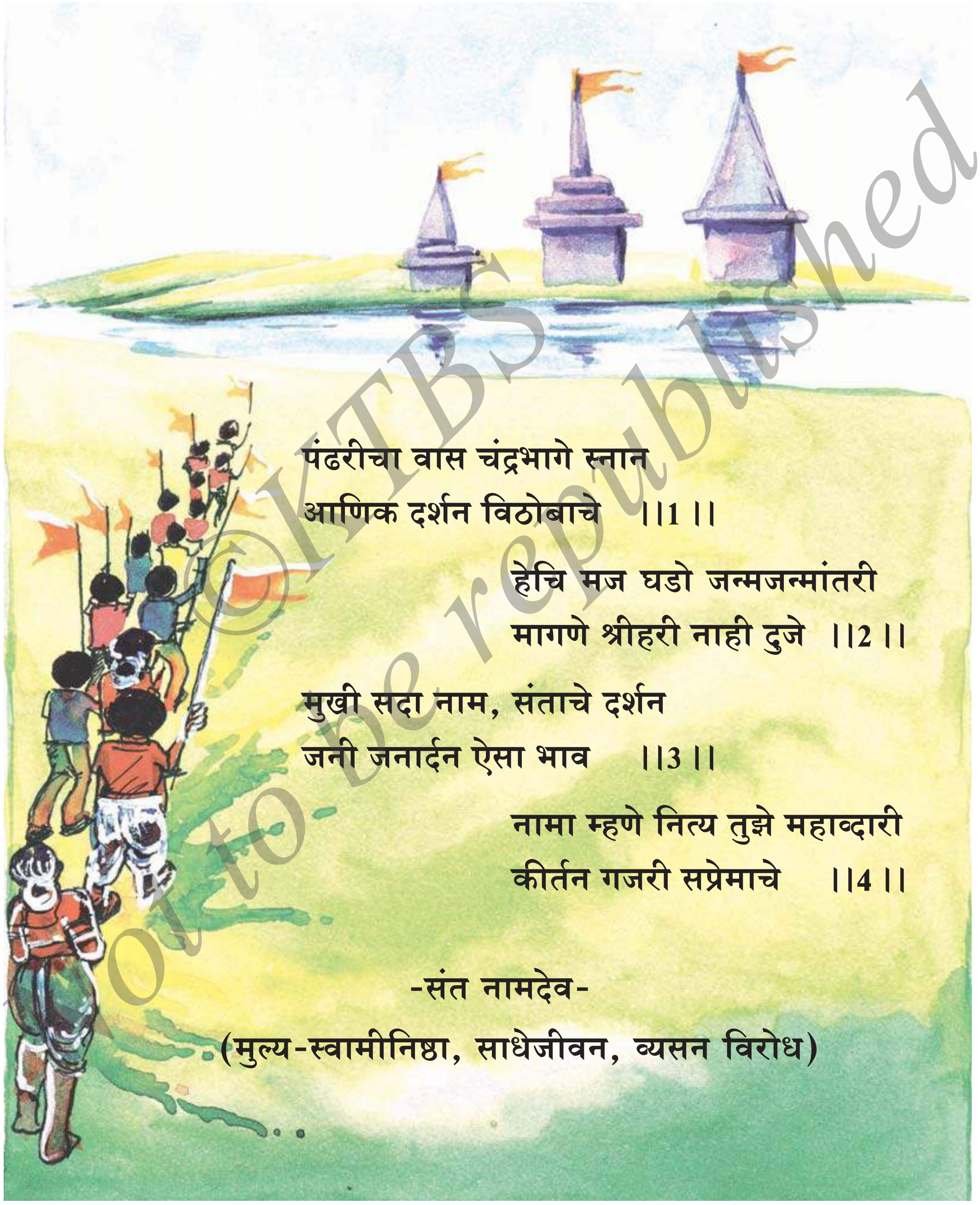

पंढरीचा वास चंद्रभागे स्नान
आणिक दर्शन विठोबाचे ।।1।।

हेचि मज घडो जन्मजन्मांतरी
मागणे श्रीहरी नाही दुजे ।।2।।

मुखी सदा नाम, संताचे दर्शन
जनी जनार्दन ऐसा भाव ।।3।।

नामा म्हणे नित्य तुझे महाव्दारी
कीर्तन गजरी सप्रेमाचे ।।4।।

-संत नामदेव-

(मुल्य-स्वामीनिष्ठा, साधेजीवन, व्यसन विरोध)

©KTBS Not to be republished

नवीन शब्दार्थ

1. वास - वसती करणे, राहणे
2. स्नान - अंघोळ
3. मज - मला
4. दुजे - दुसरे
5. मुखी - तोंडात
6. ऐसा - असा

अभ्यास

अ. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिही.

1. नामदेव महाराजाना कोठे रहावे असे वाटते ?
2. कशाचे स्नान व्हावे असे नामदेव म्हणतात ?
3. मुखाने कोणाची स्तुती करावी असे नामदेवाना वाटते ?
4. पांडुरंगाकडे नामदेव कोणते मागणे मागतात ?
5. नित्य नेमाने काय घडावे असे नामदेव म्हणतात ?

आ. प्रस्तुत अभंगाचा भावार्थ शिक्षकांच्या मदतीने लिही.

✻ **हे असेच लिही.**

हृषीकेश, ज्येष्ठ, पीतांबर, प्रकट

©KTBS Not to be republished

इ. खाली दिलेल्या शब्द सागरात संतांची नांवे दडली आहेत, ती शोध लिही.

मी	ब	स	वे	श्व	र	चो	चो	ध	ख
श	रा	ज्ञां	ह	क	बी	र	खा	र	भ
ड	ल	बा	ने	झ	म	ळ	ट	मे	न
रा	मु	क्ता	ई	श्व	तु	का	रा	म	का
म	गो	रा	कुं	भा	र	स	का	क	ए
दा	फ	भा	क्ष	सो	पा	न	दे	ब	क
स	न	ए	थ	ना	ती	वृ	नि	ज्ञ	ना
ळ	तु	क	डो	जी	म	हा	रा	ज	थ
क	न	क्र	दा	स	आ	दे	ज	घ	त
छ	गा	ड	गे	बा	बा	ज	व	ख	ल

1. ज्ञानेश्वर
2. ________________
3. ________________
4. ________________
5. ________________
6. ________________
7. ________________
8. ________________
9. ________________
10. ________________
11. ________________
12. ________________
13. ________________
14. ________________

©KTBS Not to be republished

ई. शिक्षकांच्या मदतीने जोड्या जुळव.

	अ	ब
1.	ज्ञानेश्वर	गाथा
2.	तुकाराम	रामायण
3.	व्यास	ज्ञानेश्वरी
4.	वाल्मीकी	एकनाथी भागवत
5.	एकनाथ	महाभारत

©KTBS Not to be republished

शब्द संग्रह

©KTBS Not to be republished

अ

अनन्य
अन्नधान्य
अव्वल
अजिंक्य
अभिमान
अभियान
अविरत
अनुमती
अवलंबुन
अभेद्य
अवलोकन
अवघड
अवखळ
अशक्य
अपराध
अवकाश
अर्चना
अभिनंदन
अडाणी
अनुरूप
अश्रुजळ
अटोकाट

आ

आकर्षण
आश्रम
आचरण
आश्चर्य
आदर्श
आघात
आधारस्तंभ
आज्ञापालन
आराधना
आर्थिक
आत्मविश्वास
आर्कुली
आहुती
आंदोलन
आगर
आदेश

इ

इंधन
इलेक्ट्रॉन
इमान
इंजिनीअरींग

ई

ईश्वर

उ

उगम
उन्नत
उजाड
उर्जा
उष्णता
उमद्या
उद्यान
उद्योग
उत्सव
उपखंड
उपमा
उधळणे
उपसळ

ऋ

ऋण
ऋषीमुनी

ए

एकता
एकत्र
एकाग्रता
एरॉनॉटिक्स

ऐ

ऐच्छिक

ओ

ओणवी
ओघळणे
ओवाळणे

अं

अंगरक्षक
अंगकाठी
अंतरंगी
अंधारून
अंतर्धान
अंतराळवीर

क

कला
कलिका
करारी
कडकडाट
करियर
कामना
काळ्याभोर
क्रांती
किलबिल
कुशी
कुष्ठरोग
कुळकुळीत
कुटीरोद्योग
कृपाशीर्वाद
कृमी
कृत्रीम
कैद
कोसळणे
कौलारू
कक्ष
कपाळ
कठोर
कर्तव्य
कव्वाली
कसोटी
कर्तृत्वशाली
कडेलोट
काटछाट
कांडेचोर
किंमत
कुंद
कुसुम
कुतुहल
कृती

ख

खराटा
खजिना
खजील
खाचीले
खंड
खदाखदा
खसफस
खाण
ख्याती
खिजवणे
खुशाल
खेद

ग

ग्राम
गुणधर्म
गुप्तहेर
गैरसमजुत
गोजीरवाणी
गंध
गजल
गड
गडबड
गर्जना
ग्रह
गहन
गहीवरणे
गिरफदार
गुंतागुंत

घ

घटना
घडसुनी
घडामोडी
घनदाट
घाव
घाबरगुंडी
धूत्कार
घोषणा
घोडेस्वार

च

चर
चपळता
चराचर
चर्चा
चपला
चमकणे

©KTBS Not to be republished

चतुर
चतुरंग
चाल
चाहूल
चिकाटी
चिरस्मरणीय
चेव
चंचला
चमक
चलाख
चाचणी
चिडीचुप
चिरा
चिरणे
चिंध्या
चिमुकली
चौकी

छ

छान
छंद
छत
छळ

ज

जलधारा
जडशीळ
जलबिंदू
जबाबदारी
जागृत
जिद्द
जन
जननी
जन्म
जलसिंचन
जवाहिर
जनार्दन
जेरबंद

झ

झळाळून
झेलणे
झड
झडप
झाप
झालर
झावळ्या
झुंजणे
झेपावणे

ट

टपोऱ्या
टिवटिव

ठ

ठसा
ठाण

ड

डसणे
डगमगणे
डोंगर
डरणे

ढ

ढकलणे

त

तट
तजेला
तज्ज्ञ
तंत्रज्ञान
तरबेज
तडाखा
तरतरीत
तपोवन
तांडव
ताशा
त्याग
तिरपी
तेजोलता
तंदुरूस्ती
तोफगोळ
तडजोड
तळमळणे
त्राण
तारे
तिजोरी
तीर
त्वेष
तेजस्वी
तंबोरे

थ

थरथरणे
थैमान

©KTBS Not to be republished

द

दत्तक
दर्या
दरी
दडणे
दर्शन
दासी
दुजा
दुरी
दुःख
दुमदुमणे
दुर्गूण
दूरदृष्टी
दौलत
दृष्टी
दांडपट्टा
दरबार
दवंडी
दुजे
देदीप्यमान
दौडत
दंग
दांपत्य

ध

धन
धडपड
धाडस
ध्वनी
ध्यान
ध्येय
धैर्य
धनी
धारदार
धुंडत
धूम
धांगडधिंगा

न

नम्र
नागमोडी
निगा
निश्चय
निर्णय
निर्मल
निराधार
निरखणे
निवांत
निसर्ग
नृत्य
नैपुण्य
नंदनवन
नयन
नवरत्न
नक्षत्र
नाद
निडर
नित्य
निर्धार
निरीक्षण
निशिगंध

प

पट
पट्टी
पठण
परमार्थ
परिश्रम
परोपकार
पशुपालन
पर्याय
पराकाष्ठा
प्रकाश
प्रवाह
प्रतिष्ठा
प्रशिक्षण
प्रतीपक्षी
प्रचंड
प्रबोधन
प्रवृत्त
प्रफुल्लीत
पाती
प्यादी
पाटी
पारंगत
प्रार्थना
प्राचीन
पुरस्कार
पुसणे
पोक्त
पौराणिक

©KTBS Not to be republished

पौरुष
पराक्रम
परंपरा
पराभव
पहारेकरी
परवानगी
प्रणाम
प्रचलीत
प्रहार
प्रदक्षिणा
पापणी
पायपेटी
पिपाणी
पांघरणे

फ

फाशी
फितुरी
फीत
फलक

ब

बचाव
बळी
बहरणे
बाणा
बुद्धीबळ
बौद्धिक
बरबाद
बत्ती
बुचकळ्यात
बेट
बेशुद्ध
बोध

भ

भेद
भरजरी
भटकणे
भगिनी
भार
भावजय
भाता
भालदार
भीती
भृंग
भांडण

म

मर्यादा
मणी
मागास
मार्गदर्शन
मैदानी
मोहरा
मोती
मंदिर
मांड
मांडणी
मज
मशाल
महाल
महापराक्रमी
मढणे
मदनबाण
मनधरणी
माखणे
महाद्वार
माय
माहेर
मित्र
मुसमुसून
मैफिल
मोह
मोतीया
म्होरं
मंद

य

युक्ती
योद्धा
यंत्र
यादी

र

रक्षण
राष्ट्रसंत
रूचणे
रूढ
रेखाटणे
रोगराई
रममाण
रूबाब
रूजविणे

©KTBS Not to be republished

ल

लक्ष
लखलखाट
लखलखीत
लवलवणे
लालभडक
लाही
लुटू पुटू
लुप्त
लख्ख
लबाड
लढाई
लळा
लेण
लतिका
लक्षणीय्
लिलया
लोकप्रिय

व

वहन
वळचण
वयस्कर
वजीर
वळी
वाफ
वाळवंट
व्यायाम
वाटोळे
वातावरण
विसर्जन
विश्वास
विद्युतभार
वीज
वीर
वहाणा
व्यसनमुक्ती
वास
वाडी
वारी
वाटिका
वारेमाप
विनवणी
विभाग
विसंबणे
विद्यापीठ
विस्फारणे

श

शरण
श्रद्धा
शिस्त
शिष्य
शिदोरी
शीड
शूर
श्रेष्ठ
शोध
श्लोक
शब्दकोश
शास्त्रीय
शिपाई
शिरणे
शेला
शेंडेफळ
शिंपडणे

स

सहकार्य
सवंगडी
सतरंज
स्वच्छता
सहनशिलता
स्वयंपूर्ण
साधन
स्वार्थ
सान्निध्य
सानुली
सारवणे
स्वावलंबन
स्वातंत्र्य
सारीपाट
सुवाहक
सुदृढ
स्फूर्ती
स्तूती
सूड
सेना
सेनापती
सौर
संघटना

©KTBS Not to be republished

संस्थान	सपकारे	संगणकीय	हृदय
संरक्षण	स्वर्ग	संपत्ती	हट्टी
संचार	स्वराज्य	संधी	हर्ष
संदेश	साय	संवादिनी	हाहाकार
संस्कृत	सार्थ	संशोधक	हिरा
सांघिक	स्नान	संशोधन	हिरावणे
संवेदना	स्वाधीन	सांगाडा	हेका
सडा	स्थिर	**ह**	**क्ष**
सदन	सुर्यास्त	हक्क	क्षमता
स्वप्न	स्फोट	हल्ला	क्षेत्र
सरकार	सौभाग्य	हालचाल	क्षणभर
सदाचार	संपर्क	हिंदुस्तान	क्षमा
समाविष्ट	संस्कार	हुकुम	**ज्ञ**
स्वरवाद्य	संवाद	हलका	ज्ञान

©KTBS
Not to be republished